

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Β΄

ΜΑΡΤΗΣ 1928

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 70

ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΤΑΝΟΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΑΤΑ

Β΄.

Στὸ περασμένο ἄρθρο, ἐξετάζοντας τὸ πρόβλημα τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀποδείξαμε, πὼς οἱ δυὸ συνηθέστερες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ γενετικὸ καὶ ὑπαρχτικὸ λόγο τῶν κομμάτων εἶναι ἀστήριχτες. Καὶ τώρα μένει νὰ ἐξετάσουμε ἂν ὑπάρχει τρίτη σωσιότερη, ἀντικειμενικότερη, ἐπιστημονικότερη, νὰ ποῦμε, ἐξήγηση.

Ἡ πολιτικὴ ζωὴ εἶναι ἓνα σύνθετο, τὸ πιὸ σύνθετο κοινωνικὸ φαινόμενο. Εἶναι ἡ ρύθμιση τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς στὰ πιὸ σημαντικὰ φαινόμενα της. Εἶναι ἡ ρύθμιση πρώτα πρώτα τῆς ὑλικῆς ζωῆς, δηλαδή τῆς παραγωγῆς καὶ κατανομῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Δημιουργία λοιπὸν ὕλων τῶν προϊόντων, γεωργία, χτηνοτροφία, μεταλλεργία, βιομηχανία, βιοτεχνία, μεταφορὰ καὶ κατανομὴ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἀνταλλαγὴ ἐσωτερικῆ καὶ ἐξωτερικῆ, κίνηση τοῦ κεφάλαιου ἢ χρηματιστικῆ οἰκονομία, καὶ κρατικὴ οἰκονομία εἶναι βασικότερα ἀντικείμενα τῆς πολιτικῆς. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ οἰκονομία τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν ἀποτελεῖ τὸ κατεξοχὴν ρυθμιστικὸ φαινόμενο ὅλης τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς, ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ὑπάρχει κοινωνία καὶ ἀπλὴ καὶ σύνθετη, αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ καὶ τὸ κυριότερο ὁμαδοποιητικὸ ἐλατήριο μέσα στὴν κοινωνία. Γιατὶ ὁ τρόπος, πού ρυθμίζεται ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ κατανομὴ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν ἐνδιαφέρει ἀμεσώτατα ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Στὴ ρύθμιση λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ φαινομένου οἱ ἄνθρωποι αὐτόματα κατατάζονται σὲ ομάδες μὲ κοινὰ συμφέροντα, δηλαδή μὲ κοινὴ θέση μέσα στὴν οἰκονομία. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐξασφάλιση τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἡ ἱκανοποίησις τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν, ὄχι μόνον ἡ ἄμεση, παρὰ καὶ ἡ ὅσο μπορεῖ διαρκέστερη, ἀποτελεῖ μιὰ βασικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου πού κινητοποιεῖ ὅλη τὴ δυναμικότητά του, ἡ ρύθμιση τῆς οἰκονομίας μεταβάλλεται γρήγορα σὲ σχέση δυναμική. Οἱ δυνατοὶ ρυθμίζουν τὴν οἰκονομία, ἔτσι πού αὐτοὶ νὰ κατέχουν, νὰ διακυβερνοῦν, νὰ ἐξασφαλίζουν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, καὶ οἱ ἀδύνατοι ἀναγκάζονται νὰ τὰ παράγουν. Ποῦ βρίσκονται οἱ δυνατοί ; Χωρὶς νὰ μποῦμε σὲ διεξοδικὴ ἱστορικὴ ἀνάλυση, μποροῦμε νὰ ποῦμε σύντομα, πὼς ἡ ἀρχικὴ καταγωγὴ τους εἶναι στὰ ὄπλα. Ἡ χτήσις τοῦ ὑλικοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἀποτέλεσμα πάλης. Ὁ ἐσωτερικὸς ὀργανωτῆς, ὁ πολέμαρχος καὶ οἱ γύρω του πολεμιστῆς, ἢ ὁ ἐξωτερικὸς καταχτητῆς γίνονται οἱ φυσικοὶ κυρίαρχοι τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἡ χτήσις τοῦ ὑλικοῦ ἀγαθοῦ πάει πάντα παράλληλα μὲ τὴ δύναμη. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ χτήσις αὐτὴ γίνε

οργανική οικονομική, όταν η άρχουσα τάξη δεν αποτελείται ή ίδια από πολεμιστές, έχει πάντα τον πολεμιστή στήριγμα, σύμμαχο ή όργανο της.

Αυτό όμως το βασικό φαινόμενο έχει τα παράλληλα του ομαδικά φαινόμενα, που τα ονομάζουμε συνήθως πνευματικά. Τα πνευματικά αυτά ομαδικά φαινόμενα, που έχουν για βάση τους την ψυχική υπόσταση του ανθρώπου, παίρνουν όρισμένες μορφές που τα ξεχωρίζουν και τα κατατάζουν σε ιδιαίτερες κατηγορίες. Το δίκαιο, η ηθική, η θρησκεία, η τέχνη, η επιστήμη είναι οι κυριότερες μορφές των πνευματικών φαινομένων.

Η πολιτική, στη γενικότερη σημασία της λέξης, σημαίνει ρύθμιση και όλων αυτών των φαινομένων.

Εδώ δεν είναι σκοπός μας να εξετάσουμε τις ιδιονομίες των φαινομένων αυτών. Μας ενδιαφέρει όμως το βασικό γεγονός, το ιστορικά πιστοποιημένο, πως τα φαινόμενα αυτά διαμορφώνονται σε στενότερη σχέση και σέναν αιτιατό παραλληλισμό με το πρωταρχικό φαινόμενο, δηλαδή την παραγωγή και κατανομή του υλικού αγαθού.

Και εδώ πρέπει να δώσουμε την εξήγηση, πως άμα μιλάμε για αιτιατό παραλληλισμό δεν εννοούμε γενετική σχέση και αιτιότητα. Γιατί σαυτό άπάνω γίνεται μια μεγάλη παρεξήγηση, που την εκμεταλέβονται όλοι οι αντίθετοι των ιδεών μας. Δε λέμε δηλαδή, πως η θρησκεία, η το δίκαιο, η ηθική, η τέχνη γενήθηκαν από μια συνειδητή ενέργεια εκείνων, που ήθελαν να κατέχουν τα υλικά αγαθά. Λέμε όμως πως τα αυτόματα και ιδιόνομα αυτά φαινόμενα βρίσκονται σε στενότερη εξάρτηση και αιτιατό παραλληλισμό με το οικονομικό φαινόμενο, έτσι που οι μορφές και οι μεταβολές που παίρνουν τα φαινόμενα αυτά, παρουσιάζονται πάντα παράλληλα με τις μορφές και τις μεταβολές της οικονομικής σχέσης.

* *

Η οικονομική σχέση, σαν βιολογικό ομαδοποιητικό έλατήριο, χώρισε τους ανθρώπους πολύ νωρίς σε κατηγορίες, που με όλες τις διάμεσες παραλλαγές αναγνωρίζονται παντού, όπου έζησε ιστορικά πιστοποιημένη ανθρώπινη κοινωνία, προπάντων σύνθετη, δηλαδή κοινωνία με καταμερισμό της εργασίας. Σε ανθρώπους που εκμεταλέβονται την παραγωγική εργασία των άλλων, και σε ανθρώπους που παθαίνουν την εκμετάληψη.

Αυτή η διαίρεση αποτελεί το γενετικό λόγο του ταξικού φαινομένου. Οι άνθρωποι σε όλες τις κοινωνίες είναι χωρισμένοι σε τάξεις. Και εδώ πάλι πρέπει να γίνει μια διάκριση ανάμεσα στην αντικειμενική τάξη και στη συνείδηση της τάξης. Όπως σε όλα τα φαινόμενα, και τα φυσικά και τα κοινωνικά, η αντικειμενική ύπαρξη του φαινομένου είναι χωριστή από τη συνείδηση του φαινομένου, έτσι και στο ταξικό. Οι άνθρωποι είναι διαιρεμένοι σε τάξεις, είτε το ξέρουν, είτε δεν το ξέρουν, είτε υπάρχει ταξική συνείδηση είτε δεν υπάρχει, είτε υπάρχει έπιστήμη του ταξικού φαινομένου είτε δεν υπάρχει.

Θα ήταν βέβαια περιττό, στη σημερινή γνώση που έχουμε για αυτά τα πράγματα, να φέρει κανείς παραδείγματα για να τα πιστοποιήσει. Επειδή όμως τα άρθρα αυτά έχουν καθαρά διαφωτιστικό χαρακτήρα για τους πολλούς—και μέσα στους πολλούς είπαμε πολλές φορές, πως ανήκουν και οι περισσότεροι από

τους θεωρούν τον έαυτο τους μορφωμένο σε κάτι χωρίς να είναι, ώστε με τη σειρά μας είμαστε όλοι άφώτιστοι σε κείνα που δεν ξέρουμε ή δε βλέπουμε—και επειδή άκόμη είναι φυσικό στον άνθρωπο να άμφισβητεί και τα πιο όλοφάνερα πράγματα, όταν το συνειδητό ή άσυνείδητο συμφέρο του κλείνει τα μάτια, θα υπενθυμίζαμε μόνο σε κείνους, που έχουν διαβάσει και ένα άπλο έγχειρίδιο ιστορίας, να κοιτάξουν να ιδούν, αν καμιά από τις ιστορικές κοινωνίες ήταν χωρίς κοινωνικές τάξεις. Και τα παιδιά της τετάρτης του δημοτικού έχουν μάθει για τον Πεισίστρατο, για το Σόλωνα, για τον Κλειστένη, για τους πεντακοσιομέδιμνους και τους διακοσιομέδιμνους και τους θήτες, για τους Σπαρτιάτες τους περιοίκους και τους έλλωτες, για τους άγώνες άριστοκρατικών και δημοκρατικών μέσα στις πολιτείες της άρχαίας Ελλάδας. Και τα παιδιά του Έλληνικού σχολείου ξέρουν πια έστω και στοιχία για την ιερατική τάξη που κυβερνούσε τους Αιγύπτιους, για τους άγώνες πατρικών και πληβείων που γεμίζουν όλη την ιστορία της Ρώμης. Τα ξέρουν όλοι, μα δε θέλουν να τα ιδούν, η φαντάζονται πως αυτά είναι παλιά και σήμερα δεν υπάρχει το ίδιο πράγμα. Και όμως, για να μιλήσουμε και για νεότερα και για σύγχρονα, πάλι όλοι διαβάζουν και στα διδαχτικά έγχειρίδια της ιστορίας για τους ευγενείς και τον κληρο, που κυριαρχούσαν στη μεσαιωνική κοινωνία, έχοντας όλο τον άλλο λαό σκλάβο τους, όλοι διαβάζουν τους άγώνες, που έγιναν στην Άγγλία και στη Γαλλία και σόλες τις χώρες της Ευρώπης ανάμεσα στην άστική τάξη και τους φεουδάρχες, όλοι ξέρουν τη Γαλλική επανάσταση, μα δεν αναγνωρίζουν τη βασική της κοινωνική αιτιότητα, δε την βλέπουν, είναι άμόρφωτοι. Όλοι διαβάζουν άκόμη και στις έφημερίδες άρθρα Ευρωπαίων, που μιλάνε για τις κοινωνικές τάξεις σαν κάτι άυτονόητο. Λίγος καιρός είναι που ο γιός του πρωθυπουργού της Άγγλίας δημοσίεψε ένα άρθρο (άναδημοσιέφτηκε και στο «Έλεύτερο Βήμα») και είπε, πως η Άγγλική κοινωνία διαιρείται σήμερα σε τρεις ολοκάθαρα χωρισμένες τάξεις. Από τα σαρανταπέντε της έκατομύρια τα τριάντα είναι εργάτες άποχειρωβίωτοι, δηλαδή χωρίς καμιά χτήση υλικού αγαθού, άπλάμιστόδουλοι, άρα προλετάριος, δέκα ή δώδεκα έκατομύρια βρίσκονται στη μέση άστική τάξη, δηλαδή έχουν μέτρια χτήση υλικού αγαθού, που μόλις τους εξασφαλίζει μια άνεκτη συντήρηση, και τρία μόνο έκατομύρια μεγάλοι άστοι, καπιταλιστές, μεγαλοβιομήχανοι, μεγαλέμποροι και μεγαλοχτηματίες (παλιοι «ευγενείς» και νέοι χτηματίες) έχουν όλο τον πλοΰτο της Άγγλίας στα χέρια τους και εκμεταλέβονται το μόχτο όλων των άλλων.

Άρα και σήμερα το βασικό κοινωνικό φαινόμενο της ομαδικής ζωής είναι η παραγωγή και κατανομή των υλικών αγαθών. Αυτό είναι το βασικό ομαδοποιητικό έλατήριο. Και όλες, όλες ανεξάίρετα, οι σημερινές ανθρώπινες κοινωνίες της γής είναι διαιρεμένες σε κοινωνικές τάξεις με βασική διάκριση: εκμεταλεφτές—εκμεταλεβόμενοι.

* *

Άπό τη στιγμή που αυτό είναι έτσι και που πολιτική ζωή σημαίνει ρύθμιση κατά πρώτιστο λόγο του οικονομικού φαινομένου, βγαίνει το συμπέρασμα, πως τα κύρια οργανικά στοιχεία της πολιτικής, δηλαδή τα πολιτικά κόμματα, είναι δημιουργήματα του ταξικού χωρισμού, αυτόν εκφράζουν, αυτού είναι όργανα. Το κόμμα είναι το δυναμικό όργανο της κοινωνικής τάξης. Γενιέται όχι με την

ὑπαρξή της, παρὰ μὲ τῆ συνειδητοποίηση της, μὲ τὸ δυναμικὸ συντελεστὴ της καὶ πηγαίνει παράλληλα μαυτόν.

Τὸ κόμμα ἐκφράζει κατὰ πρόωτιστο λόγο τὸ οἰκονομικὸ συμφέρο τῆς κοινωνικῆς τάξης, δηλαδὴ τὸν τρόπο πὸν πρέπει νὰ ρυθμίζονται καὶ οἱ ἔσωτερικὲς καὶ οἱ ἔξωτερικὲς οἰκονομικὲς σχέσεις, ἔτσι πὸν ἡ κοινωνικὴ τάξη, πὸν ἀντιπροσωπéβεται ἀπὸ τὸ κόμμα, νὰ ἔχει τὴν ὠφελιμότερη γι' αὐτὴν λειτουργία τοῦ οἰκονομικοῦ φαινόμενου. Καὶ ἐπειδὴ ὁποῖος ἔχει τὴ δύναμη, τὸ κράτος, αὐτὸς κανονίζει καὶ τὶς σχέσεις αὐτές, κόμμα θὰ πεῖ ἀκατανίκητη καὶ ἀδιάκοπη ὁρμὴ μιᾶς κοινωνικῆς τάξης νὰ πάρει καὶ νὰ διατηρεῖ τὴν ἐξουσία στὰ χέρια της. Καὶ ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἄλλα σύνθετα κοινωνικὰ φαινόμενα, πὸν ὀνομάσαμε παραπάνω πνευματικά, ἔχουν στενότερη σχέση καὶ αἰτιατὸ παραλληλισμὸ μὲ τὸ οἰκονομικὸ φαινόμενο, τὸ συμπέρασμα εἶναι πὸς κάθε κόμμα ἔχει ὄχι μόνο οἰκονομικὴ πολιτικὴ, παρὰ καὶ θρησκευτικὴ, δικαιονομικὴ, ἠθικὴ, ἐπιστημονικὴ, καὶ καλλιτεχνικὴ πολιτικὴ. Καὶ ἐπειδὴ ἀκόμη σπουδαιότατο ὄργανο γιὰ νὰ μπαίνουν ψυχικὰ μέσα στὸ πλαίσιο ὄλων τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν οἱ ἐρχόμενες γενεὲς εἶναι ἡ παιδεία, γιὰ τὴν αὐτὴν καὶ ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ δικαιονομικὴ, καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ, καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ ἀποψη μιᾶς κοινωνικῆς τάξης θὰ ἐντυπωθεῖ στὶς ψυχὲς τῶν νέων ἀνθρώπων, κάθε κόμμα ἔχει καὶ δικὴ του ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ.

Θὰ ἦταν βέβαια περιτὸ νὰ πιστοποιήσουμε μὲ ἱστορικὰ παραδείγματα τὶς ἀπλὲς αὐτὲς ἀλήθειες. Ἄν πάρουμε ὅμως νὰ μελετήσουμε ἐπιστημονικὰ τὴν πολιτικὴ ἱστορία ὄλων τῶν χωρῶν τῆς γῆς καὶ προπάντων ἐκείνων, πὸν σήμερα μᾶς χρησιμέβουν γιὰ παράδειγμα λ.χ. τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ρωσίας, θὰ βλέπαμε νὰ ποιστοποιούνται τὰ πράματα αὐτὰ μὲ σταθερότητα καὶ κανονικότητα φυσικῶν φαινομένων.

Ἄν ἀναφέρετε ἓνα ὀρισμένο οἰκονομικὸ μέτρο λ.χ. αὔξηση τῶν ἄμεσων φόρων, μπορεῖτε νὰ ξέρετε ἀπὸ πρὶν μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια ποιά κόμματα θὰ ὑποστηρίξουν καὶ ποιά θὰ τὸ πολεμήσουν τὸ μέτρο αὐτὸ καὶ στὴν Ἀγγλία καὶ στὴ Γαλλία καὶ στὴ Γερμανία. Καὶ τὸ πράμα προχωρεῖ τόσο πολὺ, ὥστε καὶ στὴν παιδεία, πὸν φαίνεται σὲ πολλοὺς ὑπεροταξικὸ φαινόμενο, δὲν ἔχετε παρὰ νὰ ὀνομάσετε ἓνα μέτρο λ.χ. αὔξηση τῶν ὠρῶν τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν, ἢ αὔξηση τῶν ὠρῶν τῆς διδασκαλίας τῶν Λατινικῶν, ἢ χωρισμὸς τῶν μαθητῶν, πὸν θὰ πάνε στὴ μέση παιδεία, ἀπὸ τὴν τέταρτη, πέμπτη, ἕκτη σχολικὴ χρονιά γιὰ νὰ ξέρετε ἀπὸ πρὶν ποιά κόμματα θὰ τὸ ὑποστηρίξουν καὶ ποιά θὰ τὸ καταπολεμήσουν.

Καὶ τώρα ἔρχεται φυσικὸ τὸ ἐρώτημα. Μὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα ἔτσι εἶναι τὰ πράματα ; Μποροῦμε μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἀντίληψη νὰ κατανοήσουμε τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μας καὶ νὰ κατατοπιστοῦμε μέσα σαυτὴν ; Αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὸ ἐξετάσουμε στὸ ἐρχόμενο ἄρθρο.

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

KARL SCHROEDER

ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

(Ἐπίλογος στὸν «Ξεπεσμὸ τῆς Δύσης» τοῦ Oswald Spengler¹)

Ἡ ἱστορία τοῦ «Ξεπεσμοῦ τῆς Δύσης» τοῦ Oswald Spengler εἶχε, ἀμέσως μόλις φάνηκε, τεράστια ἔξωτερικὴ ἐπιτυχία γιὰ ἓνα τέτιο μάλιστα ἔργο. Χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ μορφὴ του ἀνταποκρίθηκαν στὴν ψυχικὴ διάθεση τῆς ἐποχῆς. Μολαταύτα ὁ μεγάλος ἀστικὸς Τύπος ἀπόκρουσε, ὁμόφωνος σχεδόν, τὰ πορίσματα τοῦ Spengler. Ἡ παραδοχὴ τους ἀπὸ μέρος του θὰ σημαίνει μιὰ ἐπίσημη αὐτοκατάλυση. Στὸ μεταξὺ ἔγινε πιότερη ἡσυχία. Μιὰ κάποια ἔξωτερικὴ σταθεροποίηση τῆς κατάστασης φέρνει ἡρεμία στὴ γενικὴ ἰδεολογία τοῦ μέσου ὄρου τοῦ ἀστοῦ. Ὁ ἀγώνας γύρω ἀπὸ τὸ Spengler βρίσκεται τώρα στὸ χαμήλωμα του, τ' ὄνομα του ἀναφέρεται ὄλο καὶ σπανιότερα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, πὸς ὁ ἴδιος ὁ Spengler σπρώχτηκε στὸ βάθος καὶ οἱ προφητείες του ἀποκρούονται ἐπίσημα καὶ τώρα ὅπως καὶ πρῶτα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως ὄλοι τὸν λεηλατοῦν ἄγρια, ἡ γενικὴ του μέθοδος γίνεται ἀποδεχτὴ, καὶ τὶς προφητείες του γιὰ τὸν ξεπεσμὸ τῆς Δύσης τὶς παίρνουν στὴ πραχικοπολιτικὴ γενικὴ θεωρία καὶ τὶς χρησιμοποιοῦν γιὰ προφητείες ἐπάνω στὴ μελλοντικὴ παγκόσμια πολιτικὴ διαπάλη. Ὅποιος παρακολογήσει καμιά φορὰ τὸν Τύπο καὶ τὰ καινούργια βιβλία ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, θὰ ξαφνιστεῖ συναντώντας τόσο συχνὰ ὄπλα ἀπὸ τὸ ὄπλοστάσιο τοῦ Spengler.

Χωρὶς νὰ λογαριάσουμε τὴ λαμπερὴ ἔξωτερικὴ πλευρὰ τῆς ἐργασίας τοῦ Spengler καὶ τὴν ἐπίδραση της στὴ νεολαία—ἐπίδραση πὸν ξεπερνάει πολὺ τὰ «Θεμέλια τοῦ 20ου αἰῶνα» τοῦ Chamberlain πὸν φάνηκαν πρὶν ἀπὸ 25 χρόνια—βλέπουμε ἴσα ἴσα φανερά, πὸς ὁ Spengler δὲν ἔγραψε μὲ παραδοξολογία, σὰν ἓνας τυχαῖος διακοσμητὴς συγγραφέας, παρὰ πὸς ἀντιπροσωπéβει κάτι πλατύτερο καὶ βαθύτερο ἀπ' ὅσο θὰ ἤθελε νὰ ὀμολογήσει ἐπίσημα ἡ ἀστικὴ κοινωνία, ὅπου καὶ ὁ ἴδιος ἀνήκει. Πὸς αὐτὸ πραγματικὰ συμβαίνει, ἀποδείχεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι κάθε

1. Εἶναι γνωστὴ ἡ κολοσιαία ἐντύπωση καὶ ὁ θόρυβος πὸν προκάλεσε στὴ μεταπολεμικὴ διανόηση ὁ Spengler. Ὁ Spengler ἄρχισε τὸ στάδιο του ἀπὸ μαθηματικὸς, πέρασε ὕστερα στὴν ἱστορία τῆς τέχνης καὶ στὴ φιλοσοφία προπάντων μὲ τὸ πολὺχροτο δίτομο ἔργο του «Der Untergang des Abendlandes» (ὁ Ξεπεσμὸς τῆς Δύσης): Τόμος I: Gestalt und Wirklichkeit (Μορφὴ καὶ Πραγματικότητα) 1920, Τόμος II: Welthistorische Perspektiven (Κοσμιοιστορικὲς προοπτικὲς) 1922. Στὴν Ἑλλάδα σχεδόν τίποτε σοβαρὸ δὲ γράφτηκε σχετικὰ. Μόνον ἓνα μικρὸ καὶ ὄχι ἀρθρᾶκι φάνηκε πέρσι στὸ «Δελτίον τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Ὀμίλου». Ὅποιος δὲ μπορεῖ ν' ἀνατρέξει στὴν πηγὴ, θὰ φωτιστεῖ ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ A. Fauconnet «Un philosophe allemand contemporain: Oswald Spengler» (στοῦ Alcan 1925) καὶ ἀπὸ τὴ μικρὴ μελέτη τοῦ R. Riemann «Spengler und das Freidenkertum» (Λιψία 1925). X.K.

αστική κριτική του Spengler δεν αγγίζει τις ρίζες του, και μάλιστα συχνά νιώθει την ανάγκη να φωνάζει με την τρομπέτα της ήθικης—σαν να κρατούσε έτσι ίδι-αίτερο ά του στο χέρι της—πόσο επικίνδυνη είναι η προσχώρηση στο Spengler.

Στην κριτική μου αυτή του Spengler δε μπορώ φυσικά να ξαναδώσω τη γενική πορεία της σκέψης του. Προϋποθέτω λοιπόν κάποια γενική γνώση του έργου του. Όσοσο θα δώσω ένα σύντομο σκίτσο του πυρήνα που γύρω του αποκρυσταλώνονται όλα τα άλλα. Και τοῦτο φτάνει για να δείχτει εκείνο που περισό-τερο μās ενδιαφέρει: η βασική δηλαδή μέθοδο του Spengler, η κοινωνική όψη και του ίδιου και της εργασίας του.

Πρὶν ἀπ' όλα όμως είναι ανάγκη να δηλωθεῖ, πώς οποιαδήποτε κριτική για το Spengler, σαν σταματήσει στις λεπτομέρειες και δεν πάει μονομιάς στο σύνολο, είναι σχεδόν άσκοπη. Άσκοπη φυσικά όχι σχετικά με τοῦτο η εκείνο το συμπέ-ρασμα, που στο κάτω κάτω κι ο ίδιος ο Spengler θα μπορούσε να το παραδε-χτει, παρά άσκοπη σχετικά με το ζήτημα: έχει συνολικά ο Spengler δίκιο η όχι;

Μπορεί κανένας εύκολα ν' αποδείξει ένα πλήθος ιστορικές ανακρίβειες και δια-στροφές στο Spengler. Ίσα ίσα οι ανακαλύψεις του, τα ζητήματα που θέτει και οι συνδυασμοί του, που τους παρουσιάζει μ' έναν τόνο τόσο αλαζονικό, άκό-μη και ο τρόπος της γενικής του θεώρησης, που γι' αυτήν αξιώνει τη φήμη κο-περνικάνικης ανακάλυψης, δεν είναι καθόλου καινούργια πράγματα και μοναδικά. Ούτε είναι σκόπιμο να τονίσει κανείς την ολοφάνερη αντίφαση, όπου πέφτει ο Spengler. Ένω σύμφωνα με τη βασική του αντίληψη είναι αδύνατη η πρα-γματική κατανόηση ξένων κύκλων πολιτισμοῦ, ο ίδιος όμως κινιέται ελεύθερα μέσα σ' ένα πλήθος ξένων πολιτισμῶν σα να ζούσε μέσα στην εποχή τους και μαζί τους, άνκαι μερικοί τους μάλιστα είναι ελάχιστα γνωστοί, όπως ο πολιτι-σμός των πρώτων κατοίκων της μέσης και νότιας Άμερικής η της Κίνας πεντα-κόσια χρόνια π. Χ. Με δυο λόγια λοιπόν το βιβλίο του Spengler δεν είναι τέτιο όπου θα αξιζε να εφαρμοστεί κανείς την έρευνα της ιστορικής ακρίβειας έτσι όπως την ένοούσαν ως τώρα οι περισσότεροι ιστορικοί.

*
**

Ο Spengler κηρύχνει, πώς ο μόνος τρόπος ιστορικής παρατήρησης που μπο-ρεῖ να υπάρχει, είναι η συγκριτική ιστορική μορφολογία. Στη βάση κάθε ιστορι-κού περιστατικού υπάρχουν βιολογικές άρχέγονες μορφές. Όπως γίνεται με το ανθρώπινο άτομο, έτσι και από τις πρώτες αυτές μορφές αναπτύσσονται οι πολι-τισμοί σαν ζωντανοί οργανισμοί. Έχουμε και στην Ιστορία παιδική ηλικία, νε-ανική, άντρική και γεροντική, η άνοιξη, καλοκαίρι, χινόπωρο και χειμώνα. Την πρωτόγονη εποχή ακολουθεῖ η καθαυτό εποχή, του έσωτερικού η ψυχικού πολιτι-σμοῦ (Kultur) κι αυτήν η εποχή του ύλικού πολιτισμοῦ (Zivilisation) κι έπειτα η ολότελη διάλυση και ο ξαναγεννησμός στην πρωτόγονη κατάσταση, στην κατά-σταση του Φελάχου. Κι ο κύκλος αυτός γίνεται μέσα σε χρονικά όρια αυστηρά καθορισμένα. Από το Φελαχισμό μπορεί να ξαναβλαστήσει ένας πολιτισμός έπειτα από χρόνια πολλά, άόριστα. Τέτιοι πολιτισμοί, ξεφτυρώματα μās «όργα-νικής λογικής», είναι ο Ινδικός, ο αρχαίος ελληνικός, ο άραβικός, ο κινέζικος, ο αιγυπτιακός, ο δυτικός της Εύρώπης, και ο πολιτισμός των Maya της Άμερικής.

Κάθε πολιτισμός ξετυλίγει τις δικές του μορφές. Ποτέ όμως δε μπορούμε να τις κατανοήσουμε τις μορφές αυτές με την άπλη αιτιώδεια παρατήρηση. Τις κατανο-οῦμε μονάχα με την «ιστορική ευαισθησία», με την ένόραση, με την ιστορική άνα-λογία. Ο χωρισμός λοιπόν της ιστορίας σε άρχαιότητα, μεσαιώνα και νεότερους χρόνους είναι καθαρά δυτικός και άνόητος.

Η Δύση, η δυτική Εύρώπη, βρίσκεται εδώ κι εκατό χρόνια στην περίοδο του ύλικού πολιτισμοῦ (Zivilisation). Η περίοδο αυτή θα βαστάξει άκόμη ως το έτος 2000. Ο ύλικος πολιτισμός χαρακτηριστικά του έχει το σβύσιμο της ψυχικής πλαστικής δύναμης του ψυχικού πολιτισμοῦ (Kultur). Η ύπαρξη δεν έχει έσωτε-ρική φόρμα. Ο λαός των μεγαλοπόλεων διαλύνεται σε «άμορφες μάζες». Η τέ-ταρτη τάξη, η μάζα, βγαίνει στο πρώτο επίπεδο. Το κάθε τι γίνεται άνοργανικό, ταρτη τάξη, η μάζα, βγαίνει στο πρώτο επίπεδο. Το κάθε τι γίνεται άνοργανικό, κοσμοπολιτικό. Από το έτος 2000 άρχίζει η εποχή της διαμόρφωσης του «Και-σαρισμοῦ», της κυριαρχίας όρισμένων δυνατών ανθρώπων επάνω στη μάζα που γίνεται όλο και πιο άπαθη. Άρχίζει δηλαδή η νίκη της πολιτικής της βίας επάνω γίνεται όλο και πιο άπαθη. Άρχίζει δηλαδή η νίκη της πολιτικής της βίας επάνω στο χρήμα και στο πολιτικό όπλο του χρήματος, στη δημοκρατία. Τα έθνη δια-λύνονται σε άμορφο πληθυσμό, οι μεγαλόπολεις έρημώνονται, όλα περιλαμβάνονται μέσα σ' ένα Imperium που έχει όλο και πιο πρωτόγονο πάλι δεσποτικό χαρα-κτήρα. Από το έτος 2200 θ' άρχισει το δίχως πιά ιστορία απολίθωμα και η άδυ-ναμία και του αυτοκρατορικού άκόμη μηχανισμοῦ να σταθεῖ άντίκρου στην άρπα-χτική όρμη άλλων νεανικών λαῶν και ξένων κατακτητῶν.

Τις προφητείες του αυτές που τις πιστέβει άπόλυτα ο Spengler, τις βγάζει από τη σύγκριση με άλλους πολιτισμούς. Έτσι γινόταν κι έτσι θα γίνεται πάντα. Η σημερινή εποχή της Δύσης είναι πέρα πέρα όμοια με την εποχή των Υκῶς στην Αίγυπτο (1680—1580 π. Χ.), με την ελληνιστική εποχή στην άρχαία Έλ-λάδα (300—100 π. Χ.), με την «εποχή των άγωνιζόμενων κρατῶν» στην Κίνα (480—230 π. Χ.). Επίσης σχετικά με τη γενική ψυχική διάθεση του κόσμου, βλέ-πουμε, λέει ο Spengler, πώς στο δυτικό «ήθικό σοσιαλισμό» (που όμως δεν έχει καμιά σχέση με την πολιτική των εργατικών κομάτων) αντιστοιχεῖ ο Βουδισμός (άπό το 500 π. Χ. κι έδωθε), ο ελληνιστικορωμαϊκός στωικισμός (άπό το 200 π. Χ.) κι ο πραχτικός φαταλισμός του Ισλάμ (άπό το 1000 μ. Χ.)

Στην εξέλιξη αυτή τίποτα δε μπορούμε ν' αλλάξουμε. Κάθε θρήνος είναι άσκοπος. Πρέπει να πάμε μαζί με την εξέλιξη αυτή, η άλλως θα χαθούμε δίχως νόημα. Έτσι στους μελλοντικούς άγῶνες το μόνο σημαντικό για τον κάθε λαό είναι να «έχει όργανική μορφή». Μονάχα η «θέληση για τη δύναμη» έχει σημασία, κάθε κουβέντα για «δικαιοσύνη» κ.τ.λ. είναι άνοησία. Ο «προωρισμός», που είναι ταυ-τόσημος με τον καλά ένοούμενο σοσιαλισμό, έχει κάποιες πιθανότητες να πετύχει, φτάνει να μπορέσει να χρησιμοποιήσει την παλιά του πατροπαράδοτη δύναμη.

Συνολικά, όλα τα φαινόμενα ενός πολιτισμοῦ είναι μονάχα σύμβολα κάποιου ανώτερου Άνεξήγητου. Και ο Spengler τελειώνει:

«Η παγκόσμια ιστορία είναι το παγκόσμιο δικαστήριο. Έδωσε πάντα δίκιο στην πιο δυνατή και πιο οίγουρη για τον έαντό της ζωή. Άηλαδή δικαίωμα επάνω στην άπλη ύπαρξη (Dasein), άδιάφορο αν τοῦτο ήταν σωστό πριν από τη συνει-δητή ύπαρξη (Wachsein). Και θυσίασε πάντα την άλήθεια και τη δικαιοσύνη στη δύναμη, στη φυλή, και καταδίκασε σε θάνατο τους ανθρώπους και τους λαούς εκείνους που η άλήθεια τους ήταν σπουδαιότερη παρὰ οι πράξεις, και η δικαιο-

σύνη ούσιαστικότερη παρά η δύναμη. "Έτσι το θέαμα ενός ύψηλου πολιτισμοῦ, δ θανμασιτότατος ἐκεῖνος κόσμος τῶν θεῶν, τῶν τεχνῶν, τῶν σκέψεων, τῶν μαχῶν, τῶν πόλεων, κλείνει ξανά με τὰρχέγονα γεγονότα τοῦ αἰώνιου αἵματος, πὸν εἶναι ἓνα καὶ τὸ ἴδιο πράμα με τοὺς αἰώνιους κύκλους τῶν κυμάτων τοῦ κόσμου. Ἡ φωτεινὴ καὶ πλούσια σὲ μορφὲς συνειδητὴ ἔπαρση (Wachsein) χάνεται βαθιά, ὅπως μᾶς τὸ μαθαίνουν οἱ κινέζικοι καὶ οἱ ρωμαϊκοὶ αυτοκρατορικοὶ χρόνοι. Ὁ χρόνος νικάει τὸ χῶρο. Καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἐκεῖνος, πὸν τὸ ἀδυσώπητο πέρασμα του ἐπάνω στὸν πλανήτη μας βάζει τὸ περαστικὸ τυχαῖο περιστατικὸ «ψυχικὸς πολιτισμὸς» μέσα στὴν κοίτη τοῦ τυχαίου περιστατικῶ «ἄνθρωπος»—καὶ τοῦτο πάλι εἶναι μιὰ μορφή πὸν μ' αὐτὴ τὸ τυχαῖο περιστατικὸ «ζωὴ» τρέχει κάμποσο καιρὸ, ἐνῶ στὸ φωτεινὸν κόσμον τῶν ματιῶν μας ξανοίγονται πίσω της οἱ ρευστοὶ δορίζοντες τῆς ἱστορίας τῆς γῆς καὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἀστειριῶν».

* *

Ὅστε ἱστορικὴ παρατήρηση, με τὴν ἔνοια αὐτὴ, ὅπως καὶ γενικὰ παγκόσμια ἱστορία, ὑπάρχει μονάχα γιὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς Δύσης. Γιατὶ ὁ πολιτισμὸς του εἶναι πολιτισμὸς βούλησης, καὶ ἡ ἔκφραση του εἶναι ξετύλιγμα δυνάμης, εἶναι δυναμικὴ λειτουργία, τέλος τεχνικὴ καὶ μηχανή. Τὸ μόνο πὸν μένει ἀκόμα νὰ γίνει, εἶναι μιὰ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας με τὸν τρόπο τοῦ Spengler, κάπως ὅμως πὸν πλατιά, μιὰ συμβολικὴ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας πὸν νὰ προχωρεῖ σ' ὅλες τις λεπτομέρειες.

Ἡ ἐργασία τοῦ Spengler ἔχει μέσα της ἀρκετὰ σπουδαία σημεῖα, πὸν δὲν τὰ ἐξαντλοῦμε, ἅμα τονίσουμε ἐδῶ μερικὰ τους ἀξιοπρόσεχτα. Ἀξίζει νὰ χαιρετίσουμε τὴν ἀπόπειρα του νὰ δώσει μιὰ συνολικὴ εἰκόνα, πὸν νὰ κλείνει μέσα της τὰ πορίσματα ὅλων τῶν κλάδων τοῦ νεότερου πνευματικῶ πολιτισμοῦ, με μορφή εὐκολονόητη καὶ με καλλιτεχνικὴ αἴσθηση γιὰ τὴν ἐνότητα περιεχόμενου καὶ μορφῆς. Ἡ ἀντιπαράθεση τῆς νεοκῆς τυπικῆς ἐπιστήμης τοῦ famulus Wagner με τὴν ὀργανικὴ ἀντίληψη καὶ ἀνάπτυξη τοῦ Faust, καθὼς καὶ ἡ ἀντιπαράθεση τῆς φυσικῆς τεχνικῆς καὶ τῆς φυσικῆς μηχανικῆς με τὴν πλούσια πηγαία ζωντάνια, εἶναι γιὰ μερικὲς ἐποχὲς, ὅπως καὶ γιὰ σήμερα, μιὰ ζωερὴ ἀπαίτηση. Ὅπως ἀκόμα ἡ σημασία τῆς ἔμπραχτης δράσης πρὸπει νὰ μπαίνει πὸν πάνω ἀπὸ τὴν κούφια ἰδεαλιστικὴ φλυαρία. Ἡ ὅσο γίνεται τελειότερη σύγκριση διαφόρων πολιτισμῶν καὶ βαθμίδων πολιτισμοῦ εἶναι αὐτὴ καθαυτὴ φυσικὰ πὸν σπουδαία. Καὶ δίχως ἀμφιβολία ἡ τσουχτερὴ κριτικὴ τοῦ Spengler γιὰ πολλὲς καταστάσεις ἢ πράματα ἢ σχέδια τῆς σημερινῆς κοινωνίας εἶναι πὸν πετυχημένη. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ πὸν μέσα σ' ὅλη τὴν ἐργασία του ἡ κριτικοαρνητικὴ αὐτὴ πλευρὰ εἶναι ἡ πὸν θετικὴ. Ὅσὸσο δὲν πρὸπει νὰ ξεχνοῦμε, πὸν δίνει ἓνα πλῆθος παρορμήσεις, ἂν ὄχι λύσεις, πρὸπάντων στὴν περιοχὴ τῆς μουσικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν. Καὶ τέλος μπορούμε ἀκόμη ν' ἀναφέρουμε, πὸν πὸν σωστὰ πολεμάει τὸ μηχανικὸ κομμάτισμα τῆς ἱστορίας σὲ ἀρχαιότητα, μεσαιῶνα καὶ νεότερους χρόνους (θὰ μιλήσουμε ἀργότερα γιὰ τὴ δικαιολογία τοῦ Spengler).

Ὅλα αὐτὰ ὅμως, καὶ ὅσα ἀκόμη δὲν ἀναφέραμε, δὲ χρωστιούνται στὸ Spengler μονάχα. Ἡ πλατιά διεξαγωγή τοῦ θέματος μπορεῖ νὰ εἶναι στὸ ἐνεργητικὸ του. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως, ὅλα ἔχουν κιόλας εἰπωθεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλους

τὸ ἴδιο καλὰ ἢ καὶ καλύτερα ἢ καὶ χειρότερα. Τοῦ Spengler ἡ ἀλαζονικὴ ὑπερφροσύνη εἶναι ὀλότελα ἄτοπη, κάποτε μάλιστα καὶ ἀστεία. Κάπου κάπου μονάχα ἀναφέρει τις πηγές του, συνολικὰ ὅμως λέει πὸν στηρίζεται στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ἀντίληψη τοῦ Γκαίτε καὶ τοῦ Νίτσε. Ἄν ἀπὸ τὴ βαθύτατη ἄγνοια τοῦ μαρξισμοῦ πὸν ἔχει ὁ Spengler (καὶ ὅμως τὸν πολεμάει με τὸ παραπάνω) θέλαμε νὰ βγάλουμε συμπεράσματα καὶ γιὰ τὴ γνώση του τῶν ἄλλων πηγῶν, τὸ πόρισμα θὰ ἦταν ἐκμηδενιστικὸ. Ἄς τοῦ λογαριάσουμε ὅμως γιὰ ἐλαφρυντικὸ πὸν, σὺν ἀσὸς λόγιος ἀντιμετώπισε τὸ μισητὸ ἀντίπαλον, τὸν ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμὸ, ὀλοφάνερα πὸν περισσότερο με γερὴ δημαγωγία παρά μ' εὐσυνείδητη γνώση.

Ἄς ἰδοῦμε τώρα ποιά ἀξία ἔχει τὸ ἀποφασιστικὸ σημεῖο τῆς κοσμοθεωρίας του, πὸν—ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς τῆς Δύσης—τὴν παρουσιάζει πὸν εἶναι τὸ προανάκρουσμα τῆς «μόνης πιά δυνατῆς ἐξωτερικέψης» τοῦ δυτικῶ πνεύματος, τῆς θεωρίας πὸν τάχα τῆς χρωστᾶει τὰ πορίσματα του καὶ πὸν μ' αὐτὴ θέλει νὰ ἰδεῖ μέσα στὸ μέλλον. Σύμφωνα λοιπὸν με τὴ θεωρία του οἱ παγκόσμιοι κυματισμοὶ ξετυλίγονται σὺν ἓνας ζωντανὸς ὀργανισμὸς μέσα σὲ διάφορους πολιτισμοὺς με διάρκεια ὀλότελα ὀρισμένη, ξεπέφτουν πάλι στὸ ἄμορφο καὶ κάνουν τόπο σὲ ἄλλους νεαροὺς σχηματισμοὺς, χωρὶς νὰ ὑπάρχει καμιά πραγματικὴ δυνατότητα ἀμοιβαίας κατανόησης. Καὶ αὐτὸ θὰ γίνεται ἀδιάκοπα, ad infinitum, ὀσπὸν κάποιες ἄγνωστες δυνάμεις, κρυμμένες βαθιὰ στ' ἀστερία, θελήσουν νὰ δώσουν ἓνα τέλος στὸν ξεπεσμὸ τοῦ πλανήτη τούτου. Καὶ ὅλα αὐτὰ μόνο με τὴν ἱστορικὴ διαίτιση μποροῦμε νὰ τὰ γνωρίσουμε.

Ἡ ἀπάντηση μου εἶναι: Ὅλα αὐτὰ εἶναι μεταφυσικὴ με τὴν παλιὰ ἔνοια τῆς λέξης, τόσο ἀληθινὴ καὶ τόσο ψέφτικη, ὀσο εἶναι ἀληθινὴ ἢ ψέφτικη, κάθε ὀς τώρα μεταφυσικὴ, γιὰ τὴ μεταφυσικὴ καθρεφτίζει ἓνα ὀρισμένο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Καὶ μάλιστα μιὰ μεταφυσικὴ πὸν δὲν εἶναι διόλου, ὀπως πιστέβει ὁ Spengler, ἀπαραίτητη γενικὴ ἔκφραση τοῦ δυτικῶ πολιτισμοῦ στὴν περίοδο τῆς σημερινῆς ἱστορικῆς στιγμῆς, παρά μονάχα ἔκφραση ἓνὸς ὀρισμένου κοινωνικῶ στρώματος. Θὰ ξαναγυρίσω ὀμως σ' αὐτὸ.

Σὺν ἀναλύσουμε τὴ θεωρία αὐτὴ στὰ ἐξωτερικὰ της συστατικά, βλέπουμε πὸν εἶναι μιὰ παράτολμη, ὀλότελα αὐθαίρετη καὶ ἀναπόδεικτη συραφὴ φυσικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Οἱ μορφὲς τοῦ πολιτισμοῦ θεωροῦνται, γιὰ ἀποδειχτικούς λόγους, σὺν βιολογικὰ ἀμετάβλητα φαινόμενα, ἐνῶ—χαρακτηριστικὸ τοῦτο—γιὰ τις ἐποχὲς τοῦ «Φελαχισμοῦ» δὲ μποροῦμε τάχα νὰ ἔχουμε γνώση, γιὰ αὐτὲς—πάλι ἀπὸ ἀποδειχτικὴ ἀποψη—εἶναι ὀλότελα ἀόριστες. Σ' ὀλόκληρο τὸ ἔργο βλέπουμε μιὰ προσπάθεια (ἐξαιρετικὰ ἀνιαρὴ μάλιστα γιὰ κείνον πὸν τὴν κατάλαβε) τοῦ Spengler νὰ θέλει ὁ ἴδιος νὰ «ἀποδείξει», ταυτόχρονα ὀμως νάντικροῦει τὴν ἀντίθετη ἀπόδειξη σὺν ἀπαράδεκτη καὶ περιορισμένη μέσα στὰ σύνορα τῆς Δύσης κλπ. Εἶναι μιὰ ἀποδειχτικὴ ἀληθινὰ ξεδιάντροπη. Ἀδιάκοπα δαγκώνει τὸ φίδι τὴν ἴδια του τὴν οὐρά. Ἐπειτα εἶναι καὶ ὀλότελα μυστικιστικὸς ὁ τρόπος πὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Spengler τὸ κριτήριον τῆς ἀναλογίας.

Ὅλα στὸ βάθος εἶναι ἓνα κούφιο κατασκέβασμα πὸν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μόνο ἀπὸ τις κρυφὲς αἰτίες πὸν θὰ δείξω παρακάτω. Εἶναι κατασκέβασμα με λόγια, ὄχι κοσμοθεωρία, παρά λογοθεωρία. Εἶναι ἓνας ἀπλὸς ἰσχυρισμὸς με τὴν ἀξίωση γενικοῦ κύρους, ἓνα ἀλαζονικὸ ἀποτράβηγμα στὸ «βαθύτερον» αἴστημα. Εἶναι καὶ μένει ἓνα ἄρθρο πίστες πὸν, μ' ὀλες τις χιλιάδες κουβαλημένες ἀναλογίες καὶ μ' ὀλες τις ἀπο-

δειχτικές προσπάθειες, δὲ μπορεῖ ὅμως ν' ἀποδειχτεῖ. Στὸν «ἄπιστο» ἀπαντᾷ ἀπλούστατα, πὼς τοῦ λείπει ἡ ἱκανότητα αὐτὴ νὰ διακρίνει τὴν ἀλήθεια. Ἐνῶ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος ἔχουμε τὴν ὁμολογία τοῦ ἴδιου τοῦ Spengler, πὼς ξένοι πολιτισμοὶ δὲ μποροῦν καταρχὴν νὰ κατανοηθοῦν, ὥστε οἱ ἀναλογίες του δὲν ἔχουν καμιὰ ἀποδειχτική δύναμη. Ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ δὲν ξεχωρίζει σὲ τίποτε ἀπ' ὅποια-δήποτε ἄλλη, ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἔξαφνα ἢ ἀπὸ τὴ «θεοσοφία» ἐνὸς Steiner. Μπορεῖ νὰ φωνάζει ὅσο θέλει ὁ Spengler, πὼς ὁποῖος δὲ δέχεται τὴ γνώμη του, δὲ μπορεῖ νὰ φτιάσει ὡς τὸ βάθος τῆς δικῆς του κατανόησης. Καὶ ὅμως, μ' ὅλα τὰ ἐπίτηδες φτιαγμένα παραδείγματα, πὸν ἴσως ζαλίζουν τὸν περαστικὸ ἀναγνώστη, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβει κανένας.

Καὶ στὸ τέλος, ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Spengler εἶναι κιόλας πολὺ παλιὰ. Ἡ ἐξέλιξη τῶν παγκόσμιων κυματισμῶν ἀπὸ τὴν «ἀπλὴ ὑπαρξη» (Dasein) στὴν «ἐνσυνείδητη ὑπαρξη» (=τὸ νὰ σταθεῖς ἀντίκρι στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό σου: Wachsein) δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ Ἐγγελευανὸ σύστημα τῆς ἐξέλιξης τοῦ νοῦ. Μόνο πὸν στὸ Spengler πῆρε τὸ ξεχωριστὸ ντύσιμο τῆς ἐνδιάμεσης ἐξέλιξης σὲ πολιτισμοὺς. Ἀπὸ «μιὰ σκέψη ἀκολουθοῦν ὅλα». Κι αὐτὴ ἀκόμα ἡ ἰδέα τῶν «κύκλων τῶν πολιτισμῶν», πὸν τάχα εἶναι ἡ μεγαλόπνευστη, ἀνακάλυψη τοῦ Spengler, δὲν εἶναι καινούργια, καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς του εἶναι μιὰ ἐλαφρόμυαλη ἀξίωση.

Ἄμα κοιτάζει κανεὶς πρόχειρα τὰ πράγματα θὰ βρεῖ ἴσως δελεαστικὸ νὰ βγάλει ὀρισμένα πορίσματα μετ' ἀπλὴ σύγκριση ἀπὸ τὴν «ἀνάπτυξη καὶ τὸν ἀφαιρισμὸ» καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιοτυπία πολιτισμῶν πὸν ἔζησαν ἄλλοτε. Ὅταν ὅμως ὁ Spengler ἔρχεται στὸ πόρισμα—ὅσο κιὰν ἐπικαλεῖται τὴν ἀναλογικὴ ἀπόδειξη, πὸν γι' αὐτὸν ἔχει ὑποχρεωτικὸ κύρος—τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, πὼς τὸ πόρισμα δὲν ἀποδεικνύει τίποτε ἔξω ἀπὸ τοῦτο μονάχα: πὼς πραγματικὰ πολλοὶ λαοὶ γενήθηκαν καὶ χάθηκαν. Ἐχτὸς ἀπ' αὐτὸ ὅμως, τὸ ὕλικὸ τοῦ Spengler δὲν εἶναι καθόλου ἀρκετὸ γιὰ τέττα ἀπόδειξη, καὶ κάθε ἐνσυνείδητος βιολόγος θὰ τρώμαζε μπροστὰ σὲ τόσο βιαστικὰ συμπεράσματα. Εἶναι σωστὸ πὼς παραπολλὰ πράγματα μέσα στὶς διάφορες ἱστορικὲς περιόδους μοιάζουν μεταξύ τους. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος—καὶ βέβαια γιὰ νὰ τὰ ἐξηγήσει κανεὶς δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ φτιάσει στὴ μεταφυσικὴ καὶ στὸν ἀστρονομικὸ πνευματισμὸ—εἶναι πάλι καὶ ὀλότελα διαφορετικά, ἀλλιῶς ὅμως διαφορετικά ἀπ' ὅτι τὰ νομίζει ὁ Spengler. Βάση τοῦ Spengler εἶναι μιὰ γενίκεση σπρωγμένη ἀπὸ τρελὴ πεποίθηση. Ἔτσι λοιπὸν καὶ δουλέβοντας προπάντων μετ' μιὰ βιολογικὴ μεταφυσικὴ, βρίσκει ἔδαφος γιὰ νὰ σταθεροποιήσει κάτι πὸν εἶναι παροδικὸ, σὰν νὰ ἔχει γενικὴ πέραση. Γιὰ νὰ φέρω ἓνα παράδειγμα ἀπὸ χίλια ὅμοια: Ὅταν ὁ Spengler ταυτίζει «τὸ Schopenhauer καὶ τὸ Nietzsche, τὸ σοσιαλισμὸ καὶ τὸν ἀναρχισμὸ τῆς Δύσης τοῦ 19ου αἰῶνα» μετ' «κάποιες ψυχολογικὲς διαθέσεις στὸ Ἰσλάμ, ἢ στὴν ἐποχὴ τοῦ Βούδα, ἢ στὴν ἐποχὴ τὴν ἑλληνιστικὴ» (ἐνῶ κάθε λέξη του γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ καὶ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμὸ εἶναι ἀπλοϊκὴ καὶ ψεύτικη), ἴσως νὰ ἱκανοποιήσει μ' αὐτὰ ἓναν ἐπιφυλιδογράφου. Σύγκριση ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ γίνει. Μὰ ὅπως καὶ νὰ εἶναι, δὲ μπορεῖ νὰ γίνει ἔτσι πὸν τὴν κάνει καὶ βγάζει συμπεράσματα ὁ Spengler. Γιατὶ ὁ κόσμος συνολικὰ εἶναι ἀλλιῶτικος ἀπ' ὅ,τι ἦταν τότε.

Τί βίαιον κατασκέρασμα καὶ τί ἐλαστικὴ συνείδηση χρειάζεται γιὰ νὰ βγάλει κανεὶς ἀπὸ κάτι σκοτεινὲς καὶ ὄχι σίγουρες πληροφορίες, πὸν ἔχουμε ἀπὸ τὴν πα-

λαιότατη Κίνα γιὰ ἓνα «ὑποβρύχιον», καὶ ἀπὸ κάτι ἄλλα τέττα πράγματα, τὴν «ἀπόδειξη» πὼς ἀπὸ ἀποψη πολιτισμοῦ μοιάζει ἡ ἐποχὴ μας μετ' κείνη τῆς Κίνας, ἂν δὲ βρισκόταν ἴσα ἴσα τὸ ἀπὸ πρὶν καμῶμένο μεταφυσικὸ κουβάρι γιὰ νὰ τὸ ξετυλίξει! Ἡ γιὰ νὰ ταυτίσει ἀπλούστατα τὶς μάζες τῆς ὕστερης Ρώμης, πὸν οὐφλιαζαν γιὰ «ψωμὴ καὶ θεάματα», μετ' τὸ ἀνάκατο κοινὸ τῶν σημερινῶν σπόρτ, βγάζοντας μάλιστα ταυτόχρονα τὴν ἀπόφαση πὼς αὐτὸ εἶναι «ἡ μάζα» τῆς ἐποχῆς μας.

Ποῦθε ξέρετε ὁ Spengler πὼς οἱ παγκόσμιον κυματισμοὶ ξετυλίγονται σὲ ὀργανισμοὺς ἀκατανόητους μεταξύ τους; Στηριγμένος στὴ διαίστησή του; Μπορεῖ λοιπὸν νὰ τὴν ἔχει ὁ καθένας; Ποιὸς τὴν ἔχει τώρα; Δὲ μπορεῖ λοιπὸν ὁ καθένας νὰ τὴν ἀποχτήσει, ὁ καθένας ἀπὸ τὸν κάθε κύκλον πολιτισμοῦ; Ἄν ἡ φελαχικὴ ἐποχὴ εἶναι ἀκαθόριστη, δὲ μπορεῖ τότε νὰ συμβεῖ ὥστε καμιὰ φορὰ ὅλοι οἱ κύκλοι πολιτισμοῦ νὰ ἔρθουν στὸ ἴδιο σημεῖον ἐξέλιξης; Ὁ Spengler θέλει κι αὐτοὺς ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς νὰ τοὺς συλλάβει διαισθητικὰ, καὶ πολεμάει τὴν αἰτιότητα. Καὶ ὅμως, ἀντίθετα μετ' τὴ γνώμη του αὐτῆ, λέει πὼς ἡ πορεία τῆς ἐξέλιξης εἶναι ἀναγκαστικὴ. Ἔτσι πηγαινέει μετ' τὸ μέρος τῆς ἀναγκαιότητας, ἀνκαὶ τοῦ εἶναι τάχα ἀπόλυτα ἀντιπαθητικὴ. Τὸ ξέρετε καὶ δὲν εἶναι ἐλεύτερος στὴ δράση. Τί ἀνακάτωμα! Γιατὶ μιλάει ὁ Spengler τόσο λίγο γιὰ τὴν Ἀμερικὴ, πρῶμα πὸν χτυπάει ἀμέσως στὰ μάτια; Μὰ ἄς τᾶφήσουμε αὐτὰ, εἶναι παιγνιδίσματα. Ἰσα ἴσα εἶναι ἄσκοπο νὰ προχωρήσουμε στὶς λεπτομέρειες. Ἀμέσως ἀλλάζει χίλια χρώματα. Εἶναι μιὰ παλιὰ φυσικοεπιστημονικὴ μεταφυσικὴ ἐνωμένη μ' ἓνα σύχρονο βιολογικὸ διανοητικὸ ρωμαντισμὸ καὶ λογοθεωρία, ἓνα διανοητικὸ ρωμάντισον.

Ἡ γνώμη τοῦ Spengler πὼς πλησιάζουμε σ' ἓναν αἰῶνα «δεύτερης θρησκευτικότητας» δὲν εἶναι καινούργια. Ὅπωςδήποτε, ὁ Spengler βρίσκει μέσα σ' αὐτὴ κιόλας. Τὸ καταλαβαίνουμε πολὺ καλά. Καὶ θὰ τὸ καταλάβουμε ἀκόμη καλύτερα, ἄμα πιάσουμε τὴ μεταφυσικὴ αὐτὴ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ρίζα, ἀπὸ κεῖ ὅπου φαίνονται καθαρὰ οἱ πρῶτες τῆς κινήσεις, ἄμα δηλαδὴ τὴν κοιτάζουμε ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς πρὸς τὰ πίσω. Ἐδῶ μπορεῖ κάθε ἐργάτης ἀναγνώστης νὰ παρακολουθήσει καὶ νὰ καταλάβει πολὺ καλά. Νὰ μιὰ καλὴ δουλιὰ γιὰ ἓναν ψυχαναλυτικὸν.

Ὁ Spengler εἶναι μετ' τὸ μέρος τῆς Δυναστείας καὶ τῆς Μοναρχίας, μετ' τὰ ἐθνικιστικὰ γερμανικὰ καὶ «λαϊκὰ» (völkische) ἰδανικά. Μόνο ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν κάνει καθαυτὸ ἱστορία. Εἶναι ἀντισιμίτης, ἀνκαὶ μετ' ἰδιαίτερη δικαιολογία. Ὁ μπολσεβικισμὸς καὶ κάθε διεθνισμὸς εἶναι ἐβραϊκὴ ὑπόθεση. Εἶναι ἐνάντιος σὲ κάθε γυναικεῖα κίνηση, ἔξω ἀπὸ τὸν τοκετό. Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι γι' αὐτὸν ἓνα εἶδος παγκόσμιας δέσμευσης. Μόνο ἡ δύναμη εἶναι τὸ δίκιον. Τὸ δημόσιον καὶ τὸ ἰδιωτικὸν εἶναι ὀλότελα χωριστὰ πράγματα. Κατὰ τὴ γνώμη του τὸ ἀποτέλεσμα ὅλου τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος εἶναι μονάχα γιὰ ὄφελος τῶν ἀνθρώπων τοῦ χρήματος. Τὸ προλεταριάτον, ἢ τέταρτη τάξη, εἶναι μονάχα ἓνα περιττωμα τοῦ πολιτισμοῦ, πὸν γιὰ τὴν ἱστορία δὲ λογαριάζεται. Γιὰ τὸ Μάρξ καὶ τὴν Παρισινὴ κομουνὰ λέει πὼς ἦσαν «κυνικὲς καὶ ἀπελπισμένες προσπάθειες ἀνθρώπων ξένων μετ' τὸν τόπον». Μόνο Φελάχοι μιλοῦν γιὰ εἰρήνη, συνδιαλλαγὴ, δικαιოსύνη. Μιλάει γιὰ τὶς καταστροφὲς πὸν φέρνει ἡ ἐπανάσταση καὶ πάει λέγοντας.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ὕψη ἄμα κοιτάζει κανεὶς τὰ πράγματα, μπορεῖ νὰ χαρακτηρίσει ὀλόκληρη τὴ θεωρία τοῦ Spengler σὰν μιὰ «ἐκ τῶν ὕστερων» καμῶμένη μετα-

φυσική δικαιολογία τῶν ἀντιδραστικῶν του πολιτικῶν ιδεῶν. Μὰ κιὰν ἡ «πρώτη ιδέα» ὑπῆρχε ἀπὸ πρὶν, καὶ πάλι εἶναι φανερό, πὼς ὁ κόσμος τῶν ιδεῶν τοῦ Spengler δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἔκφραση τῆς ιδεολογικῆς σύστασης τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ σημερινή του μορφή.

Ὅλη αὐτὴ τὴ βασικὴ πνευματικὴ κατεύθυνση τοῦ Spengler καὶ τῶν συντρόφων του, σ' ὅλα τὰ στρώματα τῆς μπουρζουαζίας, τὴν ἔχει προφητέψει κιόλας λαμπρὰ ὁ Μάρξ καὶ ὁ σοσιαλισμός. Μὲ τὴν ἱστορικὴ μέθοδο τοῦ μαρξισμοῦ ἔγινεν κιόλας, ἑβδομήντα πέντε χρόνια τώρα, πολὺ πιὸ σίγουρες καὶ πιὸ ἀκριβολογημένες «προφητείες», καὶ ἐξηγήθηκε ἡ γένεση καὶ ὁ θάνατος περασμένων πολιτισμῶν δίχως καμιὰ μεταφυσικὴ. Καὶ ἴσα ἴσα τονίστηκε ἡ σημασία τῶν γεωγραφικοκλιματικῶν ὁρων, δηλαδὴ μὲ ποιὸ τρόπο κάτω ἀπ' αὐτοὺς οἱ ἄνθρωποι ἀποχτοῦν τὰ μέσα νὰ διατηρήσουν τὴ ζωὴ τους. Κι ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς πιστοποιεῖ τὶς ὁμοιότητες, δὲν ἔχει ὅμως ἀνάγκη τὶς ὁμοιότητες αὐτὲς νὰ τὶς κάνει μυστικὲς νομοτέλειες, γιατί ὁ Spengler, μ' ὅσα κιὰν λέει ἀντίθετα, εἶναι ὀλότελα αἰτιοκρατικός. Μὰ ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς βλέπει καὶ τὶς διαφορὰς μέσα στὴν πορεία τῆς ἐξέλιξης τῶν ἐποχῶν. Βλέπει δηλαδὴ καὶ ὅσα δὲν ἦσαν ἔτσι ἢ καὶ δὲν ὑπῆρχαν καθόλου στὶς προηγούμενες περιόδους. Βλέπει τὴ διαφορὰ μεταξὺ παλαιότερων, ὑστερότερων καὶ τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ὄλο καὶ τελειότερη διαμόρφωση τῶν εργαλείων, ἀπὸ τὸ ὄλο καὶ μεγαλύτερο ξεπέραςμα χρόνου καὶ τόπου, ἀπὸ τρόπους παραγωγῆς πού ὄλο καὶ ἀλλάζουν, ἀπὸ τὴν παράλληλη μὲ τὴ νέα παγκόσμια οἰκονομία συμβίωση ὄχι μόνον τῶν λαῶν πού συνορεύουν παρὰ καὶ ὄλου τοῦ κόσμου, ἀπὸ τὴν ὄλο καὶ ὁμοιότερη ἐξέλιξη ὄλων τῶν λαῶν, ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καὶ ιδεολογικὴ ἐξίσωση τους, καὶ τέλος ἀπὸ τὴν ὁμοία διαμόρφωση καὶ τὸν ὁμοίον ἀγῶνα τοῦ προλεταριάτου, πού τόσο τὸ ἀντιπαθεῖ ὁ Spengler. Πολὺ πρὶν ἀπὸ τοὺς «Φελάχους» τοῦ Spengler, ὁ Μάρξ μίλησε γιὰ τὴν «ἀποστεωμένη ἱστορία».

Δὲ μπορούμε ἐδῶ νὰ προχωρήσουμε περισσότερο, ὑποδηλώνω λοιπὸν μόνον μερικὰ πράματα. Θὰ προστέσω μόνον πὼς ὁ μαρξισμὸς βέβαια ἔχει μπροστά του μεγάλα ζητήματα νὰ λύσει. Πρῶτα νὰ τελειοποιήσει τὴ μέθοδο τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, τὴ διαλεκτικὴ, καὶ ἔπειτα ν' ἀπλώσει τὴ μεγαλόπνοη ἔρευνα πού ἔκαμε ὁ Μάρξ γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ στὰ ἄλλα οἰκονομικὰ συστήματα, προπάντων τώρα πού ξέρουμε καὶ ἕνα πληθὸς καινούργιες γνώσεις καὶ ἔχουμε νέα μέσα ἐργασίας, ὅπως εἶναι ἡ οἰκονομικὴ γεωγραφία καὶ ἡ γεωγραφία τῶν πρώτων ὕλων, ἡ γεωφυσικὴ, ἡ βιολογία κλπ. Ἀκόμη καὶ σχετικὰ μὲ τὴ διαμόρφωση τοῦ μέλλοντος μπορεῖ τώρα νὰ σχεδιαστεῖ μιὰ εἰκόνα τελειότερη καὶ καθαρότερη. Μὰ ὅλα αὐτὰ μποροῦν νὰ γίνουν στὸν «αἰῶνα τῆς δεύτερης θρησκευτικότητας» τῆς Δύσης δίχως καμιὰ Σπενγγλεριανὴ μεταφυσικὴ.

Καὶ μὲ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμὸ, μὲ τὴ θεωρία αὐτὴ πού τὴν ἱστορία τὴν ἐρμηνεύει ὡς ἱστορία τῆς πάλης τῶν τάξεων, δὲν ἔχουμε ἀνάγκη νὰ ξεπέσουμε στὴν πραγματικὰ ἀντιδραστικὴ προοπτικὴ τοῦ Spengler, πού στὸ τέλος τὸν φέρνει αἰσθηματικὰ στὸν πρωτόγονο διανοητικὸν κόσμον τῶν «μηχανοσπάστηδων» (Maschinenstürmer). Ἐτσι δὲ φτάνουμε ποτὲ σὲ ἀνοησίες ὡς τὸν ἰσχυρισμὸν πὼς ὁ Ἀρχιμήδης δὲν ἦταν τίποτε, ὁ στρατιώτης ὅμως πού τὸν σκότωσε ἀξίζε πολὺ περισσότερο. Δὲ φτάνουμε σὲ τέτοιο κομμάτισμα τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξης. Ἐτσι φεύγει καὶ ἡ ἔγνοια τί νὰ διαλέξει κανένας, νὰ εἶναι ἤρωας ἢ ἅγιος; Καὶ ἡ

σχέση διανόησης καὶ δράσης, ἡ ἀλληλοεπίδραση τους ἀνάλογα μὲ τὶς διάφορες ἐποχὰς, γίνεται πολὺ καθαρή.

Ἡ ἀπὸ μέρος τοῦ Spengler ἀπολυτοποίηση τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου, ἡ ἀντίθεση τοῦ διανοούμενου καὶ τοῦ ἀνθρώπου τῆς δράσης, εἶναι καθαρὴ σχηματοποίηση. Ὅταν μάλιστα κάθε ἐπιστημονικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐργασία τὴν παραπετάει στὴν περιοχὴ τῆς «λογοτεχνίας» βάζοντας ἀντίκει τὴν «πράξη», θὰ μπορούσαμε νὰ τοῦ θυμίσουμε εἰρωνικὰ τὸ τί αὐτὸ ὁ ἴδιος ἔκαμε καὶ πὼς ἐπικαλεῖται τὸ Γκαίτε καὶ τὸ Νίτσε, πού ὡστόπο καὶ οἱ δύο τους ἦσαν ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων.

Ζωγραφίζει πολὺ σωστὰ ὁ Spengler τὴν ἀναξιοτήτα τοῦ καπιταλισμοῦ, ξεχνάει ὅμως πὼς ἴσα ἴσα ἐδῶ ἀνήκει καὶ ἡ θεωρία του. Εἶναι πραγματικὰ τὸ «βραδινὸ ῥόδισμα» τοῦ καπιταλισμοῦ. Βέβαια ἡ δύναμη, ἡ δράση εἶναι κείνη πού ἀποφασίζει (τὸ δίκαιο εἶναι πραγματικὰ σχετικόν). Καὶ ἡ δράση αὐτὴ γίνεται κιόλας (ὄχι τοῦ Spengler οἱ κουβέντες γιὰ δράση) ὀλότελα διαφορετικὰ ὅμως ἀπὸ πρωτότερα, καὶ μ' ὅλα τὰ λάθη, συνειδητὴ, γεμάτη αὐτοθυσία, διεθνικὴ, ὄχι μόνον στὴ Δύση. Κι ἔχει κιόλας μεγάλη παράδοση, πού ὁ Spengler μόνονα στοὺς εὐγενεῖς καὶ στὸν κλήρον τὴν ἀναγνωρίζει.

Τὸ προλεταριάτον αὐτὸ, ἀντίθετα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Spengler καὶ ἀντίθετα μὲ τὴν κρυφὴ ψυχολογία τοῦ καπιταλισμοῦ, ἔχει κάθε ἄλλο παρὰ ψυχολογία γερασμένου καὶ ξεπεσμένου. Σίγουρα θὰ γίνουν καὶ ἄλλες ἐκρήξεις τρομερῆς, μερικῆς μάλιστα ἔτσι πάνω κάτω ὅπως τὶς αὐτοσχεδιάζει ὁ Spengler. Ὁ καπιταλισμὸς εἶναι ἔτοιμος, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ στὴ ζωὴ, νὰ μεταβάλει καὶ ἄλλα πολλὰ ἔθνη σ' ἐρείπια. Μὰ στὸ τέλος μόνος αὐτὸς θ' ἀφανιστεῖ, τὸ προλεταριάτον ὄλων τῶν ἐθνῶν θὰ ζήσει, καὶ θὰ ζήσει καλύτερα καὶ δίχως μυστικισμόν.

Ὁ Spengler λέει πὼς ὁ καπιταλισμὸς (ἀνκαὶ ὄλος ὁ Spengler εἶναι τὸ πνεῦμα του), ὁ σοσιαλισμὸς, ὁ ἱμπεριαλισμὸς εἶναι ἀχρεϊότητες, ἀναγκαῖες ὅμως. Γιὰ τοῦτο καὶ ἐκεῖνος θέλει νὰ τοποθετηθεῖ σ' αὐτὴ τὴ μεριά. Εἶναι ἀρκετὰ ἔξυπνος γιὰ νὰ καταλάβει πὼς ἄλλη μιὰ φορὰ στὴν ἱστορία (δηλαδὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη μας, σὲ ἀναγκαστικὴ σύνδεση μὲ τὴν ἐξαφάνιση τῆς ταξικῆς κοινωνίας) ἡ τυπικὴ λογικὴ θὰ πάρει τέλος καὶ θὰ ἐμφανιστεῖ, μπορούμε νὰ ποῦμε, ἡ ζωντανὴ λογικὴ. Εἶναι ὅμως καὶ πολὺ περιορισμένος μέσα στὴν τάξη του, ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ τραβήξει ἀπ' αὐτὸ τὶς πιὸ ἀπλὲς συνέπειες. Αἰσθάνεται μάλιστα κανεὶς καὶ κάποια συμπάθεια γιὰ τὸ διχασμὸν αὐτὸ, πού θέλει νὰ συνδυάσει τὸ πάθος τοῦ Ρουσσὸ μ' ἕνα λυσασμένο σύγχρονον μακιαβελισμόν. Μὰ ἡ προσωπικὴ καὶ κοινωνικὴ ὄψη τῆς προσωπικότητας αὐτῆς εἶναι πολὺ καθαρή: Ὁ Spengler εἶναι ὁ ἰδεολόγος τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐτσι ἡ μεγαλόπρεπη ὄψη γίνεται διαβολικὰ μικρὴ, μιὰ καπιταλιστικὴ μεταφυσικὴ αὐτοπαρωδία, ἀνκαὶ ἄθελα τῆς.

Ἐτσι ὅμως ἐξηγεῖται καὶ ἡ «ἐπιτυχία» τοῦ ἔργου τούτου γιὰ τὸν ξεπεσμὸν τῆς Δύσης. Μέσα σ' αὐτὸ ὁ καπιταλιστὴς κάθε ἀπόχρωσης βρίσκει κάτι γιὰ τὸν ἑαυτὸν του: χτηναδία ἢ μυστικισμόν, ἀντιδραστικὴ πολιτικὴ ἢ ἐπιφυλιδογραφισμὸν, θέληση γιὰ δύναμη ἢ ψυχολογία ξεπεσμοῦ. Καὶ ὅλα αὐτὰ μὲ (φαινομενικὰ) ἐπιστημονικὸν ντύσιμο. Τὶ παραπάνω θέλετε;

Τελειώνοντας μπορούμε νὰ κάνουμε μιὰ ἐνδιαφερικὴ ἀντιπαραβολὴ τῆς παγκόσμιας αὐτῆς ἱστορίας τοῦ Spengler μὲ τὴν παγκόσμια ἱστορία τοῦ Ἄγγλου Wells. Ἡ μέθοδος καὶ τῆς τελευταίας δὲν εἶναι ἡ μέθοδος τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Ὁ Wells μένει ἀκόμα κολημένος ὀλοτέλα στήν πίστη πρὸς τὴ μοναδικὴ δύναμη τῶν ιδεῶν τῆς ἀλήθειας, τῆς δικαιοσύνης, καὶ τῆς ἀγάπης, πού, κιὰν προσωρινὰ ὑποχωρήσουν, μποροῦν ὅμως νὰ ποῦν σ' ἐνέργεια μὲ τὴν ἀγωγή, μὲ τὴν ἐπίκληση τοῦ λογικοῦ. Τὶς ἴδιες ιδέες βρίσκουμε στὸ Zola, στὸν Ibsen, στὸ Haeckel κλπ. Συνέπεια τῆς πίστεως αὐτῆς εἶναι πολλοὶ ἀποτυχημένοι ὀρισμοὶ κι ἐρμηνεῖες, ἔξαφνα γιὰ τὴν «ιδιοκτησία» ἢ γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ χαρτιοῦ ἢ γιὰ τὶς ἐκλογικὲς μέθοδοις κλπ. Γιὰ τὶς τελευταῖες π. χ. λέει : «Εἶδαμε τὴ ρωμαϊκὴ δημοκρατία νὰ γκρεμίζεται, καὶ τώρα βλέπουμε τὴν ἐκκλησία νὰ ποτυχαίνει στήν παγκόσμια ἀποστολή της - καὶ τὰ δυὸ εἶναι προπάντων συνέπεια ἐκλογικῶν μεθόδων πού δὲν εἶναι ἀποτελεσματικὲς». Στὰ παραδείγματα αὐτὰ φαίνεται καθαρὰ πόσο σκοτεινὴ μένει γιὰ τὸν Wells ἡ σχέση οἰκονομίας καὶ ιδέας, πού δὲν τὴν κατάλαβε. Ταλαντεύεται πάντα ἀνάμεσα στὸ πολὺ λίγο καὶ στὸ παραπολύ. Δὲν πέτυχε νὰ δείξει καθαρὰ τὴν κινητήρια δύναμη κοσμογονικῶν ἐποχῶν, ὅπως εἶναι τὰ ὕστερα χρόνια τῆς Ρώμης ἢ οἱ πόλεμοι τῶν χωρικῶν ἢ ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση. Σταματᾷ στὴ λογίκεψη. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη του γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ιδέας βλέπει στήν ὕστερη Ρώμη ἐπάνω κάτω τὴν «προϊστορικὴ μορφή» τῆς νεότερης δημοκρατίας, πού πρέπει σήμερα καθαρισμένη ἀπὸ τὶς σκουριὲς νὰ ξαναπαρουσιαστῆ πάλι στὸν κόσμον. Μὲ ἰδιαίτερη ἀγάπη παρακολουθεῖ τὴν ἐξέλιξη τῆς Ἀμερικῆς καὶ βλέπει μέσα στήν ἱστορία της (παίροντας μαζί καὶ τὸ Wilson) νὰ ξεπροβάλλει, ἔστω καὶ μὲ κάποια λάθη, τὸ καινούργιο ἐκεῖνο πού τόσα ὑπόσχεται γιὰ τὸ μέλλον.

Κι ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ ποῦμε πῶς ὁ Wells, μ' ὅλη τὴ ρεαλιστικὴ του ματιὰ γιὰ τὶς δυνατότητες πού βγαίνουν ἀπὸ τὴν τεχνικὴ ἐξέλιξη, δὲ βλέπει καθαρὰ τὴν κινητήρια δύναμη τῆς σημερινῆς Ἀμερικῆς. Ἔτσι καὶ ἡ ἀντίληψη του γιὰ τὶς ἐπαναστάσεις δὲν εἶναι ἀντίληψη ἱστορικῆς δυναμικῆς. Εἶναι ἠθικολογικὴ ἐξέταση. Ἀξιοπαρατήρητο εἶναι ἀκόμη ἓνα εἰδικὰ ἐγγλέζικο στοιχεῖο πού ὑπάρχει στήν ἐξιστόρηση τοῦ Wells : Πλαί στὴ νηφάλια αἴσθησις γιὰ τὰ πράγματα, μιὰ κλίση πρὸς τὸ συμβιβασμό, πρὸς τὴν ἐπίκληση τοῦ λογικοῦ. Πλαί στήν ἰκανότητα τῆς κατανόησης μεγάλων συσχετισμῶν καὶ στίς συμβουλές γιὰ τὴν παγκόσμια πολιτικὴ, μιὰ κλίση νὰ παραχῶνει πολὺ μικρόλογες συμβουλές. Βέβαια ὅμως τὸ αἶσθημα τῆς ἀλληλεγγύης του μὲ τὸ μέρος τῆς ἀνθρωπότητας πού ἐργάζεται δίχως νὰ ἔχει καὶ δικαιώματα, δὲν τὸν ἀφήνει ποτὲ ν' ἀπομακρυνθεῖ ὀλοτέλα ἀπὸ τὸ σκοπὸ του. Παράδειγμα ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση, ἡ διήγησις του γιὰ τὸ Magat, πού τὸ μῖσος ὄλων τῶν καπιταλιστῶν ἐναντίον του δὲν ἔχει ὅρια.

Θὰ ἦταν φυσικὰ ἀνόητο, κάνοντας μιὰ κριτικὴ ἀντιπαραβολὴ τοῦ Spengler καὶ τοῦ Wells, νὰ ξεπέσουμε σὲ ἠθικὲς παρατηρήσεις. Ἀπὸ τέτιες ἔχουμε ἀρκετές, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα τοῦ Darwin καὶ τοῦ Haeckel. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ, πῶς τὸ ἔργο τοῦ Spengler, ἔξω ἀπὸ κάποιες σποραδικὲς ἐπιτυχίες του, σὰν σύνολο ἀντιπροσωπεύει τὸν καπιταλισμὸ καὶ βοηθάει στὴ διατήρησις του. Ἐνῶ ὁ Wells, χωρὶς ν' ἀντιπροσωπεύει τὸν ἀγωνιζόμενον σοσιαλισμὸ, δὲ θέλει ὅμως καὶ νὰ τοῦ ρίξει λιθάρια στὸ δρόμο, κι ἐχτὸς ἀπ' αὐτὸ δίνει κάποια βοήθεια στὸ διανοούμενον ἐργάτη. Καὶ τὴν ἀντίθεση αὐτὴ ἔχει χρέος νὰ τὴ δείξει μιὰ κριτικὴ, πού τὸ χρέος της τὸ αἰσθάνεται σὰν κάποιον ζωντανὰ δεμένο μὲ τὸ μεγάλο ἀπολεπτερωτικὸ ἀγῶνα τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἀντίκει καὶ στὰ δυὸ ἔργα μποροῦμε ἄλλη μιὰ φορὰ νὰ πιστοποιήσουμε τὸ θρίαμβο μιᾶς ἄλλης μεθόδου, τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, πού ἑβδομήντα χρόνια τώρα δείχνει τὴν ἀξία της, μὰ πού προπάντων σήμερα ἀρχίζει νὰ ξετυλίγει ὅλη της τὴ δύναμη μέσα στὰ δυνατὰ παγκόσμια γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας.

Μετάφραση ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΑΣΤΡΙΤΗ

ΔΩΡΑΣ ΜΟΑΤΣΟΥ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΤΙΧΟΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Μέρος: τρίτο.

Μετρικὲς μορφὲς τροχαϊκῆς

Τὸ ἰαμβικὸ μέτρο εἶναι τὸ πιὸ κοινὸ στὴ νεοελληνικὴ στιχουργία, γιὰ τὸ ἰαμβος εἶναι τὸ μέτρο πού πλησιάζει περισσότερο μὲ τὴ φυσικὴ ὀμιλία. Ἔτσι καὶ τὰ περισσότερα ἔργα στὴ νεοελληνικὴ ποίηση εἶναι γραμμένα σὲ στίχους ἰαμβικούς.

Ὁ τροχαῖος [-υ] δίνει στήν ἐκφραση τοῦ στίχου κάποια γρηγοράδα, γι' αὐτὸ τὸν παίρνουν γιὰ βάση οἱ ποιητὲς, ἅμα τὸ ποίημα ἀπαιτεῖ ζωηρότητα καὶ κάποτε λίγη φαιδρότητα. Πολλὰ σατυρικὰ τραγούδια εἶναι γραμμένα σὲ στίχους τροχαϊκοὺς, χωρὶς ὅμως καὶ αὐτὸ ν' ἀποτελεῖ ἀπόλυτο κανόνα, ἀφοῦ ὁ συνδυασμὸς τροχαίων καὶ ἰαμβίων στὸν «Τάφος» τοῦ Παλαμά δίνει τόσο ἔντονα τὸ συναίσθημα τοῦ πόνου καὶ τῆς θλίψης.

Οἱ ρυθμικοὶ τόνοι στὸν τροχαϊκὸ στίχο πέφτουν μὲ αὐστηρὴ τάξη πάντα στίς περιτὲς συλλαβές, καὶ τὰ διαστήματα μεταξὺ δυὸ ρυθμικῶν τόνων ποικίλουν ὅπως καὶ στὸν ἰαμβικὸ στίχο, κόβοντας ἔτσι τὴ μονοτονία τῆς ὀμοιομορφίας.

Ὁ τροχαϊκὸς στίχος εἶναι κι αὐτὸς κολοβός, περιτοσύλαβος, ἢ σωστός, δηλαδή ὀξύτονος, προπαροξύτονος ἢ παραξύτονος. Π. χ. ὁ στίχος :

Πού μὲ βιά μετρά τὴ γῆ

εἶναι ὀχτασύλαβος ὀξύτονος ἢ κολοβός.

Καὶ ὁ στίχος :

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψη

εἶναι ὀχτασύλαβος παραξύτονος ἢ σωστός.

Ὁ ὀχτασύλαβος, ὁ δεκαεξασύλαβος καὶ ὁ τετρασύλαβος. Ὁ ἀρχαιότερος τροχαϊκὸς στίχος εἶναι ὁ ὀχτασύλαβος. Τὸν βρίσκουμε γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς βυζαντινοὺς τὸ δέκατο τέταρτο αἰῶνα :

Τὴν διήγησιν Ὀμήρου
μεταθέσας εὐνοήτως
ἀπὸ τὴν ἀρχὴν εἰς τέλος
ἐκ τῆς ἄλφα ραψωδίας

(Κωσταντ. Ἑρμονιακοῦ Ἰλιάδος Ραψ.)

Ἀργότερα τὸν βρίσκουμε στὸ Διγενή Ἀκρίτα τοῦ Πετρίτου :

Τρίτος λόγος διηγάται
Καὶ καλὰ ἀντιστοράται

στὴν Κόρη τοῦ Ρὲ ντ' Ἰσπανίας :

Τὴ Διαμάντα θὲ νὰρχίσω
καὶ καρδιές θὰ σχανταλίσω.
Τετρακόσια παληκάρια
Τῆς Διαμάντας πέμπουν γράμμα

στὰ δημοτικὰ τραγούδια :

Στὸ Βαρδάρι, στὸ Βαρδάρι,
καὶ τοῦ Βαρδαριοῦ τὸν κάμπο.

Ὁ ὄχτασῦλαβος, ὅπως ὅλοι οἱ στίχοι μὲ λιγοστὲς συλλαβές, δὲν ἔχει τομῆ.
Οἱ ρυθμικοὶ του τόνοι πέφτουν στὴν τρίτη καὶ στὴν ἑβδομη :

—υ | —υ | —υ | —υ

Νὰ οἱ τρίχες σου ἀρχίζουν
Ἄθανάσιε ν' ἀσπρίζουν

(Χριστόπουλος)

καὶ πὶὸ σπάνια στὴν πέμπτη καὶ στὴν ἑβδομη μὲ λίγο πὶὸ ἀδύνατο τόνο στὴν
πρώτη συλλαβή :

—υ | —υ | —υ | —υ

Πέφτουν σὲ διαβάτη χέρι
ἔτσι τὰ ψαρόπουλα του

(Βηλαράς)

*Ὡ τί χαλασμός ἐκεῖνος

(Μαλακάσης)

Οἱ ὄχτασῦλαβοι ἀκολουθοῦν τοὺς ἴδιους κανόνες καὶ ὅταν χωρισμένοι σὲ δυὸ
μᾶς δίνουν τοὺς τετρασῦλαβους, ἢ καὶ ὅταν πάλι ἐνωμένοι ἀποτελοῦν ἓνα μακρὸν
στίχο δεκαῆξι συλλαβῶν :

*Αἱ ζωὴ μου
Τί ζωὴ μου
Τί στενάζω λυπηρά

(Χριστόπουλος : Ξενοισιὰ)

Καθὼς κρύβεται στὰ φύλλα τὸ χειμῶνα τὸ πουλί
Γιὰ νὰ μὴ τὸ βρεῖ τὸ χιόνι, τὸ νερὸ καὶ ἡ ἀστραπή

(Βαλαωρίτης : Κυρὰ Φροσύνη)

Στὴ συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Faugier (Τόμος Β' σελ. 168 καὶ 416)
βρίσκουμε δυὸ τραγούδια σὲ δεκαεξασῦλαβους μὲ συνήχηση καὶ ρίμες στὴν τομῆ.
Εἶναι φανερὸ πὼς ἦσαν στίχοι ὄχτασῦλαβοι καὶ γράφηκαν στραβὰ σὰν στίχοι
δεκαεξασῦλαβοι :

*Αἰχο μου καρυοφύλι || καὶ γαλάξιο μου ζεμπίλι
Σκύψε νὰ σὲ χαιρετήσω || καὶ νὰ σὲ γλυκοφιλήσω

(*Ὁ ἀποχαιρετισμός)

Μιά κόρη στὸ παραθύρι || καὶ ἀναγνώστης στὸ κελί
Ζαχαρόπετρα τῆς ρίχνει || καὶ στὸ στήθος τῆ βαρεῖ

(Τοῦ ἀναγνώστη)

Στὸ δεύτερο οἱ συνηχήσεις σταυρώνονται, στὸ πρῶτο ἢ μιὰ ρίμα ἀκολουθεῖ
τὴν ἄλλη.

Ὁ ἀγαπημένος στίχος τοῦ Ἀλέξ. Σούτσου ἦταν ὁ τροχαϊκὸς δεκαεξασῦλαβος.
Ξέροντας ὅμως πὼς δὲ μεταχειρίζεται στίχο μονὸ, χωρίζει στὸ «Διθύραμβο» του
τὰ δυὸ ἡμιστίχια μὲ μιὰ παύλα στὴ μέση, καὶ βάζει τὰ πρῶτα ἡμιστίχια νὰ ὁμοι-
οκαταληχτοῦν ἀναμεταξὺ τους. Ἐξ ἄλλου, ἡ ταχτικὴ τομῆ, πάντα στὴν ἄγδοη, καὶ
ὁ ρυθμικὸς τονισμός, ἀνάλογος μὲ τὸν τονισμὸ τῶν ὄχτασῦλαβων, μᾶς πείθουν πὼς
δὲν εἶναι παρὰ δυὸ ὄχτασῦλαβοι βαλμένοι πλάϊ πλάϊ.

Ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος μιμήθηκε τὸν ἀδερφό του, περῶντας ἀπὸ τὸν τρο-
χαϊκὸ δεκαεξασῦλαβο στὸν λαμβικὸ δεκαπεντασῦλαβο. Στὸν «Ὀδοιπόρο» π.χ. οἱ
δεκαεξασῦλαβοι ἔρχονται ἔπειτα ἀπὸ τοὺς πολιτικὸς δεκαπεντασῦλαβους, χωρὶς
νὰ γίνεταὶ αὐτὸ μὲ κάποιο σκοπὸ αἰσθητικὸ. Τὸ παράδειγμα τοῦ ἀδερφοῦ
του εἶναι τόσο ζωντανὸ, πὺ δὲ μπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ στὴ μίμηση ἀκόμη καὶ ἅμα
ἄρχισε νὰ στιχορροεῖ σὲ στίχους πολιτικὸς.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἀλέξ. Σούτσου δὲ σταματᾷ στὰ ἔργα τοῦ ἀδερφοῦ του.
Ὁ Ραγκαβῆς, ὁ Βαλαωρίτης μᾶς δίνουν τροχαϊκοὺς δεκαεξασῦλαβους, καὶ ὁ δεύτε-
ρος μάλιστα στὴν «Κυρὰ Φροσύνη» μᾶς τοὺς δίνει ὅπως ὁ Παναγ. Σοῦτσος ἀνά-
μιχτους μὲ πολιτικὸς δεκαπεντασῦλαβους.

Σὲ ὄχτασῦλαβους εἶναι καὶ τὸ γνωστὸ τραγουδάκι :

Φεγγαράκι μου λαμπρὸ
Φέγγε καὶ περπάτειγε
Γιὰ νὰ σ' ἐρωτήσουμε
Διὰ δυὸ Γραικόπουλα

Εἶναι ὄχτασῦλαβοι δεξύτονοι, δηλαδὴ στίχοι κολοβοὶ. Οἱ προπαροξύτονοι στί-
χοι του εἶναι καὶ αὐτοὶ ὄχτασῦλαβοι δεξύτονοι, γιατί ἡ φωνὴ τραγουδώντας ρίχνει
ἓνα ρυθμικὸ τόνο καὶ στὴν ἄτονη λήγουσα :

Γιὰ νὰ σ' ἐρωτήσουμε
Διὰ δυὸ Γραικόπουλά.

Ὁ ἑξασῦλαβος.

Βοριανὴ χορέφτρα
Δαίμονα, γητέφτρα,
στὴν ψυχὴ μου ἀπλώσου
μ' ὅλο τὸ ρυθμὸ σου

(Ρήγα Γκόλφη : Σὲ Ρωσίδα χορέφτρα)

Χωρὶς τομῆ μὲ τοὺς ρυθμικοὺς τόνους στὴν τρίτη καὶ στὴν πέμπτη συλλαβή :

στὴν ψυχὴ μου ἀπλώσου —υ | —υ | —υ

Εἶτε, πὶὸ σπάνια, στὴν πρώτη καὶ στὴν πέμπτη :

δαίμονα, γητέφτρα —υ | —υ | —υ

Ὁ δεκασύλλαβος. Ἀνάμιχτος μὲ ἄλλους μικρότερους ἢ μεγαλύτερους στίχους εἶναι εὐχάριστος καὶ ἁρμονικός. Ποίημα γραμμένο ἀντίθετα δλόκληρο σὲ δεκασύλλαβους εἶναι μονότονο καὶ στερημένο κάθε ἁρμονία.

Τὸν τροχαϊκὸ δεκασύλλαβο δὲν τὸν βρίσκουμε οὔτε στὰ μεσαιωνικὰ ἔπη, οὔτε στὴν Κρητικὴ ποίηση, οὔτε στὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Στὴ συλλογὴ τοῦ Faugier (Τόμος Β' σελ. 238) βρίσκουμε ἓνα τραγούδι σὲ δεκασύλλαβους, μὰ εἶναι τραγούδι ἀπ' αὐτὰ πού ὀνομάζει ὁ Ραγκαβῆς στὴ Μετρικὴ τοῦ «ἀσυνάρτητα» δηλ. ὅπου τὸ μέτρο ἀλλάζει ἔπειτα ἀπὸ τὴν τομῆ. Καὶ ἴσα ἴσα γιὰ παράδειγμα μᾶς δίνει ὁ Ραγκαβῆς αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ τραγούδι τῆς συλλογῆς τοῦ Faugier:

Ἡ περιστερούλα ἢ νύφη μας

—υ | —υ | —υ || υ — | υ—

Ἀπὸ τὴν ἔχτη συλλαβὴ καὶ πέρα τὸ μέτρο γίνεται ἀπὸ τροχαϊκὸ ἱαμβικό. Κιὰν δὲν παραδεχτοῦμε πὼς εἶναι, ὅπως λέει ὁ Ραγκαβῆς, «ἀσυνάρτητο», πρέπει τότε νὰ δεχτοῦμε πὼς εἶναι στίχος διπλός.

Ἐνα παράδειγμα τροχαϊκοῦ δεκασύλλαβου μὲ ἑξασύλλαβο βρίσκουμε στοὺς «Ἀσφόδελους» τοῦ Μαλακάση, στὸ χαριτωμένο γνωστὸ Βενετσιάνικο:

Στὸν παλιὸ τῆς Βενετίας δρομάκο

σ' ἓνα μαγαζι

Μιὰ ζωὴ περάσαμε μαζι

σὲ μιὰν ὄρα μέσα

Τὶ ἀντίθεση μὲ τοὺς στρουφνοὺς καὶ μονότονους στίχους τοῦ Ἀ. Ραγκαβῆ:

Ἡ χαρὰ πού τὰς ψυχὰς θερμαίνει

Ἡ γλυκύτης εὐτυχοῦς γαλήνης

Ἡ ἐλπίς πού τὴν ζωὴν ὑφαίνει

Μὲ χρυσᾶς ἀκτίνας εὐφροσύνης

(Φροσύνη)

Τομὴ σταθερὴ δὲν ὑπάρχει καὶ στὸ δεκασύλλαβο. Οἱ ρυθμικοὶ τόνοι πέφτουν ὅπως σ' ὄλους τοὺς τροχαϊκοὺς στίχους πάνω στὶς περιτῆς συλλαβὲς μ' ἐλεύτερους συνδυασμούς.

Ὁ δωδεκασύλλαβος. Ὁ τροχαϊκὸς δωδεκασύλλαβος τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ

Κάτω στὸ γιαλὸ κάτω στὸ περιγιαλί

Κόρη ἔπλενε τ' ἀντρός της τὸ μαντήλι

ἔχει τὴν τομῆ ἔπειτα ἀπὸ τὴν πέμπτη καὶ τοὺς ρυθμικοὺς τόνους στὴν τρίτη καὶ ἑνατὴ μὲ πιὸ ἀδύνατο τόνο στὴν πέμπτη καὶ ἑντέκατη συλλαβῆ:

—υ | —υ | ' || υ | —υ | 'υ | —υ

Τοὺς τροχαϊκοὺς δωδεκασύλλαβους τοὺς βρίσκουμε καὶ στὰ ἔργα τῶν δόκιμων ποιητῶν, χωρὶς ὅμως τὴ σταθερὴ τομῆ στὴν πέμπτη:

Μὲ φωτίσματα ἀσημένια λαμουρίζουν

Μόνο ἐδῶ νερά δροσάτα μουρμουρίζουν

Εἰς τ' ἀπόσκια μὲ τὴν πλούσια πρασινάδα

(Μαβίλης)

Ὁ δεκατετρασύλλαβος. Στὴ λαϊκὴ ποίηση βρίσκουμε στίχους μὲ δεκατετρες πραγματικὲς συλλαβὲς. Ὅπως ὅμως ἢ φωνὴ τραγουδώντας ρίχνει τὸν τόνο στὴν τελευταία συλλαβῆ, ἔτσι οἱ στίχοι εἶναι δεκατετρασύλλαβοι ὀξύτονοι, ἢ κολοβοί:

Βρὲ Μανόλη, βρὲ λεβέντη, βρὲ καλὸ παιδί
Τὶ ἄμορφη γυναίκα ἔχεις καὶ δὲ χαιρέσαι

Ἡ τομὴ βρίσκεται ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὄγδοη καὶ οἱ ρυθμικοὶ τόνοι στὴν τρίτη, ἑβδομη, ἑντέκατη καὶ δέκατη τρίτη:

—υ | 'υ | —υ | 'υ || —υ | 'υ | 'υ

ἢ στὴν πρώτη, ἑβδομη, ἑνατὴ καὶ δέκατη τρίτη:

* Ἄσπρο φουστάνι φοροῦσε, κόκκινο κουκλί

'υ | —υ | —υ | 'υ || 'υ | —υ | 'υ

Στοὺς δόκιμους σύγχρονους ποιητῆς βρίσκουμε τὸ δεκατετρασύλλαβο ἀνάμιχτο μὲ ἄλλους τροχαϊκοὺς μικρότερους ἢ μεγαλύτερους. Ἐνα παράδειγμα στὴν τύχη παίρνουμε ἀπὸ τὸ γλυκόλαλο ποιητὴ Πετιμεζά—Λαύρα.

Στ' ἀκροπόταμου τὸν ὄχτο καρτερούσα νὰ σοῦ πῶ
τὸ παλιὸ τραγούδι ἀπόψε, τὸν καιμὸ τοῦ κόσμου
πού κρατάει τὸν ἴδιον πάντα τὸν ἀγύριστο σκοπὸ
κι ὄλο λέει πὼς σ' ἀγαπῶ, σὰν τὸ φῶς μου.

Εἶναι ἡ πρώτη στροφὴ ἑνὸς ποιήματος, καὶ οἱ ἄλλες δυὸ πού ἀκολουθοῦν ἔχουν τὴν ἴδια σύνθεση: Τέσερις τροχαϊκοί: ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος δεκαεξασύλλαβοι, ὁ δεύτερος δεκατετρασύλλαβος καὶ ὁ τελευταῖος ἑντεκασύλλαβος διπλός. Ἡ τομὴ στὸ δεκατετρασύλλαβο ἴσως καὶ στὸ δεκαεξασύλλαβο βρίσκεται ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἑβδομη πού εἶναι ἡ ἄρση τοῦ τέταρτου τροχαίου. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν τομῆ ἀμέσως ἀκολουθεῖ πάλι ἡ ἄρση πέμπτου τροχαίου.

—υ | —υ | —υ | — || —υ | —υ

Αὐτὲς ὅλες οἱ ἐλευτεριές πού βρίσκονται στὴ σύγχρονη ποίηση, χωρὶς νὰ βλάπτουν διόλου τὴν ἁρμονία, δίνουν μιὰ καινούργια πάντα ποικιλία στὸ ρυθμὸ.

Σ' ἄλλο ποίημα τοῦ ἴδιου ποιητῆ (Ὁ Γυρισμὸς τοῦ Καπετάνιου) μὲ τὴν ἴδια ἀπαράλαχτα τεχντροπία βρίσκουμε στὸν πρῶτο στίχο:

Καπετάνισα σοῦ φέρνω ἀπὸ τὴν Πόλη φορεσιά

συνίζηση ἀκριβῶς στὴν ὄγδοη συλλαβῆ δηλ. στὴν τομῆ τοῦ δεκαεξασύλλαβου, βαλμένη λὲς ἐκεῖ γιὰ νὰ δείξει πὼς ὁ στίχος εἶναι μονὸς καὶ ὄχι σύνθετος ἀπὸ δυὸ ὄχτασύλλαβους.

Μέρος τέταρτο.

Μετρικὲς μορφὲς ἀναπαιστικῆς.

Τὸ μέτρο πού κυριαρχεῖ στοὺς ἀναπαιστικὸς στίχους εἶναι ὁ ἀνάπαιστος (υ υ —) δηλαδὴ δυὸ ἄτονες συλλαβὲς ἀκολουθεῖ πάντα μιὰ τρίτη τονισμένη:

Ἦταν νύχτα στή στέγη ἐβογγούσε
Ὁ βοριάς, καί ψιλὸ ἔπεφτε χιόνι

(Ζαλοκώστας)

Ἔχουμε δυὸ εἰδῶν στίχους ἀναπαιστικούς. Τοὺς ἀπλοὺς ἀναπαιστικούς, σὰν αὐτοὺς ποὺ ἀναφέραμε πρὶν ἀνω καὶ ποὺ ἀποτελοῦνται μονάχα ἀπὸ ἀνάπαιστους :

υ υ — | υ υ — | υ υ — | υ

καὶ τοὺς σύνθετους ἀναπαιστικούς, ὅπου πρὶν ἀπὸ τοὺς ἀνάπαιστους προηγείται μιὰ ἱαμβικὴ ἀνάκρουση :

υ — | υ υ — | υ υ — | υ υ —

Ζητῶ τὴν χαρὰν πότ' ἐδῶ πότ' ἐκεῖ
Ποῦ εἶναι εἶπέτε μου, ποῦ κατοικεῖ.

(Ραγκαβῆς)

Οἱ νεότεροι μεταχειρίστηκαν μὲ πολλὴ ἐπιτυχία αὐτοὺς τοὺς στίχους τοὺς ἐλαφροὺς καὶ χαϊδεφτικούς καὶ δὲ μποροῦμε νὰ βροῦμε καλύτερο παράδειγμα ἀπὸ τὴ Βαρκαρόλα τοῦ Μαλακάση:

Μαλάκια, ματάκια, χεϊλάκια, λαιμοί,
Τραγοῦδια τρελὰ στὸ πανάκι ὅλα γύρω,
Στηθάκια ἀναμένα ἀπὸ πόθους κι ἀρμύρα
Τοῦ κόσμου οἱ καίμοι.

Τίποτα ἰδιαίτερο δὲν ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε στοὺς ρυθμικοὺς τόνους καὶ στὶς τομὲς τοῦ ἀναπαιστικοῦ στίχου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν συλλαβῶν ποικίλει ἀπὸ ἕξι σὲ δεκατρεῖς, δηλαδὴ ὁ στίχος μπορεῖ νὰ ἔχει δυὸ ἕως τέσερις ἀνάπαιστους, ἢ ἀνάπαιστους μὲ ἀνάκρουση ἱαμβικὴ, ἢ κι ἓνα μόνο ἀνάπαιστο μὲ ἱαμβικὴ ἀνάκρουση :

Ὅμοίως τ' ἀγγελοῦδια υ — | υ υ — | υ

Ἀνέσπερα ἀστέρια
Τοῦ Πλάστη ἀπ' τὰ χέρια,
Ἐβγαῖναν λαμπρά.

υ — | υ υ —

(Σολωμός: Τὰ δυὸ ἀδέρφια.)

Τὸ τραγούδι τῶν Ὠκεανίδων στὸ «Φῶς ποὺ καίει» τοῦ Δήμου Τανάλια εἶναι γραμμένο σὲ ἀνάπαιστους ἀνισοσύλαβους, δίχως ἱαμβικὴ ἀνάκρουση. Δίνουμε γιὰ παράδειγμα τὴν πρώτη στροφή τοῦ ἁρμονικοῦ αὐτοῦ τραγουδιοῦ :

Ἄν ταραζόντας γῆ κι οὐρανὸ καὶ πελάη
νὰ μὲ σύρουνε θέν, ποῦ ἡ καρδιά μου δὲν πάει,
καταιγίδες, βοριάδων θυμοί,
κιὰν τὸ δρόμο μου χάσω, ποῦ φέρνει σὲ σένα,
τρέμουν μέσα στὸ νοῦ μου καὶ σπᾶνε ὄργισμένα
νύχτα μέρα καὶ πάσα στιγμή
τῆς φωνῆς σου οἱ ἀναμένες βροντές,
δὲ σὲ χάνω ποτές.

Ὁ Μαβίλης μᾶς δίνει σὲ μιὰ μετάφραση τοῦ Scheley δεκατησύλαβους μὲ τομὴ στὴν ἕβδομη συλλαβὴ καὶ μὲ διπλὴ ἀνάκρουση ἱαμβικὴ :

υ — | υ υ — | υ υ || υ — | υ υ — | υ

Παράτησ' ἢ Ἀρέθουσα τὸ στρώμα ἀπὸ χιόνια
Κι ἀπ' τ' Ἀκροκεραῦνια βουνὰ ροβολᾷ
Καὶ μέσ' ἀπ' τὰ σύγγεφα, γκρεμοὺς καὶ κοτρῶνια
Τὶς βρῦσες, κοπάδι τῆς λαμπρῆς πηλαᾷ.

(* Ἀρέθουσα)

Ὁ συνδυασμὸς ἱαμβῶν καὶ ἀνάπαιστων δίνει μιὰ καινούργια ποικιλία στὸ στίχο. Παίρνουμε στὴν τύχη ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὸν Παλαμά, ὅπου ὁ δεκαπεντασύλαβος παρουσιάζει, ἔπειτα ἀπὸ τὴν τομὴ, τὴν ἀλλαγὴ τοῦ μέτρου, καὶ πότε τὸ πρῶτο ἡμιστίχιο εἶναι ἀναπαιστικὸ καὶ τὸ δεύτερο ἱαμβικόν, καὶ πότε τὸ ἀντίθετο.

Ἄπὸ κάπου τὰ ξέθαφα μιὰ μέρα ξεχασμένα
Χαρτιά σὰ φύλλα κίτρινα, λόγια μισοσβυσμένα
Τοῦ πατέρα μου γράμματα, ποῦ ἀγάπης νέο βλαστάρι
Στὴν παιδοῦλα μητέρα μου τάγραφε πρὶν τὴν πάρει.

Μέρος Πέμπτο.

Ἰδιαίτερες μετρικὲς μορφές— Μίμηση τῶν ἀρχαίων μετρικῶν μορφῶν— Οἱ στίχοι τοῦ Κάλβου— Ὁ ἐλεύτερος στίχος.

Κοντὰ στὴν καινούργια μετρικὴ, ποῦ ἔχει γιὰ βάση τὸν τόνο, βλέπουμε, ποῦ καὶ ποῦ, σκόρπιες προσπάθειες γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἀρχαίας προσωδίας. Τὸ ἀρχαῖο στιχογραφικὸ σύστημα δὲν ἔπαυε ποτὲ νάναί γνωστὸ καὶ ἀγαπημένον στοὺς γραμματισμένους. Ὡς τὸν ἐντέκατο αἰῶνα βρισκόμε ἐξάμετρα, ἱαμβικὰ τρίμετρα, ἀνακρεόντια, μὰ πάντα μὲ κάποια τάση νὰ ἱκανοποιηθεῖ καὶ τὸ κοινὸ μὲ τὸν ἰσοσυλαβισμό καὶ μὲ ρυθμικοὺς τόνους ταχτικοὺς στὸ τέλος τῶν στίχων.

Μερικοὶ βυζαντινοὶ ποιητὲς ἐπιχειροῦν νὰ φτιάξουν στίχους προσωδιακοὺς μαζὶ καὶ ρυθμικοὺς. Ὁ Μάξιμος Πλανοῦδης στὸ δέκατο τρίτον αἰῶνα διδάσκει τὸ μαθητὴν τοῦ Νεοφρόντα νὰ κάνει στίχους δεκαπεντασύλαβους ἀπάνω στὰ ἀρχαῖα μέτρα. Ἀπὸ ὅλες ὅμως τὶς ἀρχαῖες προσωδιακὲς μορφές, τὸ ἱαμβικὸ τρίμετρο ἦταν πάντα τὸ πρὶν ἀγαπημένον τῶν γραμματισμένων. Κι ὅμως αὐτὸ τὸ μέτρο δὲ μπορεῖ πιά νὰ δώσει παρὰ ἓνα στίχο πλαστὸ καὶ ψέφτικο, γιὰτὶ οὔτε προσωδιακὸς μπορεῖ νὰ εἶναι, ἀφοῦ ἡ νεοελληνικὴ μετρικὴ δὲν ἔχει πιά βραχέα καὶ μακρά, κι οὔτε καὶ ρυθμικὸς, ἀφοῦ οἱ τόνοι δὲν πέφτουν ὑποχρεωτικὰ πάνω στὶς ἄριες συλλαβὲς τοῦ στίχου.

Ὁ ποιητὴς τοῦ «Ταξίδιον εἰς Ρωσσίαν» (1708) καταλαβαίνει κι ὁ ἴδιος, πὼς οἱ ἱαμβοὶ του δὲν εἶναι κανονικοὶ καὶ βάζει πάνω ἀπὸ τὸ ἔργο του :

«διὰ στίχων ἱαμβικῶν ἀτέχνως δὲ καὶ ὄχι κανονικῶν».

Σὺν πολλῶ πόθῳ ἀψάμενοι τῆς στρατᾶς,
Τέσσαρας ὄρας μακροῦντες Γιασίου

Οἱ καθαρεβουσιάνοι δραματοῦργοι βρῆκαν τὸ δεκαπεντασύλαβο πολὺ ἀκατάλληλο γιὰ τὸ θέατρο. Μὲ τὴν ταχτικὴν τομὴν στὴν ὄγδοη δὲν εἶχε τὴ ζωηράδα καὶ τὴ ζωὴ, ποῦ εἶναι κύρια στοιχεῖα ἐνὸς δραματικοῦ ἔργου. Νόμισαν πὼς τὸ ἱαμβικὸ τρίμετρο τῶν ἀρχαίων θὰ προσαρμολόζταν καλύτερα :

Εἰς σκέψεις εἶσαι βυθισμένη, ἄνασσα

(Βεργαδούκης, Μερόπη)

Μάταια. Ἡ προσπάθεια τους δὲν εἶχε καμιὰ ἐπιτυχία. Τὸ πολὺ κοινὸ ἔμεινε ἀδιάφορο, κι ὁ στίχος τους πλαστὸς καὶ κρύος περιφρονήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀληθινούς τεχνίτες τοῦ λόγου. Οἱ ρυθμικοὶ τόνοι δὲ συμπέφτουν μὲ τοὺς τόνους τῶν λέξεων, καὶ ἡ ἀπαγγελία τῶν στίχων εἶναι μονότονη καὶ ἀνιαρὴ.

Ὁ Μουσοῦρος στὴ μετάφραση του τοῦ Δάντε μᾶς δίνει κι αὐτὸς τὸ πλαστὸ αὐτὸ λαμβικὸ τρίμετρο :

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς τύρβου τοῦ βίου τούτου
Εὐρέθην ἐν σκοτεινῷ τινι δρυμῶνι,
Τῆς γὰρ εὐθείας ὁδοῦ παρεστράπην.

Μιὰ ἐπίδραση, ἴσως ξένη, (προβ. Ραγκαβῆ, Μετρικὴ) ἔφερε καὶ τὸ ἀρχαῖο δαχτυλικὸ ἑξάμετρο στὴ νέα στιχουργικὴ.

Ὁ Ραγκαβῆς μᾶς ἔδωσε μιὰ μετάφραση τῆς Ὀδύσειας σὲ στίχους δαχτυλικούς μ' ἓναν τροχαῖο πάντα στὸν ἔχτο πόδα.

Ὁ Ζαλοκώστας μᾶς ἔδωσε κι αὐτὸς δαχτυλικά ἑξάμετρα στὰ «Δάκρυα» :

Ἐφαγε τόσους οἰκείους καὶ ξένους ἢ γῆ ἐκεῖ κάτω
Ἐπαθε τόσα ἢ Σῦρος, ἢ Μύκονος ἔκλαυσε τόσον.

Ἀπὸ τοὺς νεότερους ὁ Πορφύρας μᾶς ἔδωσε τὸ στίχο αὐτὸ μὲ τομὴ ἔπεται ἀπὸ τὴν ἑβδομὴ συλλαβὴ :

Κόκκινα φύλλα χρυσά, χρυσοκόκκινα φύλλα πεσμένα
— υ υ | — υ υ | — || υ υ | — υ υ | — υ υ | — υ

Αὐτὴ ὅμως ἡ τομὴ στὴν ἄρση μᾶς φέρνει στὴν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου ἡμιστίχιου ἓναν ἀναπαιστο καὶ μᾶς δίνει πῶς πολὺ τὴν ἐντύπωση, πῶς ὁ στίχος ὁλόκληρος εἶναι ἀναπαιστικός μὲ ἀνάκρουση μακρὰ :

— | υ υ — | υ υ — || υ υ — | υ υ — | υ υ — | υ

γιατὶ ἀληθινὰ ἡ γλῶσσα μας δὲ μπορεῖ νὰ ἀνεχτεῖ τὸ δαχτυλικὸ ἑξάμετρο χωρὶς τὸν κίντυνο ἢ τῆς ἀλλαγῆς ρυθμοῦ ἢ τῆς μονοτονίας.

Στὸ δέκατο ἔνατο αἰῶνα ὁ Ἄνδρέας Κάλβος (1792—1867) ξεχωρίζει μόνος, δίχως ὀπαδοὺς, μέγας ὅμως μέσα στὴ νεοελληνικὴ στιχουργικὴ. Τὸ ἔργο του πρωτότυπο, δυνατὸ, ἐμπνευσμένο καὶ στοχαστικὸ ἔχει καὶ μιὰ ἀνάλογη τεχντροπία πρωτότυπη. Ὁ στίχος του δὲν ἔχει καμιὰ σχέση οὔτε μὲ τὴν ἀρχαία προσωδία, οὔτε μὲ τὴν ἐθνικὴ παράδοση, κι οὔτε μὲ τὶς καινούργιες τάσεις τῆς ἐποχῆς του.

Ἐχοντας γιὰ παράδειγμα τὴν ἀρχαία προσωδία, δημιουργεῖ ἓνα καινούργιο μέτρο πὺ ἀνταποκρίνεται στὸ δικό του ποιητικὸ ἰδανικὸ καὶ πὺ ταιριάζει στὴ γλῶσσα καὶ στὸ ὕφος του. Κατὰδικάζοντας ὅλες τὶς προσπάθειες τῶν σύγχρονων του καὶ μὴ βρίσκοντας καμιὰ ὁμορφιά στὸν πολιτικὸ στίχο, ἀναγνωρίζει γιὰ μόνη ποιητικὴ μορφὴ ἀληθινὴ ἀποκλειστικὰ μονάχα τὴ δική του. Ὅλο του τὸ μετρικὸ σύστημα βρίσκειται στὸ τέλος τῶν Ὁδῶν του. Ἡ τεχντροπία του ἔχει βάση τὴ χρῆση τῶν τόνων καὶ τῆς συνίλησης καὶ οἱ στίχοι του εἶναι ἑπτασύλλαβοι καὶ πεντασύλλαβοι. Οἱ τόνοι του εἶναι «τελικοὶ» οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὴν ἕκτην τῶν ἑπτασυλλάβων καὶ εἰς τὴν τετάρτην τῶν πεντασυλλάβων, «κύριοι» οἱ ὁποῖοι κατεργάζονται τὸ μέλος καὶ τὸ μέτρον καὶ «ἀνέμφατοι» καὶ δὲν συντρέχουσιν εἰς μελοποιΐαν.

Ἡ τεχντροπία τοῦ Κάλβου ἔμεινε μοναδικὴ στὴν ἱστορία τῆς νεότερης στιχουργικῆς, δίχως ἐξέλιξη καὶ δίχως μιμητὴ.

Σήμερα τὰ νεότερα ρέματα τῆς ποιητικῆς τέχνης στὴν Εὐρώπη βρήκαν ἐφαρμογὴ καὶ στὴν ἑλληνικὴ στιχουργικὴ. Κάθε ρυθμὸς, πὺ μὲ τὴ συχνὴ ἐπανάληψη γίνεται μιὰ συνειδησμένη ἐντύπωση, χάνει σιγὰ σιγὰ τὴν πρωτοτυπία του καὶ τὶς ἀρχικὲς του ιδιότητες. Κι ὁ καλλιτέχνης, ὅπως τὸ ἄτομο, κι ὅπως ἡ λαϊκὴ μάζα, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη τῆς ἐξέλιξης, τὴν ἀνάγκη μιᾶς ριζικῆς μεταβολῆς στὴ ρυθμικὴ μορφὴ. Ἡ παλιὰ θεωρία : «Ρυθμὸς ἐστὶ σύστημα ἐκ χρόνων κατὰ τινα τάξιν συγκειμένην» ὅπως καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ στίχου ἀπὸ τὸ Saint Beuve «Les vers amis de la mémoire sont seuls des vers», πὺ προϋποθέτει ἓναν στίχο κανονικὸ, δηλαδὴ στίχο, ὅπου τὸ ταχτικὸ καὶ ὁμοιόμορφο ξαναγύρισμα τοῦ τονισμένου μέρους τοῦ ρυθμοῦ θὰ βοηθοῦσε στὴν εὐκόλῃ ἀπομνημόνευση του, αὐτὰ ὅλα ἡ νεότερη στιχουργικὴ τέχνη τὰ γκρέμισε κι ἔστησε τὸ καινούργιο ρυθμικὸ οἰκοδόμημα τοῦ ἐλεύτερου στίχου μὲ τὶς ἀπειρες του μορφές καὶ παραλλαγές, ἀπὸ τὸν ἰσοσυλαβισμό δίχως ῥίμα ὡς τὸν ἀκανόνιστο στὴ συλλαβὴ στίχο μὲ ῥίμες καὶ συνήχηση ἐσωτερικὴ καὶ τελικὴ, ὡς τὸν στίχο τὸν ὀλότελα ἐλεύτερο, λυτρωμένο κι ἀπὸ τόνο κι ἀπὸ ῥίμες κι ἀπὸ ἰσοσυλαβισμό κι ὅπου ὁ ρυθμὸς σὰν μιὰ διαίτηση μαντέβεται μέσα στὰ λόγια, μέσα στὴ σκέψη τοῦ ποιητῆ. Τέτια εἶναι τὶς περισσότερες φορὲς τὰ τραγούδια τοῦ Καβάφη πὺ ἀφήνουν ἀδιάφορο τὸ περισσότερο κοινὸ, γιὰτὶ χρειάζεται μιὰ ἐντόνη ποιητικὴ διάθεση νὰ τὰ προσέξει ὁ ἀναγνώστης γιὰ νὰ βρεῖ καὶ νὰ νιώσει τὸ κρυμμένο τους ποιητικὸ στοιχεῖο, τὸ ρυθμὸ τῆς συγκίνησης, πὺ εἶναι βέβαια ἓνα στοιχεῖο σκοτεινὸ καὶ δυσκολοκαθόριστο.

CARLETON W. WASHBURNE

ΤΙ ΚΑΛΟ ΚΑΙ ΤΙ ΚΑΚΟ ΕΧΕΙ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ¹

Ἡ παιδεία σήμερα στὴ Ρωσία εἶναι ἓνας ἐξαιρετικὰ σημαντικὸς συνδυασμὸς ἀπὸ νέα καὶ παλιὰ στοιχεῖα. Τὰ ρωσικὰ σχολεῖα ἐμπνέονται ἀπὸ ἓνα καινούργιο καὶ προσοδεφτικὸ πνεῦμα ὄχι μόνον στὶς περισσότερες μέθοδες, παρὰ καὶ στὶς διαφορὲς μορφές τῆς παιδικῆς δριάζης καὶ στὴν ἀνασύνταξη τῶν προγραμμάτων. Παρὰ πολλὲς συνήθειες, πὺ κληροδότησε ἡ παράδοση, σβυστήκανε γιὰ ν' ἀφεθεῖ ἑλπιότερο τὸ ἐμπειρικὸ πνεῦμα. Κράτησε ὅμως ἡ Ρωσία τὰ ἐμπόδια τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος μὲ τὸ σχολικὸ ἔλεγχον, τὸν αὐστηρὰ συγκεντρωτικὸ, μὲ τὴν ἀγνοία τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν καὶ μὲ τὸ ζῆλον νὰ χύσει ὅλα τὰ μυαλὰ στὸ ἴδιο καλούπι.

Μὰ ἐκεῖνο πὺ εἶναι ἴσως τὸ πῶς ἀξιοσημείωτο, εἶναι ὁ ζωτικὸς ρόλος τῆς σημερινῆς παιδείας στὴ νέα Ρωσία. *Κανένας ἄλλος λαὸς δὲν παίρνει περισσότερο*

1. Δημοσιέβουμε τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦτο ἄρθρο τοῦ Washburne, ἀνώτερου ἐπιθεωρητῆ τῶν σχολεῖων τῆς Winnetka, τῆς πολιτείας Illinois στὴν Ἀμερικὴ, γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Παιδείας στὴ Ρωσία. Ὁ Washburne πῆγε στὴ Ρωσία τὸ καλοκαίρι τοῦ 1927 ἀποσταλμένος ἀπὸ τὴ Διεθνικὴ Ἐνωση γιὰ τὴ Νέα Ἀγωγή, εἶδε ὁ ἴδιος μὲ τὰ μάτια του τὰ ρωσικὰ σχολεῖα, μελέτησε τὴν κατάσταση τῆς Παιδείας καὶ μᾶς ἐκθέτει ἀντικειμενικὰ καὶ ψύχραιμα τὶς ἐντυπώσεις του καὶ τὴν κρίση του. Ἀξίζει νὰ προσέξουμε ἰδιαίτερα τὸ ἄρθρο γραμμένο ἀπὸ ἓναν οὐδέτερο Ἀμερικανὸ, πὺ δὲν εἶναι βέβαια κομμουνιστὴς καὶ πὺ ἀνήκει σὲ μιὰ χώρα πὺ ἔχει θαυμάσιο ἐκπαιδευτικὸ σύστημα.

στά σοβαρά τὸ ζήτημα τῆς ἀγωγῆς, οὔτε νιώθει τόσο καλὰ πὼς τὸ αὐριανὸ ἔθνος εἰτοιμάζεται μέσα στὸ σημερινὸ σχολεῖο.

Μᾶς εἶναι ἀδύνατο νὰ δώσουμε ἐδῶ μιὰ τέλεια εἰκόνα τῆς ρωσικῆς παιδείας στὸ σύνολο τῆς. Ἡ φροντίδα πού δείχνει ἡ Ρωσία γιὰ τὰ 300.000 ὄρφανά τῆς τὰ σχολεῖα τὰ προσαρτημένα στὰ ἐργοστάσια ἢ δυνατότητα πού δόθηκε στοὺς ἐργάτες νὰ σπουδάζουν τὴ μουσική, τὴν τέχνη καὶ τὴ φιλολογία οἱ ξεχωριστὲς τάξεις, ὅπου οἱ ἠλικιωμένοι ἀγράμματοι παίρνουν σχολικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ μόρφωση οἱ βραδινὲς τάξεις, οἱ βιβλιοθήκες καὶ τὰ ἀναγνωστήρια πού ἀγωνίζονται ἐνάντια στὸν ἀναλφαβητισμὸ τῶν χωρικῶν τὸ μεγάλο «Μορφωτικὸ Ἀνάχτορο» πού μόλις τέλειωσε στὸ Λένινγκραντ· αὐτὴ ἡ ὁρμὴ ὅλου τοῦ ἔθνους πρὸς τὴν ὑγιεινὴ ζωὴ μὲ τοὺς ὑπαίθριους ἀγῶνες τῶν ἐργατῶν, μὲ τοὺς κολυμπητικὸς καὶ λεμβοδρομικοὺς ὁμίλους, μὲ τὴν ὁργάνωση λ. χ. μιᾶς ἐβδομάδας φυσικῆς ἀγωγῆς στὴ Μόσχα τὸν περασμένο Αὐγουστο, μὲ τὴν ἴδρυσή τῆς Ἰνστιτούτου προστασίας τῆς Μητρότητας καὶ τῆς Παιδικῆς ἡλικίας στὸ Λένινγκραντ· τὰ μεγάλα Πανεπιστήμια, ὅπου χιλιάδες σπουδάζουν καὶ παρακολουθοῦν τὶς ἐπιστημονικὲς ἔρευνες, ὅλα αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τοῦ συστήματος τῆς ρωσικῆς παιδείας δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ περιοριστοῦμε στὰ ταχτικὰ σχολεῖα, στὰ κανονικὰ κρατικὰ σχολεῖα γιὰ παιδιὰ τριῶν ὡς δεκαεφτά χρονῶν¹.

Τὰ σχολεῖα αὐτὰ λέγονται «Ἐνιαία Σχολεῖα Ἐργασίας» καὶ ἡ ἀγωγή εἶναι σ' αὐτὰ κοινωνικὴ ἀγωγή.

Ἡ ὁργάνωση τῶν Ἐνιαίων Σχολείων Ἐργασίας πλησιάζει περισσότερο τὰ ἀμερικανικὰ σχολεῖα παρὰ τὰ ἀγγλικὰ. Τὸ σύστημα τοῦ Ἐνιαίου Σχολείου ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ παιδιὰ. Ἔχει μιὰ ἐνότητα ὀλωσδιόλου ἀπλῆ: Γιὰ παιδιὰ ἀπὸ 3—8 χρονῶν εἶναι τὸ προπαρασκευαστικὸ σχολεῖο. Ἀπὸ 8 ὡς 12 ἡ πρώτη βαθμίδα, ἀπὸ 12 ὡς 17 ἡ δευτέρη βαθμίδα. Αὐτὴ χωρίζεται σὲ δυὸ τμήματα. Α' τμήμα γιὰ παιδιὰ ἀπὸ 12 ὡς 15 χρονῶν. Β' τμήμα γιὰ παιδιὰ ἀπὸ 15 ὡς 17. Ἀπὸ 17 ὡς 21 χρονῶν εἶναι τὸ Πανεπιστήμιο.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ ἐδῶ μιὰ παρένθεση γιὰ νὰ ποῦμε, πὼς δὲ μᾶς ὁδήγησε κανεὶς στὰ σχολεῖα. Διατρέξαμε μόνοι μας τρεῖς ἐπαρχίες: Μόσχα, Λένινγκραντ καὶ Νισνί—Νοβγκορόδ, καὶ μπαίναμε στὰ σχολεῖα τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν μὲ τὴν ὁδηγία κάποτε ἐνὸς χάριτη, σὲ τρόπο πού κανένας δὲ μπόρεσε νὰ μᾶς κάμει τὸν ὁδηγό. Πηγαίναμε παντοῦ μόνοι ἔχοντας συνοδὸ ἕνα μόνο διερμηρέα, ἕνα νεαρὸ ἔβραϊο ἀγγλοφῶσο. Σχεδὸν ποτὲ δὲν προειδοποιήσαμε ποῦ θὰ πηγαίναμε. Ὅστε οἱ σχολικὲς μᾶς ἐπισκέψεις ἦσαν ὀλότελα ἀναπάντεχες.

* *

Πιο πολὺ μείναμε στὸ προπαρασκευαστικὸ σχολεῖο τῆς Μαλακόφσκας, ἐνὸς χωριοῦ 20 χιλιόμετρα περίπου μακριὰ ἀπὸ τὴ Μόσχα. Τὸ χτίριο, ὅπως τὰ περισσότερα σχολικὰ οἰκήματα τῆς Ρωσίας, ἦταν καμωμένο ἀπὸ μαδέρια, καὶ χωρισμένο σὲ

1. Στὸ ἄρθρο τοῦτο θὰ μιλήσουμε ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν καθαρὴ Ρωσία, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς πέντε ἄλλες δημοκρατίες τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως (Λευκὴ Ρωσία, Οὐκρανία, Καύκασος, Τουρκμενιστὰν καὶ Οὐζμπεκιστὰν). Οἱ πέντε αὐτὲς δημοκρατίες ὅσο γιὰ τὴν παιδεία εἶναι αὐτόνομες, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα ἐπίπεδα. Τείνουν ὅμως νὰ ἀφομοιωθοῦν μὲ τὸ σύστημα τῆς ρωσικῆς παιδείας.

δυὸ αἵθουσες. Ἡ μιὰ γιὰ τὰ παιδιὰ πέντε χρονῶν, ἡ ἄλλη γιὰ τὰ παιδιὰ ἕξι χρονῶν. Ἀνάμεσα στίς δυὸ αὐτὲς αἵθουσες, ἕνα μικρὸ ἐργαστήριο ξυλουργικῆς. Μιὰ ἄλλη αἵθουσα ἀρκετὰ μεγάλη γιὰ τὴ ρυθμικὴ καὶ τὸ χορὸ, μιὰ αἵθουσα λουτροῦ, μιὰ κουζίνα, καὶ ἕνα δωμάτιο γιὰ τὴ δασκάλα. Στὰ περισσότερα σχολεῖα τῶν χωριῶν ὁ δάσκαλος στεγάζεται σ' αὐτὰ. Πίσω ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἀπλωνόταν ὁ λαχανόκηπος.

Ὅταν φτάσαμε στὸ σχολεῖο, τὰ παιδιὰ ἐργαζόντουσαν στὸν κήπο. Ἐνα παιδάκι πέντε χρονῶν μὲ πῆρε ἀπὸ τὸ χέρι, μὲ ὁδήγησε ἀπὸ πρᾶσιὰ σὲ πρᾶσιὰ καὶ μοῦ ἐξηγοῦσε: «Ἐδῶ εἶναι καρότα, ἐδῶ λάχανα, ἐδῶ πατάτες».

— «Εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τῆς κηπουρικῆς κοινότητος» μοῦ εἶπε ἡ δασκάλα.

Ἡ δασκάλα, Ἄνα Τουμορουσκάγια, ἐνθουσιαστικὴ, ἔξυπνη, χαριτωμένη. Λίγο δειλὴ, ἀλήθεια, μὰ τόσο γεμάτη ἐνδιαφέρο γιὰ τὴν ἐργασία τῆς, πού ξεχοῦσε πολὺ γρήγορα τὴ δειλία τῆς. Ὅλοι οἱ Ρώσοι δασκάλοι πού συναντήσαμε μᾶς ἔκαναν καλὴ ἐντύπωση. Ἡ Ἄνα (τὸ οἰκογενειακὸ τῆς ὄνομα μᾶς ἦταν τόσο δύσκολο νὰ τὸ προφέρουμε) μᾶς ὁδήγησε στὸ σχολεῖο καὶ μᾶς ἔδειξε τὰ ἔργα τῶν μαθητῶν. Ὑπῆρχαν ἐκεῖ μετεωρολογικοὶ χάρτες καὶ κατάλογοι παρουσίας, πού τοὺς τηροῦσαν τὰ παιδιὰ· ξύλινα κιβώτια καὶ παιγνίδια καμωμένα ἀπὸ τὰ παιδιὰ ἀντικείμενα πλασμένα ἀπὸ πηλὸ καὶ ὅλα τὰ πράγματα πού βλέπει κανεὶς σ' ἕνα καλὸ νέο σχολεῖο γιὰ μικρὰ παιδιὰ.

Μᾶς ἔδειξε πὼς διδάσκει τὴν ἀνάγνωση καὶ τὴν ἀριθμητικὴ. Οἱ μέθοδοι τῆς εἶναι νεότερες καὶ καλές.

— Θὰ θέλατε νὰ ἰδεῖτε, πὼς κάνουν τὰ παιδιὰ τὸ ἠλιόλουτρο τους;» μᾶς ρωτᾷ ἡ Ἄνα.

«Βέβαια!» Καὶ τὰ εἶδαμε ξαπλωμένα μὲ τὴν κοιλία, γυμνά, πάνω στὰ χόρτα, πλημμυρισμένα ἡλιο. Ὅταν λιάστηκαν ἀρκετὰ, ἡ βοηθὸς τῆς Ἄνας, ἡ Σόνια, τὰ φώναξε γιὰ τὴν ψυχρολουσία. Κρατοῦσε ἕνα μεγάλο ποτιστήρι μὲ κρύο νερό. Τὰ παιδιὰ περνούσαν μὲ τὴ σειρὰ, ἔπειτα ἔτρεξαν, παίζοντας καὶ γελώντας, στὸ σχολεῖο, ὅπου σκουπίστηκαν μὲ τὸ πανί τους. Φόρεσαν ἔπειτα τὰ ρούχα τους, κάθισαν στὸ τραπέζι καὶ μᾶς κάλεσαν νὰ δειπνήσουμε μαζί τους. Ἦταν ἕνα φαγητὸ ὑγιεινὸ καὶ ὀρεχτικὸ.

Τὸ σχολεῖο αὐτὸ ἔχει περίπου πενήντα παιδιὰ. Τότε πού περάσαμε ἐμεῖς τὰ μισὰ ἀπ' αὐτὰ ἀπουσίαζαν, γιὰτὶ εἶχαν πάει ν' ἀποδώσουν τὴν ἐπίσκεψή σ' ἕνα γειτονικὸ σχολεῖο. Τὸ σχολεῖο τῆς Ἄνας δὲν εἶναι σχολεῖο ἐπίδειξης— σὲ τέτια σχολεῖα δὲν πήγαμε ποτέ. Μὰ εἶναι ἕνα σχολεῖο πειραματικὸ, καὶ ἡ Ἄνα εἶναι μιὰ δασκάλα καλὰ παρασκευασμένη καὶ ἐξαιρετικὰ ἱκανή.

* *

Ὑστερα ἀπὸ τὸ προπαρασκευαστικὸ σχολεῖο ἔρχεται ἡ πρώτη βαθμίδα μὲ τετράχρονη διάρκεια γιὰ παιδιὰ ἡλικίας ἀπὸ 8 ὡς 11 ἢ 12 χρονῶν. Εἶναι τὸ σχολεῖο πού ἔχει τοὺς περισσότερους μαθητὲς στὴ Ρωσία. Σχεδὸν κάθε χωριὸ ἔχει τὸ σχολεῖο τοῦ τῆς πρώτης βαθμίδας. Κάποτε πολλὰ σχολεῖα συγχωνέβονται γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν μιὰν ὁμάδα χωριῶν. Τὴν ἐποχὴ τοῦ τσαρισμοῦ τὰ 50% τῶν παιδιῶν τῆς Ρωσίας πήγαιναν στὸ σχολεῖο*. Ἀπὸ τὸ 1922 ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς αὐξάνει

* Σ. Μ. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, στὴν Ἑλλάδα ἔχουμε μέσο ὄρο ἀναλφαβητισμοῦ 54%. Δόξα καὶ τιμὴ στὴν «κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ».

αδιάκοπα και σήμερα έφτασε στα 70 ως 85 % . Οι μαθητές ακολουθούν τρία ή τέσσερα χρόνια (ή τουλάχιστο ένα μέρος κάθε χρονιάς) τα σχολεία της πρώτης βαθμίδας.

Έπιτρέψτε μου να σας περιγράψω ένα από τα πιο πρωτόγονα σχολεία της πρώτης βαθμίδας, που επισκεφτήκαμε. Είχαμε διασχίσει το Νέβα μ' ένα ατμόπλοιο, σχεδόν ως την πηγή του (τη λίμνη Λαντόγκα) και είχαμε αποβιβαστεί στο Πίτζκυ, σ' ένα χωριουδάκι που το είχαμε σημαδέψει στο χάρτη. Αφού επισκεφτήκαμε εκεί το σχολείο, μās ήρθε η επιθυμία να επισκεφτούμε κάποιο άπομερο χωριό. Ένα νεαρό παιδί μās πέρασε από το ποτάμι, ενώ εμείς υποχρεωθήκαμε ν' αδειάζουμε μ' ένα ντενεκέ από τη βάρκα το νερό που έριχναν αποπάνω τα κύματα. Στην άλλη όχθη, αφού επισκεφτήκαμε το σχολείο του χωριού Aneskoe, κατορθώσαμε να πείσουμε ένα χωρικό να ζήσει το άμαξάκι του, να ρίξει σ' αυτό λίγο σανό και να μās οδηγήσει μέσα από κάμπους δάση και ρεματιές στο Γκόρι, ένα χωριό που βρίσκεται έξω από κάθε σιδηροδρομική γραμμή και μακριά από κάθε πλωτό ποταμό.

Με έκπληξη μās είδε η δασκάλα ξυπόλυτους και φάνηκε πολύ φιλόξενη. Μās έδειξε τα έργα των παιδιών, το εργαστήριο τους, όπου είχαν κάνει χαριτωμένα παιχνίδια, τα σχέδια τους, τα χειροτεχνήματα τους και, το σπουδαιότερο, την έκθεση του επιθεωρητή. Είχε έρθει στο σχολείο μόνο μια φορά, μās είχε μείνει εκεί τρεις μέρες!

Η έκθεση του έλεγε πολλά. Έκανε συστάσεις σχετικές με το χίριο και το έδαφος και συστάσεις σχετικές με τις διδαχτικές μέθοδες. «Τα παιδιά σας, έγραφε, δεν έχουν ποικιλία στα παιχνίδια τους. Κάνουν πάντα τα ίδια υπαίθρια παιχνίδια. Το δελτίο 18 θα σας δείξει τα μέσα για να εφαρμόσετε το σύστημα της αυτόνομίας των μαθητών. Την ώρα των συζητήσεων σας, τα παιδιά μιλούν πολύ μεταξύ τους. Δώστε τους ευκαιρίες να κάνουν πιο μεγάλες εκθέσεις. Το δελτίο 40 θα σας βοηθήσει να βρείτε τα κέντρα ενδιαφέροντος για την τέταρτη τάξη κ.λ.π.»

Στο σχολείο αυτό, όπως και σ' όλα τα σχολεία, φαίνεται όλο το ενδιαφέρον που η Ρωσία δείχνει για την υγεία. Πίνακες κορεσμένοι με τη φροντίδα των παιδιών στους τοίχους δείχνουν τα πνεμόνια και τους πόρους. Εικόνες με απλούς κανόνες οικιακής υγιεινής: «Η μητέρα μου σκουπίζει με σκούπα βρεμένη». — «Η μητέρα μου καθαρίζει τα πιάτα, ποτήρια, πηρούνια, με νερό ζεστό». κλπ.

Η δασκάλα μās προσφέρει τοαί. Έπειτα ανοίγουμε μια ζωηρή συνομιλία με τον άντρα της, που είναι μέλος του τοπικού Σοβιέτ, ενώ την ώρα αυτή η μικρή κόρη τους έπαιζε γύρω μας. Κατόπι σηκωθήκαμε και φύγαμε, περνώντας πάλι την πεδιάδα ως το Mga, απ' όπου ένα μικρό σκοτεινό τραίνο φωτισμένο με κεριά μās έφερε στο Λένινγκραντ.

* *

Η δεύτερη βαθμίδα είναι χωρισμένη σε δυο τμήματα. Το Α' τμήμα είναι τρίχρονο για παιδιά 12, 13 και 14 χρονών. Το Β' τμήμα για παιδιά από 15 ως 17 χρονών. Η ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στα δυο αυτά τμήματα είναι πως τα κέντρα ενδιαφέροντος του πρώτου προετοιμάζουν την επαγγελματική διδασκαλία του δεύτερου. Και στα δυο αυτά τμήματα, τα 70% της σχολικής ημέρας είναι αφιερωμένα στη διανοητική εργασία κι αυτό γίνεται και στα πέντε χρόνια.

Κάθε σχολείο της δεύτερης βαθμίδας στεγάζει γενικά τις τάξεις της πρώτης βαθμίδας. Έτσι πραγματώνεται μέσα σ' ενιά χρόνια το ενιαίο σχολείο εργασίας. Κάποτε το Β' τμήμα της δεύτερης βαθμίδας λείπει και τα σχολεία έχουν έφτα χρόνια.

Ο αριθμός των σχολείων αυτών με συνολική φοίτηση 7 και 9 χρόνων δεν είναι ακόμη όσος χρειάζεται. Γι' αυτό όρισμένος αριθμός μαθητών της πρώτης βαθμίδας διαλέγεται από τους δασκάλους για να περάσει στη δεύτερη βαθμίδα. Δε γίνονται ποτέ εξετάσεις—οί εισιτήριες εξετάσεις σ' ανώτερα σχολεία ή στο Πανεπιστήμιο έχουν όλοτελα καταργηθεί. Ο δάσκαλος διαλέγει το παιδί ή τα παιδιά που δείχνουν τη μεγαλύτερη ικανότητα για μια εργασία ανώτερου βαθμού. Αμα όμως υπάρχει ισοτήτα στις διανοητικές ικανότητες, προτιμούν πάντα τα φτωχά παιδιά των εργατών ή χωρικών.

Ποιά αντίθεση ανάμεσα στα σχολεία αυτά και στο μεγάλο οικοδόμημα που εγκαινιάστηκε τελευταία στο Λένινγκραντ και που θα περιγράψω με δυο λόγια.

Είναι καμωμένο με μπετόν αρμέ κι οί χοντροί τοίχοι του φαίνονται σαν ν' άψηφούν τους αϊώνες. Έχει διάφορα εργαστήρια, μαγειρεία, ραφεία, αίθουσες γυμναστικής και λουτρού και άστεροσκοπείο ακόμη. Το καθετί είναι στερεό, άπλό, καλοκαμωμένο. Έχτός από το πλουσιότατο ιδιωτικό Λύκειο του Άμστερνταμ και το αλόκοτο σχολείο μιας μεταλεφτικής έπαρχίας του Minnesota, δεν είχα ιδεί ποτέ μου πιο ώραίο σχολείο για τη μέση παιδεία.

* *

Στο προπαρασκευαστικό σχολείο, στην πρώτη βαθμίδα και στο Α' τμήμα της δεύτερης βαθμίδας τα ρωσικά σχολεία χρησιμοποιούν το λεγόμενο σύστημα των «complexes», ή συγκεντρωτικών κύκλων ενδιαφέροντος. Ένα μόνο θέμα άποτελει το κέντρο της μελέτης. Γύρω απ' αυτό δημιουργείται μια ολοκλήρη σειρά σχολικές εργασίες. Στην αρχή όλα τα θέματα έβγαιναν από αυτά τα κέντρα ενδιαφέροντος. Τώρα έχουν προσέσει ταχτική σχολική εργασία και κανονικές άσκήσεις.

Η «ύγεία» λ. χ. χρησιμέβει για κέντρο μελέτης σε μια ομάδα παιδιά. Με το θέμα λοιπόν αυτό στα χωριά μελετούν τους υγιεινούς όρους και κάνουν μια σχετική έκθεση, που θα χρησιμέψει για βάση άναγνωσμάτων και μελετών πάνω στην κοινωνική επιστήμη και την υγιεινή. Το μεγαλύτερο μέρος της σχολικής εργασίας στην περίοδο αυτή θα στρέφεται γύρω από το ζήτημα της «ύγείας». Έπειτα θα έρθει το θέμα της «εργασίας» και κατόπι με τη σειρά τους άλλα.

Η έκλογή των θεμάτων για τα «κέντρα ενδιαφέροντος» γίνεται στη Μόσχα. Όλη η παιδεία στη Ρωσία είναι άυστηρά συγκεντρωμένη στο Έπιτροπάτο της Παιδείας, που λέγεται Ναρκομπρός. Το Ναρκομπρός αποφασίζει κάθε χρονιά ποιά «κέντρα» θα μελετηθούν, πόσος καιρός θ' αφιερωθεί στις τεχνικές εργασίες, ποιού είδους επαγγελματική διδασκαλία πρέπει να δοθεί στο Β' τμήμα της δεύτερης βαθμίδας κ.τ.λ. Με λίγα λόγια αυτό κανονίζει την πορεία όλων των σχολείων όλης της χώρας. Κανονίζει την πορεία τους, αφήνει όμως ως τόσο ως ένα βαθμό κάποια άυτονομία και λεφτεριά. Σ' αυτή τη συγκεντρωτικότητα της έξουσίας, η Ρωσία συγγενέβει με τη Γαλλία και την ξεπερνάει μάλιστα—άντίθετα με τη λεφτεριά που υπάρχει σήμερα στα σχολεία της Γερμανίας, της Άγγλίας και της Άμερικής.

"Όλα τὰ παιδιὰ φοιτοῦν στὸ κρατικὸ σχολεῖο. Τὰ ἰδιωτικὰ, καὶ πολὺ περισσό-
τερο τὰ κατηχητικὰ σχολεῖα ἀπαγορεύονται αὐστηρά. Τὸ Κράτος ἀποδίνει μεγάλη
σπουδαιότητα στὰ σχολεῖα του καὶ δὲν ἐπιτρέπει στὸν καθένα ν' ἀναμιχθεῖ μὲ τὴν
παιδεία. Ἡ νέα γενεὰ πρέπει νὰ εἶναι κομμουνιστικὴ σὲ ἀναλογία 100 %.

"Όλη ἡ διδασκαλία, ὅλη ἡ κοινωνικὴ ἐπιστήμη γενικὰ εἶναι προσανατολισμένη
πρὸς αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Κι ἡ φιλολογία καὶ ὅλα γενικὰ τὰ ἀναγνώσματα εἶναι μὲ
ἐπιμέλεια διαλεγμένα, ἔτσι πὺ νὰ φαίνεται μιὰ μόνη πλευρὰ: ἡ πάλη τῆς ἐργατι-
κῆς τάξης κάτω ἀπὸ τὴν τρομερὴ ἐξουσία τοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ τελικὴ ἀπολύτρωση
τῆς μὲ τὴν ἐπανάσταση. Ἐξυψώνεται ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας. Τὸ ἀτομικὸ κέρδος
καταδικάζεται.

* *

"Ο ἔλεγχος στὴν παιδεία εἶναι αὐστηρὰ συγκεντρωτικὸς. Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὰ
πειραματικὰ σχολεῖα. Πιστέβω πὺ κανένα ἄλλο ἔθνος στὸν κόσμον ἔχτος ἀπὸ τὴ
Ρωσία δὲν ἔχει δικὰ του πειραματικὰ σχολεῖα καθὼς ἐπίσης καὶ δικὸ του παιδα-
γωγικὸ σύστημα. Τὰ σχολεῖα αὐτὰ ἔχουν σκοπὸ νὰ λύνουν ὀρισμένα προβλήματα,
καὶ τὰ συμπεράσματα τους καθορίζουν τὰ προγράμματα καὶ τὶς μεθόδους πὺ δημο-
σιέρονται ἀπὸ τὸ Ναρκομπρὸς. "Ας θυμηθοῦμε πὺ τὸ σχολεῖο τῆς "Ανας ἦταν
πειραματικὸ. Εἶχε σκοπὸ νὰ ἀνακαλύψει σὲ τρία χρόνια ἂν τὰ παιδιὰ ἔχουν μεγα-
λύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ ὀμαδικὲς ἢ γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἐργασία. Στὴ μιὰ φάση τοῦ
πειραματισμοῦ κάθε παιδί ἔχει ἕναν ἀτομικὸ κῆπο, μὰ παίρνει μέρος καὶ σ' ἕναν
κῆπο ὀμαδικό. Σὲ ποιὸν ἀπὸ τοὺς δυὸ θὰ δείξει περισσότερο ἐνδιαφέρον; Παρατη-
ροῦν προσεχτικὰ καὶ κρατάνε σημειώσεις. Συγκεντρώνουν κάθε μῆνα τὶς παρα-
τηρήσεις αὐτὲς καὶ τὶς στέλνουν στὸ Ναρκομπρὸς. Οἱ σχολικοὶ ἐπιθεωρητὲς ἐπι-
σκέπτονται τὸ πειραματικὸ αὐτὸ σχολεῖο, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα, προσκαλοῦν τοὺς
δασκάλους σὲ συνέδρια, ἐξετάζουν τὰ ἀποτελέσματα καὶ καταγράφουν ὀδηγίες
καὶ συστάσεις.

Τὸ πρόγραμμα τῶν ρωσικῶν σχολείων εἶναι συγκεντρωτικὸ, ὄχι ὀμως ἀμε-
τάβλητο. Ἀναθεωρεῖται συχνά.

"Όπως ὑπάρχει ἕνα μόνον πρόγραμμα καὶ μιὰ μόνη μέθοδος γιὰ ὅλα τὰ ρω-
σικὰ σχολεῖα, ἔτσι καὶ οἱ ἀτομικὲς διαφορὲς πὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ παιδιὰ
δὲ λογαριάζονται. Παρατηρήσαμε πὺ δὲ λογαριάζουν σχεδὸν διόλου τὶς πνευμα-
τικὲς διαφορὲς τῶν παιδιῶν. Στὰ ἐξοχικὰ σχολεῖα, πὺ διαθέτουν μιὰ μόνον αἴθου-
σα, τὰ παιδιὰ χωρίζονται σὲ δυὸ τάξεις, γιὰτὶ ὁ δάσκαλος δὲ μπορεῖ νὰ ἐργαστεῖ
ταυτόχρονα μὲ περισσότερες ἀπὸ δυὸ τάξεις.

Αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σημεία, ὅπου ἡ Ρωσία μένει πολὺ πίσω. Περίπου
25% ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης βαθμίδας ἔχουν ἕνα εἶδος
Dalton Plan, μὰ τὸ στοιχεῖο πὺ ἀποδίνει τὴν ἀτομικὴ πρόοδο ἔχει σβυστεῖ.

Στὴ μέθοδος τῶν συγκεντρωτικῶν κύκλων ἐνδιαφέροντος ἡ Ρωσία χρησιμο-
ποιεῖ μερικὰ στοιχεῖα τῆς νέας παιδαγωγικῆς. Οἱ χειροτεχνικὲς ἐργασίες εἶναι ἀρ-
κετὰ προοδεμένες. Στὰ πειραματικὰ σχολεῖα ἡ παιδεία εἶναι ἀξιοθαύμαστη. "Όλα
τὰ σχολεῖα ἔχουν τὸ σύστημα τῆς μαθητικῆς αὐτονομίας. Στὴ θέση τῶν παραδο-
μένων καὶ ἀφηρημένων θεμάτων ἔχουν βάλει θέματα πρακτικὰ: ὑγιεινὴ, σημασία
καὶ ἀξία τῆς ἐργασίας, γνώση τοῦ Κράτους καὶ τῶν προβλημάτων του. Ἀπ' αὐτὴ
τὴν ὀποψη ἡ Ρωσία εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ πὺ προοδεμένη χώρα τοῦ κόσμου. Σχε-

δὸν ὄλες οἱ χώρες μποροῦν νὰ παρουσιάσουν μερικὰ σχολεῖα πὺ προοδεπτικὰ ἀπὸ
τὰ σχολεῖα τῆς Ρωσίας. Μὰ καμιά μεγάλη χώρα δὲ μπορεῖ νὰ παρουσιάσει, ὅπως
ἡ Ρωσία, ἕνα ὀλότελο καινούργιο σύστημα δημόσιων σχολείων, ἕνα σύστημα πὺ
νὰ περιλαμβάνει τόσα στοιχεῖα μεταμόρφωσης καὶ προόδου.

"Απὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ συγκεντρωτικὴ τῆς παιδείας στὴ Ρωσία, καὶ
ἀκόμη τὴ θεωρήσουμε σὺν κάτι προσωρινὸ πὺ βγήκε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῶν περι-
στάσεων, ὀλοένα γίνεται ἐμπόδιο στὴν πρόοδο. Ἡ παραγνώριση τῶν ἀτομικῶν
διαφορῶν στὰ παιδιὰ εἶναι παράλογη.

Τὸ νὰ χορταίνουν τὰ παιδιὰ κομμουνισμὸ καὶ ἔλισμὸ φαίνεται ἐγκληματικὸ
σὲ πολλοὺς ἀπὸ μᾶς. Εἶναι ἀλήθεια πὺς ὄλες οἱ χώρες κάνουν τὸ ἴδιο λάθος σὲ
μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ. Τὰ σχολεῖα τῆς Ἀμερικῆς προσπαθοῦν νὰ βᾶ-
λουν μέσα στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν τὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ σύνταγμα καὶ πρὸς τὴν
κυβερνητικὴ μας μορφή. Τὰ παιδιὰ στὴν Ἀγγλία πρέπει νὰ ψέλνουν τὸ «ὁ Θεὸς
ἂς σώζει τὸ βασιλιά» καὶ νὰ παίρνουν μέρος στὶς σχολικὲς προσευχές. Σ' ὄλες
αὐτὲς καπιταλιστικὲς χώρες τὰ μαθαίνουν νὰ σέβονται τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία. Μὲ
λίγα λόγια, κατηχοῦμε τὰ παιδιὰ μας στὸ δικὸ μας σύστημα πολιτισμοῦ μὲ
τὴν ἴδια φροντίδα, ἂν ὄχι μὲ τὸν ἴδιο ζῆλο καὶ μὲ τὴν ἴδια ἀφοσίωση, ὅπως
καὶ στὴ Ρωσία. Μὰ ἡ νέα παιδαγωγικὴ μᾶς προτρέπει νὰ παρατήσουμε αὐτὴ τὴν
προπαγάντα καὶ νὰ μάθουμε τὰ παιδιὰ νὰ παρατηροῦν καὶ τὶς δυὸ ὄψεις κάθε
ζητήματος, νὰ σκέπτονται μόνον τους. Ἡ Ρωσία παρουσιάζοντας στὰ παιδιὰ τῆς
μιὰ μόνοπλευρὴ ἱστορία καὶ μιὰ μόνοπλευρὴ φιλολογία, συμμαχεῖ μὲ τὶς δυνάμεις
τῆς παιδαγωγικῆς παράδοσης καὶ ὄχι μὲ τὴν πρόοδο.

"Απὸ πολλὲς ὀψεις τὰ σχολεῖα τῆς Ρωσίας εἶναι καθυστερημένα. Οἱ δα-
σκάλοι ἔχουν ἐπαγγελματικὴ καὶ γενικὴ μόρφωση κατώτερη ἀπὸ τὸ μέσο ὄρο
τῆς μόρφωσης τῶν ἀμερικανῶν δασκάλων, πολὺ κατώτερη ἀπὸ τὴν μόρφωση πὺ
ἔχουν οἱ ἀμερικανοὶ δασκάλοι τῶν πόλεων ἢ οἱ δασκάλοι τῆς Ἀγγλίας ἢ τῆς Εὐ-
ρώπης. Ἡ παιδεία δὲν εἶναι ἀκόμη οὐσιαστικὰ ὑποχρεωτικὴ στὴ Ρωσία. Πολλὰ
παιδιὰ πάνε στὸ σχολεῖο μόνον μερικὸς μῆνες, τὸ χρόνο, καὶ ἡ διάρκεια τῆς ἀγωγῆς
τους εἶναι μόνον τρίχρονη ἢ τετράχρονη. Μόνον ἕνα μέρος σχετικὰ μικρὸ ἀπὸ τοὺς
μαθητὲς μπορεῖ νὰ προχωρήσει ὡς τὰ σχολεῖα τῆς δεύτερης βαθμίδας. Ἡ ὕλικὴ
κατάσταση εἶναι ἐλαττωματικὴ. Πολλὰ σχολικὰ χίρτια εἶναι παλιὰ καὶ φτωχὰ. Μὰ
πολλὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐλλείψεις χροστούνται στὴ δυστυχία τοῦ ἔθνους καὶ στὴν ἐξαι-
ρητικὰ καθυστερημένη κατάσταση, πὺ παρουσίαζε τὸ ἔθνος πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο.
Τώρα ἐπιθυμοῦν μὲ εὐελκρίνεια νὰ συμπληρώσουν τὶς ἐλλείψεις αὐτὲς, χτίζουν και-
νούργια σχολεῖα, ἐπιδιορθώνουν τὰ παλιὰ. "Όσο θὰ εὐτυχεῖ ὕλικὰ ἡ Ρωσία, τόσο
οἱ ἐλλείψεις, πὺ χροστούνται στὴ φτώχεια, θὰ ἐξαφανίζονται.

Μὰ ὁ κίντυνος τῆς συγκεντρωτικότητος, ἡ παραμέληση τῆς ἀτομικότητος τοῦ
παιδιοῦ, ἡ μόνοπλευρὴ παιδεία εἶναι ἐλατώματα συνυφασμένα μὲ τὸ σημερινὸ
σχολικὸ σύστημα. Χωρὶς ἀμφιβολία μποροῦν νὰ ξεριζωθοῦν; μὰ δὲν εἶδαμε κα-
νένα σημάδι πὺ νὰ δείχνει, πὺ θὰ γίνει αὐτὸ.

"Όσο ὀλοκάθαρα μόνοπλευρὸς χαρακτήρας τῆς παιδείας στὴ Ρωσία πα-
ρουσιάζει ἕνα μεγάλο πλεονέκτημα. "Ο λαὸς δίνει μεγάλη σημασία στὰ σχολεῖα του.
Στὴν Ἀμερικῆ καὶ στὴν Εὐρώπη, πιστέβω, ὁ κοινὸς πολίτης καθὼς καὶ ὁ
νομοθέτης στὸ Κοινοβούλιο μόνον ἐπιποδιακὰ καταγίνονται μὲ τὰ σχολεῖα. Κι αὐ-
τὸς ὁ νόμος Fisher μήπως ἔχει ἐφαρμοστεῖ παντοῦ στὴν Ἀγγλία; Σὲ μερικὲς πο-

λιτείες της Ἀμερικής τὸ σχολικὸ ζήτημα χρησιμέβει στὶς πολιτικὲς προσωπικότητες σὰν ποδοσφαιρικὸ παιγνίδι. Ἄλλωστε Βουλές καὶ νομοθέτες ἀγνοοῦν ὀλότελα τὰ σχολεία. Αὐτὰ ὅμως τὰ πράγματα δὲ μποροῦν νὰ γίνουν στὴ Ρωσία.

Ἡ Ρωσία βλέπει στὰ σχολεία της τὸ ἴδιο της τὸ μέλλον. Ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία ἢ τὴν ἀποτυχία τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ της συστήματος εἶναι ἐξαρτημένη ἢ ἐπιτυχία ἢ ἢ ἀποτυχία τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ αὐτῆς τῆς σοβιετικῆς κυβέρνησης. Ἡ Ρωσία ἔχει γιὰ τὴν παιδεία ἕνα ζῆλο θερμό. Σκέφτομαι πὼς ἂν τὰ ἄλλα ἔθνη τοῦ κόσμου δείξουν μιὰ μέρα τὸν ἴδιο ζῆλο, τότε μέσα στὰ δημόσια σχολεία θ' ἀρχίσει νὰ πραγματώνεται τὸ μέλλον τοῦ κόσμου.

ΓΙΑΝΗ ΣΙΔΕΡΗ

Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΡΙΖΟΣ ΡΑΓΚΑΒΗΣ¹

Ἐκείνος ὅμως, ποὺ ραϊζεται ἡ καρδιά μου, ἅμα συλλογίζομαι τὴ ζωὴ του καὶ τὴ δράση του, ἐκείνος ποὺ τὸν λυπάμαι πὸ πολὺ εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, ὁ πρῶτος συνειδητὸς καθαρεβουσιάνος, ποὺ ἀνοίγει στὸ θέατρο τὶς πόρτες γιὰ νὰ μποῦν οἱ χειρότερες ἰδέες, ποὺ μποροῦν νὰ προσβάλλουν τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Γενήθηκε ἀπὸ γονεῖς ἀριστοκράτες, ποὺ τοὺς βάραινε ἢ δυστυχία νὰ συγγενέβουν μὲ ἡγεμόνες καὶ μὲ πρίγκιπες. Ἐξῆσε τὰ πρῶτα του χρόνια ὄχι καὶ τόσο ὁμορφα. Ὁ πατέρας του τὸν θεωροῦσε ἀπὸ μικρὸ πὼς ἦταν προορισμένος νὰ γίνῃ σπουδαῖος, γιὰ νὰ βοηθήσει καὶ αὐτὸς τὴν πατρίδα του νὰ ξαναγίνει ἐλεύθερη καὶ μεγάλη. Κι ὁ πατρικὸς πόθος αὐτός, ἀλήθεια, εἶναι φυσικὸς καὶ δικαιολογημένος. Ὅμως τὸ κακὸ εἶναι ποὺ ὁ πατέρας δὲν τὸ ἀνάθρεψε τὸ παιδί του μὲ τὸν τρόπο ποὺ θὰ ἦταν ὁ καλύτερος γιὰ νὰ πετύχει τὸ σκοπὸ του, παρὰ εἶχε τὴν ἰδέα, σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸ βυζαντινισμὸ του, πὼς τὸ παιδί του ἦταν προορισμένο νὰ δράσει σὲ μιὰν ἀχτίνα χαραγμένη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας. Εἶναι πολὺ φριχτὸ νὰ βλέπει κανεὶς ἕνα ἀγοράκι μικρὸ νὰ τοῦ διδάσκουν τὸν «Πανηγυρικὸ» τοῦ Ἰσοκράτη, τὸν «Περικλῆ» τοῦ Πλούταρχου, σὲ λίγο τὸ Λογγίνο καὶ πρὶν γίνῃ ἔφηβος νὰ κάνει ἀνάλυση τοῦ Κάντ.

Συνείδησε καὶ αὐτὸς καὶ βοηθημένος καὶ ἀπὸ τὸ φυσικὸ του γέμισε τὸ κεφάλι του μὲ ὄλων τῶν εἰδῶν τὶς γνώσεις, ποὺ δὲν τὶς μεταχειρίστηκε καθόλου στὴ ζωὴ του. Τὸν ἔστειλαν στὴ Γερμανία νὰ σπουδάσει ἀξιωματικὸς καὶ ὅταν γύρισε στὴν ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα πολὺ λίγο χρησιμοποίησε τὶς σπουδές του, καὶ πάνε χαμένες ὅλες του οἱ ἐπιτυχίες στὰ μαθήματα τῆς στρατιωτικῆς σχολῆς. Τοῦ ρούφηξε ὅλη του τὴ δροσιά καὶ τοῦ τὴν ξέρανε ἢ μάθηση του. Καυχίεται κιόλας γιὰ τὴ μόρφωση του αὐτὴ στ' «Ἀπομνημονεύματα» του καὶ δὲν πάβει νὰ περιγράφει πὼς ἔλυσε τοῦτο τὸ δύσκολο πρόβλημα ἢ πὼς ἀποστόμωσε τὸν τάδε μαθηματικὸ ἢ πὼς ἔκανε κάποιον θεολόγο στὴν Ἀγγλία νὰ τὰ χάσει σὲ μιὰ σοβαρότατη συζήτηση, ὅπου ἔλαβε μέρος καὶ αὐτός. Ἐξῆσε ἀπὸ μικρὸς μέσα σ' ἕνα περιβάλλον

1. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν τρίτη ὀμίλια τοῦ κ. Σιδέρη γιὰ τὴ νεοελληνικὴ θεατρικὴ λογοτεχνία ἀπὸ τὸ 1800 ὡς τὸ 1850.

μὲ ὑπερβολικὴ αὐστηρότητα καὶ μὲ ἀλύγιστη τυπικότητα. Εἶναι νὰ γελάει κανεὶς μὲ τὴν κωμικὴ μεγαλοπρέπεια ποὺ ζούσαν οἱ ἡγεμόνες τῆς Βλαχίας. Μέσα τοῦλάχιστο στ' «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ραγκαβῆ μοιάζουν αὐτοὶ οἱ ἡγεμόνες σὰν μικρὰ παιδιά, ποὺ παίζουν τοὺς βασιλιάδες καὶ τὸ παρακάνουν μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ τους πειθαρχία.

Ἀνατράφηκε λοιπὸν σὰν μέσα στὸν πὸ ἀγριο στρατώνα καὶ ὅλες οἱ θειάδες του καὶ ὅλοι του οἱ συγγενεῖς ἦσαν μεγάλοι καὶ σπουδαῖοι. Καυχίεται γι' αὐτὴ του τὴν καταγωγή καὶ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του θυμάται τὰ πὸ ἀπλὰ καὶ τυπικὰ λόγια, ποὺ τοῦ εἶπε ὁ Ὀθωνας, καὶ ποζάρει καὶ φουσκώνει, ἐπειδὴ τὸν ἐχτιμοῦσε ὁ βασιλιάς.

Δὲν εἶδε ὁ ἄτυχος καμιά δροσιά στὶς σπουδές του. Μικρὸς ὅταν ἦταν μαθητὴς στὸ Βουκουρέστι, εἶχε δάσκαλο τὸ Γενάδιο, ποὺ εἶχε ὀνομάσει «Γελάδιο» τὸν Ἀλέξαντρο «... παρῶδῶν τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα καὶ προτιμῶντα νὰ γελᾷ μᾶλλον ἢ νὰ σπουδάζῃ», ὅπως λέει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του (Ἀπομν. σελ. 78α). Πὼς μπορεῖ μὲ τέτια καλαμπούρια νὰ μὴ γίνῃ κανεὶς κρύος καὶ παγωμένος; Καὶ πραγματικὰ δὲν ὑπάρχει πὸ πλάδαρὸ καὶ πὸ ἀσχημο καὶ πὸ παγερὸ ὕφος ἀπὸ τοῦ Ἀλ. Ρίζου Ραγκαβῆ. Στ' «Ἀπομνημονεύματα» του πολλὲς φορές θυμίζει τὸν Ξενοφῶντα, τὸν πὸ ἀδιανόητο συγγραφέα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ὅπως στὶς φράσεις: «Ἐνταῦθα διητυνῆθημεν ἀμέσως εἰς τοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος Κου Μάνου, ἀδελφοῦ τοῦ γαμβροῦ τοῦ Κου Ἀργυροπούλου. Καὶ δὲν εὗρομεν αὐτὸν οἰκάδε· ἀλλὰ, κατὰ παραγγελίαν του, ὄντος προειδοποιημένου, ἐτύχομεν πάσης δεξιώσεως. Καὶ ἐν ἄλλοις νεῆσιν Βοημῖς καλῆ τὴν ὄψιν, μᾶλλον δὲ ἢ εὐσταλῆς, προσέδρομεν ἀμέσως φέρουσα τῶν ποδῶν νιπτήρα...» «Ὅτε δ' ἀνέβην εἰς τὴν Γερουσίαν, εὗρον αὐτὴν πλήρη. Οὐδεὶς ἀπὴν καὶ πυκνὰ ἦσαν ἐπίσης τ' ἀκροατήρια» (σελ 403 β).

Γράφει ὄχι «κάπως» ἀρχαϊκά, ἀλλὰ πατώντας κάθε συνήθεια τοῦ προφορικοῦ λόγου, θέλει νὰ γράφει ὅπως φανταζόταν πὼς εἶναι σωστὸ νὰ γράφουμε, στηριγμένοι στοὺς ἀρχαίους. Ἔτσι μᾶς παρουσιάζει κάτι φράσεις, ποὺ εἶναι νὰ τραβᾷ κανεὶς τὰ μαλιά του καὶ νὰ θλίβεται γιὰ τὰ πρῶτα στίγματα τῆς θεατρικῆς καθαρογλωσσίας. Στὸ «Γάμο τοῦ Κουτρούλη» (Ἄπαντα Δ' τόμος σελ. 283) λέει:

ὦ! διάβολε! Ἀλλάζει βλέπεις δύσκολα
τὸ αἷμα ράπτου εἰς ὑπουργικὸν ἰχώρ!

Ἄλλου πάλι λέει: «Ὁ τότε πρόεδρος τῆς Πρωσίας...καὶ τὸν ἐπισκεπτόμεθα συνεχῶς καὶ ἐγευόμεθα πολλάκις παρ' αὐτῶ καὶ τὸ ἐσπέρας συναεστρεφόμεθα...» Ἄλλου πάλι λέει: «...περὶ οὗ ἐγνώριζον τὰ ἐπόμενα προηγούμενα» ἢ «ὁ Γεώργιος ἦν δν φεύγοντα...» (Ἀπομν. σ. 289) ἢ «...τὸ ἐν Αἰγίνῃ ὀρφανοτροφεῖον, τὸ μέγα κατὰστημα, ὃ εἶχεν ἰδρύσῃ ὁ Κυβερνήτης εἰς καταγῶγιον τῶν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας λητρουμένων ὀρφανῶν» (Ἀπομν. σ. 363α).

Δὲ σημειώσαμε αὐτὲς τὶς φράσεις γιὰ νὰ τὸν κακολογήσουμε, παρὰ γιὰ νὰ δείξουμε πόσο κανονικὰ προσπαθοῦσε νὰ γράφει τὴ γλώσσα του τὴν καθαρεβουσιάνικη. Γιατὶ κιὰν θὰ θέλαμε νὰ τὸν κακολογήσουμε, δὲ θὰ ἦταν καὶ τόσο εὐκολο, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος εἶναι ἀσύγκριτος ἅμα κακολογεῖ, ἢ καλύτερα, ἅμα κοτσομπολέβει: «...Κατὰ τὸ γεῦμα δὲ καὶ τὴν ἐσπερίδα τοῦ κ. Λαγρενὲ ἐγνωρίσθη καὶ μετὰ τοῦ Προσπερου Μερμαίου, τοῦ χαριεστάτου γάλλου μυθιστοριογράφου, ὅστις ὅμως

δολοφονίας' που τον ταράζει, ανακατέβοντας όλα τα σχετικά που είχε διαβάσει, με τον πιο κοινό και ασυγκίνητο τρόπο μās λούζει με το μονόλογο αυτόν:

Ίδού! Τοσοῦτον ἦτο δύσκολον δειλέ;
Κωνσταντίε, ποῦ εἰσάι; Ἀνεχώρησε!
Μ' ἀφήκε μόνον εἰς τὴν ἔρημον αὐτήν;
Κωνσταντίε! — Τί εἶναι; Τίς ἐφώνησεν;
Πῶς; Ἡ φωνή μου ἦτον; Δὲν αἰσθάνομαι
ταραχὴν ὅμως! Εἶμαι, εἶμαι ἡσυχος.
Τί ἔρημος ἀγρία! Εἶμαι ἡσυχος.
Διατί ὄχι; Μήπως εἰς τὰς χεῖρας μου
κηλὶς ὑπάρχει; Ἰδού, εἶναι καθαρά,
Ἰδού παρθένος στίλβει ἡ λαβὶς αὐτή,
εἰς τοῦ ἡλίου δὲν ἐρυθριᾷ τὸ φῶς.
Τίς θὰ τολμήσῃ νὰ εἰπῇ τὸν ἐπνίξα;
Τίς ἤκουσε; Τίς εἶδε; Ὁ κατήγορος
ἄψυχον πεῶμα, ὁ ἄῆρ, ὁ ἥλιος,
ἡ ἔρημία αὐτὴ μάρτυρες βωβοὶ!
Τίς ἄλλος μάρτυς; Μήπως ἡ συνείδησις;
τῶν μειρακίων φόβητρον! Λέξις κενή!
Τῶν ἱερέων πλάσμα.....
Τί μ' ἐρωτῶσι; Εἶμαι φύλαξ τοῦ ἐγῶ;
Αἱ! ποῦ τὸ ρῆμα τοῦτο ἤκουσα;
Ὁ Κάιν, ἃ ὁ Κάιν!, εἶχε δικαίον
ὁ Κάιν. Τίνες εἰσθε ὅλοι πέριξ μου;
Τί ἀπειλεῖτε δακτυλοδεικτιοῦντες με;
Τὰς χεῖρας τί κινεῖτε καὶ τὰς κεφαλὰς;
Σὺ τί ἠγέρθη;

Στὸ τέλος λέει στίς σημειώσεις του: «Φαίνεται εἰς τὸ βάθος τοῦ θεάτρου ἡ Κωνσταντινούπολις ὀπίσω τῶν τειχῶν πυροπολουμένη», καὶ παρακάτω: «λαμπρῶ ἤχῳ σαλπίγγων καὶ ἀναπεπταμέναις σημαίαις εἰσέρχεται ὁ Μουφεράτος, προλεπόμενος ὑπὸ πλήθους ἱπποτῶν...». Τοῦ ἀρέσουν οἱ φαντασμαγορίες κι αὐτουνοῦσαν τὸν Π. Σοῦτοο.

Σὲ λίγο ὅμως παντρέβονται οἱ πιὸ συμπαθητικοὶ ἥρωες τοῦ ἔργου. Ἡ Πόλη πέρφτει καὶ χαλιέται κι αὐτοὶ κάνουν γάμους! Δὲν ἔχει κανένα σεβασμὸ στὸν ἀνθρώπινο πόνο! Τὸ ρίχνει στὸ τέλος: στὴ φάρασα μὲ τοὺς γάμους του! Ὁλόκληρη ἡ δυστυχία τοῦ κόσμου, ποῦ ἔσβυνε καὶ σπαραζόταν μέσα στὸ πάρισμο τῆς Πόλης, σβύνει καὶ, χωρὶς νὰ ὑπάρχει κανένας λόγος, ὅλα παραμερίζονται καὶ ὑψώνει τίς οἰκογενειακὲς ὑπόθεσες τῶν βασιλιάδων.

Μὰ κιὰν δὲ μπόρεσε νὰ συλλάβει τὴν ἔνοια τῆς παλαιᾶς ἱστορίας, ἀνκαὶ καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο, τόσο ἀνίκανος ἦταν νὰ μπεῖ σὲ κάθε νόημα, ποῦ δὲν κατάλαβε καθόλου οὔτε τὸ πνεῦμα τοῦ 1821. Καὶ σωστά. Γενήθηκε μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔζησε μέσα στοὺς λόγιους καὶ στοὺς ἄρχοντες. Καὶ τὸν καιρὸ ποῦ οἱ Ἕλληνες πετσοκοβόντουσαν καὶ τρώγανε ποντίκια, ἐκεῖνος σπούδαζε μαθηματικά στὴ Γερμανία. Τὸν καιρὸ ποῦ ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι ζούσαν, αὐτὸς περνοῦσε μέσα στὴ σχολὴ τίς μέρες του μὲ τὸν πιὸ νεκρὸ καὶ ψόφιο τρόπο, ὅπως ὅλοι οἱ φιλόπονοι μαθητὲς, ποῦ σκοτιώνονται νὰ εὐχαριστήσουν τὸ δάσκαλο. Ὁ Ραγκαβὴς ἦταν ὁ τύπος τοῦ παιδιοῦ ποῦ πάντα εἶναι ὑποψήφιος κι ἄξιός γιὰ κοσμήτορας. Γιατὶ κοσμήτορας ἦταν καὶ σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ. Κατέβηκε στὰ μέρη

μας μὲ τὴ γερμανικὴ στολὴ του καὶ γίνηκε ἀργόμιστος κι ἄνοστος ἀξιωματικῆς, ποῦ δὲν κατάφερε τίποτε, ὥσποῦ γίνηκε γραφιάς κι ἡσύχασε.

Γιὰ τὴ συνάντησή του μὲ τὸ Νικηταρὰ λέει: «Εἰς τὴν θέαν τοῦ μεγάλου ἀγωνιστοῦ μὲ κατέλαβε συγκίνησις καὶ ἐνθουσιασμός. Μοὶ ἐφάνη ὡς ἂν ἔβλεπον εἰς ὄναρ ἓνα τῶν Ὀμηρικῶν ἡρώων ἀναβίωσαντα..... Ἀνατρέχων δὲ τότε εἰς τὰς σπουδὰς, ἃς εἶχον ἄρτι περατώσει, ἠσθανόμην ὅτι αὐταὶ οὐδὲ ἐν μικρὸν βοήθημα ἦσαν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου καθήκοντος, ὃ ἐπρόκειτο ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς μου καὶ ὅτι ἐφόδια ἔπρεπε πρὸ πάντων νὰ ζητήσω ἐντὸς τῆς καρδίας, ἐκεῖ ὅπου εὔρον αὐτὰ οἱ ἀθάνατοι τῆς πατρίδος πρόμαχοι καὶ ἐλευθερωταί...» (Ἀπομν. σελ. 230α).

Στὴν «Παραμονὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» ὅμως ξεχνάει τὴ σωστὴ ἰδέα πὼς «ἐντὸς τῆς καρδίας» ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ τὰ ἰδανικά του καὶ μās παρουσιάζει ὅλους τοὺς ἥρωες γεμάτους κουταμάρα καὶ πὼς ἰδιαίτερα μικροσυμφέροντα ἔκαναν τὸν καθένα νὰ γίνῃ ἐπαναστάτης. Πλαστογραφεῖ τοὺς ἀγωνιστὲς καὶ δημιουργεῖ κάτι ψέφτικα πρόσωπα, ποῦ δὲ λένε τίποτα. Γράφει ἔξω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ φαίνεται πὼς δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ ἰδεῖ καθόλου τὴν ψυχὴ τους. Πλημυρίζουν μέσα στὰ ἔργα του ὅλα τὰ ἐλατώματα καὶ φαντάζομαι πὼς κιὰν τοῦ τύχαινε νὰ βρεῖ κάτι τι τῆς προκοπῆς θὰ τὸ ἔσβυνε στὴ στιγμή.

Νομίζει πὼς ὁ μόνος σκοπὸς ποῦ εἶχαν οἱ ἀγωνιστὲς, ποῦ τὸν ἔκαναν τὸν ἴδιο ἀργότερα καὶ ὑπουργό, ἦταν ν' ἀναστήσουν τὸ μεγαλεῖο τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητας! Ἐνας ἀρχηγός, ποῦ τὸν λένε Νεοκλή—καὶ πὼς λεγόταν τότε Νεοκλής:— ἐκεῖ ποῦ εἶναι μαζεμένοι ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ καὶ σκέφτονται γιὰ νὰ κηρύξουν τὴν ἐπανάσταση λέει:

Πολίται πόλεων δὲν εἴμεθ' ἀντιζήλων,
ἴσα δεινὰ καὶ ἄλυσις αἰχμαλωσίας ἴση
τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν διήλλαξαν τὰ μίση...

Δὲν κοκινίζει ὁ ποιητὴς μας μὲ τὴν ἰδέα ποῦ ἔχει, πὼς θυμόντουσαν ἐκεῖνοι τοὺς τσακωμοὺς τῆς κλασικῆς ἐποχῆς καὶ δὲ συλλογίζεται καθόλου πὼς δὲ μποροῦσε νὰ τοὺς νοιάζει γιὰ τὴ θαλασσοκρατορία τῆς Ἀθήνας καὶ γιὰ τὴν ἡγεμονία τῆς Σπάρτης!

Ἄλλος πάλι, ὁ Χωνιάτης, λέει:

Ὅλοι παρόντες εἴμεθα ὁ Φλώρος λείπει μόνον.
Ἀνανεοῦμεν σήμερον βουλὴν ἀμφικτιόνων!

Οἱ παληκαράδες του, ὅταν τοὺς παρασέρνει ἡ πατριωτικὴ ὄρμη φωνάζουν:

Ὁ δότε μοι, ὦ δότε μοι τὴν σπάθην καὶ τὸ δόρυ!

κι ἄλλοι θὰ χυθοῦν στὴ μάχη: «μὲ τὸν χιτῶν' ἀνασυρτόν» γιὰ νὰ ξαναγίνουν μεγάλες πολιτεῖες καὶ πάλι ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Θήβα, καὶ γιὰ νὰ βροντοφωνήσουν καὶ πάλι οἱ ρήτορες τῆς Πινύκας.

Αὐτὸ θὰ πεῖ λογιωτατισμός, κι αὐτὲς εἶναι οἱ ἰδέες, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ κανεὶς μπροστὰ τους μὲ σεβασμὸ. Δὲν εἶναι οἱ ἰδέες, ποῦ τίς γέννησε γνήσια μιὰ ἐποχὴ, σὰν τὸν Ζαμπέλιο ἢ σὰν τοὺς Σούτσους. Εἶναι ἓνας φοριχτὸς ἐκφυλισμός, ποῦ μπαίνει στὴ ζωὴ μας καὶ στὸ θέατρο μας πανηγυρικά καὶ καμαρωτὰ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβὴ.

Μὰ γιὰ νὰ μὴ φανταστῆ κανεὶς, πὼς κι αὐτὸς δὲν ἔχει ψυχικὲς ἀνησυχίες κ' ἀφοῦ κι ὁ Ἄμλετ δὲν ἦταν ἀκόμη γνωστὸς στὴν Ἑλλάδα, μᾶς πλάθει ἕναν ἥρωα τοῦ 1821 ν' ἀμφιβάλλει γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴ δόξα, ὄχι βέβαια, γιατί χρειάζεται τοῦτο μέσα στὸ ἔργο, παρὰ ἔτσι στὰ καλά καθούμενα. Ἐνας πού πιστέβει σὲ μιὰ ἐπανάσταση, τὸ μόνο πού δὲν ἔχει εἶναι ὁ σκεπτικισμὸς. Ἀλοίμονο τότε στὴ ζωὴ μας! Κι ὅμως ἕνας νέος ἀρχηγός, λεβέντης καὶ δυνατὸς παρασταίνεται στὴν ἀρχὴ τῆς «Παραμονῆς» πὼς θέλει ν' αὐτοκτονήσει, γιατί ξαφνικὰ ἔφυγε ἡ κόρη πού τοῦ ἔκανε κόρτε, τὴν ὥρα πού θὰ τῆς ριχνόταν πιά μὲ τὰ μούτρα γιὰ νὰ τῆς ἐκφράσει τὸν ἔρωτα του. Τὸν τριγυρίζουν λοιπὸν τὸν Φλῶρο οἱ ἀπελπισίες καὶ λέει:

Ἄλλὰ τὸ ράμμα τῆς ζωῆς βεβαίως ὅταν σχίσω,
 ἂν τὸ μηδὲν εἰς τὸν βυθὸν τοῦ τάφου ἀπαντήσω!....
 Ἄντι ἀναπαυόμενος καὶ λησιμονῶν νὰ κείμαι,
 ἂντι νὰ παύσω δυστυχῶν, ἂν παύσω τεὺ νὰ εἶμαι...
 Ἄν παύσω! — ὦ ἂν ἔπαυον. Μαζί μου θεὸ νὰ παύσουν
 καὶ ὄλ' αἱ φλόγες ἐν ταύτῳ, πού ζῶντα θὰ μὲ καύσουν...
 Διστάζω, ἂν τὸ ἄδακρυ μὴ ὄν θὰ προτιμήσω
 ἀπὸ τὰ μαῦρα δάκρυα, ὅπου ἀφήνω πίσω;
 Ἄν ἡ ζωὴ μ' ἀπέβαλε, κι ἐγὼ τὴν ἀποβάλλω.
 Ἐν αἰσθημα, ἐν κίνημα καὶ πλέον ὄχι ἄλλο....

Πρὶν κηρύξουν τὴν ἐπανάσταση ἀρχίζουν οἱ ἑξιδιάφοροι ἀρχηγοὶ νὰ τσακώνονται γιὰ τὸ πολίτευμα, πού θὰ βάζανε στὴν ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα. Βέβαια ὁ Ραγκαβῆς ὑποστηρίζει τὴ μοναρχία μὲ ὅλη του τὴ δόναμη. Κι ἅμα παρακάτω συμφωνήσουν, βγάζουν οἱ ἀρχηγοὶ τὰ μαχαίρια καὶ ὀρκίζονται, πράματα πού μᾶς θυμίζουν σκηνὲς στὰ λαϊκὰ θεάτρα.

Ὁ Νίκος Λάσκαρης μού διηγήθηκε, πὼς κάποτε παίχτηκε ἡ «Παραμονή» κ' οἱ ἐχτελεστές τῆς εἶχαν δανειστῆ τὶς φουστανέλες ἀπὸ διάφορους νοικοκυραίους, πού τὶς φορούσαν ἀκόμη. Ἦταν παραμονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ γιὰ νὰ πάνε τὴν ἄλλη μέρα οἱ ἄνθρωποι στὴν ἐκκλησία στείλανε καὶ πήρανε ἀπὸ τὸ θέατρο τὰ ρούχα τους καὶ οἱ ἠθοποιοὶ γιὰ νὰ τὰ δώσουν γδυθήκανε καὶ τὸ ἔργο ἔμεινε στὴ μέση, γιατί ὡς τὴν ὥρα πού χτύπησαν οἱ καμπάνες, δὲν εἶχε τελειώσει. Καὶ πὼς νὰ εἶχε τελειώσει, πού ἔχει 6000 στίχους, τὴ στιγμή πού 1500 στίχοι μοροῦν πολὺ καλὰ νὰ κλείσουν μιὰ θεατρικὴ βραδιά. Ὁ ἴδιος ὁ Ραγκαβῆς κόβει μόνος του ἀπὸ τὰ ἔργα του καὶ στὴν «Παραμονή» ἀφαιρεῖ 2862 στίχους, πού δὲν ἦσαν χρήσιμοι γιὰ τὴν παράσταση.

Μὰ τὸ πὺ ὁμορφο εἶναι τοῦτο: Στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρίας τῶν Ἑλλήνων θεατρικῶν συγγραφέων ὑπάρχει ἕνα ἀντίτυπο τῆς «Παραμονῆς» (ἐκδ. 1874, Τυπογρ. Φοῖνιξ—Ἀθῆναι), πού ἦταν ἄλλοτε τοῦ θιασάρχου Δημοστένη Ἀλεξιάδη. Τὸ ἔργο εἶναι κομμένο σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες, πού παρουσιάζοντουσαν γιὰ νὰ τὸ παίξει ὁ θίασος. Εἶναι θρηνησὸς καὶ σπαραγμὸς νὰ τὸ ξεφυλίζει κανεὶς. Σελίδες ὀλόκληρες εἶναι καρφίτωσες γιὰ νὰ τὶς πηδήξουν, ρόλοι ὀλόκληροι εἶναι σβυσμένοι, τὸ μαῦρο καὶ τὸ κόκκινο μολύβι κατασπαράζει ἀσυγκίνητα ὅλη τὴν ποίηση τοῦ Ραγκαβῆ καὶ σὲ κάθε σελίδα δὲ μένουν παρὰ μόνο λίγοι στίχοι. Τὸ ἀντίτυπο τοῦ Ἀλεξιάδη εἶναι ἡ καλύτερη κριτικὴ γιὰ τὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Ραγκαβῆ.

Ἡ «Φροσύνη» ὅμως εἶναι ἡ τραγωδία, πού καθὼς λέει στὸν πρόλογο του, εἶναι γραμμένη μὲ καινούργιους τρόπους. Προσπαθεῖ νὰ ἐφαρμόσει τὶς ιδέες πού εἶχε

σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαία καὶ μὲ τὴ νέα ποίηση καὶ σχετικὰ μὲ τὶς διαφορὲς πού παρουσιάζουν ἀναμεταξύ τους. Καμώνεται πὼς θέλει νὰ νεωτερίσει.

Ἡ τραγωδία εἶναι, καθὼς τὸ καταλαβαίνουμε ἀπὸ τὸν τίτλο, ἐρωτικὴ. Τὴν εἶχε γράψει στὴ δημοτικὴ παλαιότερα κι ὕστερα τὴν ἔκαμε καθαρεβουσιάνικη. Δὲν ἔπαρχει ὅμως στὴν παγκόσμια λογοτεχνία ἔργο ἐρωτικὸ, πού νὰ μὴ μᾶς δίνει καμιά ἐρωτικὴ συγκίνηση, ὅπως ἡ «Φροσύνη».

Γιὰ νὰ ἰδοῦμε πὼς καταλάβαινε τὸν ἔρωτα ὁ συγγραφέας φτάνει μόνο νὰ σημειώσουμε δυὸ στίχους, πού λέει ἡ Φροσύνη στὸν ἐραστὴ τῆς τὸ Μουχτάρη, ἅμα κατάλαβαν πὼς ἔμαθε τὸν ἔρωτα τους ὁ Ἀλὴ Πασάς:

ὦ! μέλλον τρισμακάριστον! ὦ! πότε θ' ἀνατεῖλη
 λαμπρὸς τῶν τάφων ὁ ἀστήρ;

Χειρότερη ψεφτιά καὶ χειρότερες φράσεις γιὰ νὰ τὶς βάλει κανεὶς στὸ στόμα ἐραστῶν δὲν ὑπάρχουν, γιατί μὲ τὴν ἀγαπημένη του κανεὶς δὲ θυμάται τὸ θάνατο, οὔτε βέβαια ἐδῶ πρόκειται γιὰ κάτι πὺ βαθὺ, πὺ ἐσωτερικὸ.

Ἡ μορφή νὰ γίνε πὺ κακὸς τρόπος γιὰ νὰ μιλήσει ἕνας ἐρωτευμένος γιὰ τὸ χωρισμὸ, πού τοῦ μέλεται, ἀπὸ τὸν τρόπο πού μιλάει ἡ Φροσύνη:

Μὴ αὔξανε τὴν βάσανον ἦν εἰς τὰ στήθη κλείω,
 τὰς κυπαρίσσους, ὦ ἰδέ, τὰς ἀδελφὰς τὰς δύο,
 πὼς πλέκονται οἱ κλάδοι των, πὼς κλείνει ἡ κεφαλὴ των,
 θὰ τὰς χωρίσει κεραυνὸς ἐνσκήπτων μεταξὺ των.

Μᾶς παρουσιάζει τὴ Φροσύνη καὶ τὸ Μουχτάρη σὰν ἀποχτηνωμένους ὄχι ἀπὸ τὸν ἔρωτα, παρὰ ἀπὸ φυσικὸ τους. Μᾶς τοὺς δείχνει κουτούς ὄχι μόνο στὶς πράξεις τους καὶ στὶς ιδέες τους, παρὰ σὰν νὰ τὸ κάνει ἐπίτηδες, τοὺς βάζει στὸ στόμα τους τὶς πὺ ἀταίριαστες φράσεις. Ὁ Μουχτάρης λέει στὸν Ἀλὴ πασά, τὸν πατέρα του:

Αἱ πασᾶ μου,
 Δεσμὸς οὐράνιος υἱοὺς συνδέει καὶ πατέρας
 πλὴν εἰς ἕν πέρας ὁ πατήρ, τὸ σέβας εἰς ἕν πέρας
 καὶ μετ' αὐτὸ ἴσως πατήρ υἱοῦ τὸ στήθος σχίζει,
 ἴσως... ἂν πρέπει... καὶ υἱὸς πατέρα δὲν γνωρίζει.

Καὶ μαζί μὲ τοῦτα δὲ φροντίζει νὰ μᾶς ξεκαθαρίσει καθόλου μέσα σὲ τόσους στίχους τί εἶναι κάθε ἥρωας του ἐδῶ, στὴ «Φροσύνη». Ὅσπου νὰ καταλάβουμε πὼς ἡ Χαϊνίτσα αἰστάνεται ἔρωτα γιὰ τὸ Μουχτάρη, χρειάζεται νὰ κάνουμε ἀδιήγητους κόπους. Καὶ στὸ τέλος τοῦ ἔργου, ἡ Ἐμινέ, ἡ μητέρα τοῦ Ἀλὴ πασά, μαθαίνοντας τὸ θάνατο τῆς Φροσύνης, πεθαίνει ἀπὸ τὸν καϊμὸ τῆς, ἐπειδὴ τὴν ἀγαποῦσε πολὺ. Βέβαια ἡ Ἐμινέ ἀγαποῦσε τὴ Φροσύνη σὰν παιδί τῆς. Μᾶς τὴν πλάθει ὅμως ὁ Ραγκαβῆς τόσο ἄσχημα καὶ θαμπά.

Οὔτε πουθενά μέσα στοὺς στίχους του δείχνει πὼς ἔχει συλλάβει τὸ νόημα τοῦ ἔρωτα. Καὶ μέσα σ' «Ἀπομνημονεύματα» του, ἅμα μιλάει γιὰ τὴ γυναίκα του εἶναι νὰ παγῶνει κανεὶς. Κιὰν στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ καταλάβαινε πόση σημασία ἔχει τὸ μεγάλο κίνητρο, ἡ ἀγάπη, μέσα στὰ ἔργα του φαίνεται τὸ ἀντίθετο. Καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πιστέψει πὼς πραγματικὰ δὲν ὁμόρφηνε τὴ ζωὴ του τὸ αἰσθημα τὸ ἐρωτικὸ. Ὁ Ραγκαβῆς μᾶς δείχνει μὲ τὴν ψυχρότητα του πὼς πέφρασε ἀπὸ πάνω του ὁ ἔρωτας, χωρὶς νὰ τὸν ἀγγίξει καθόλου. Ἀκοῦστε πὼς μιλάει γιὰ τὴ βραδιά τοῦ γάμου του (Ἀπομν. σελ. 104β). «Ἡ συναναστροφή... ἐλάμβανε εὐθυμον ὄψιν καὶ πάντες ἐκ περιτροπῆς ἤρχοντο τὴν νύμφην, ἐν τῇ νυμ-

φικῇ αὐτῆς στολῇ διαπρέπουν ἐπὶ κάλλει, ὅτε ἀνηγγέλθη τὸ δεῖπνον. Τότε δὲ ὠφελούμενοι ἡμεῖς ἐκ τοῦ θορύβου τῆς μεταβάσεως εἰς τὸ ἐστιατόριον, ὑπεκλέφθημεν, ἡ Καρολίνα ἐνεδύθη τὰ ὁδοιπορικὰ καὶ συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ εἰς ἐμὲ ἀφοσιωμένου κλητῆρος τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Παναγιώτου Σαμουράκη, μετέβημεν εἰς ξενοδοχεῖον τοῦ Πειραιῶς, ὅθεν τὸ πρωτὶ ἀπεπλεύσαμεν εἰς Ναύπλιον . . . »

Ἐκεῖνο τὸ «ὑπεκλέφθημεν» τί χαριτωμένο ἐρωτικὸ γλυκόλογο ποῦ εἶναι! Ἐγὼ τουλάχιστο λυπάμαι μὲ ὅλη μου τὴν καρδιὰ τὸν ἄτυχο τὸν ἄγγελο, ποῦ στάθηκε μὲ τὸ δάχτυλο στὸ στόμα προστάσθην πόρτα τους καὶ φαντάζομαι πόσο κωμικὸ θὰ ἦταν ποῦ ὁ ἄγγελος στὴν περίστασι μασ ἦταν καὶ κλητήρας τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας.

Κι ἀφοῦ μιλάει ὁ ἴδιος μ' αὐτὸν τὸν ἀναίσθητο καὶ ἄπρεπο τρόπο γιὰ τὰ σπουδαιότερα ἀτομικὰ του ζητήματα, φαντάζεται κανεὶς πόσο ἀναίσθητα καὶ πόσο ἀφύσικα θὰ περιγράφει στὶς τραγωδίες του παρόμοια συναισθήματα. Ἕνας ἄνθρωπος λοιπὸν, ποῦ δὲ σέβεται τὴ γυναῖκα του, εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ μὴ σέβεται τὴν ἡρώίδα του. Μᾶς παρουσιάζει λοιπὸν τὴ Φροσύνη λίγο πρὶν πεθάνει νὰ μιλάει ἀντίθετα μὲ κάθε πιθανότητα σ' αὐτοὺς τοὺς στίχους:

Τὶ οὐρανὸς διΐστερος! Ἀκόμη, δὲν χαράζει.

Ὡ σεῖς ποῦ μὲ ἠκούσατε πολλάκις νὰ στενάζω,

ἀστέρες, ὅπου μ' ἔκστασιν καὶ ἔρωτα κοιτάζω,

καὶ εἰς τὸ μέλλον καὶ ὡς πρὶν τὸν δρόμον σας πατεῖτε,

τὸν τελευταῖον ἀποασμὸν τῆς φίλης σας δεχθῆτε.

Καὶ παρακάτω λέει:

Ἄν ἐλεήμων ποτὲ χεῖρ τὰ λείψανά μου θάψῃ,

εἰς γῆν ἁγίαν ἤθελον τὸν τάφον μου νὰ σκάψῃ

εἰς μέρος ὅπου νάρκισσοι καὶ ροδοδάφναι θάλλουν

εἰς ὑπαιθέρας χλοεροῦ λοφίσκου ἄς μὲ βάλουν.

Ἄς στεφανώσουν μὲ πυκνάς τὸ μνήμα μου πτελέας,

κάθε χειμῶνα εἰς αὐτάς ἄς πνέῃ ὁ βορέας,

πᾶν νέον ἔαρ ἀηδῶν τὰ φύλλα των ἄς σείῃ

καὶ εἰς ἐμὲ τὴν ἀνοιξιν μὲ ἄσματ' ἄς μηνύῃ.

Ὁ ὁδοιπόρος εἰς αὐτάς ἀνάπαυσιν εὕρισκων,

ἄς κάθεται βαρύνυμος εἰς τὸν τερπνὸν λοφίσκον

καὶ βλέπων τὴν ἐπιγραφήν τοῦ τάφου ἄς δακρύῃ.

Κι ἡ δυστυχισμένη ἡ Φροσύνη, ποῦ ὅσο χριστιανὴ κιὰν ἦταν θὰ ἀγρίεβε πάντα ἡ συνείδηση τῆς ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, ποῦ τῆς κόβει τὴ ζωὴ ἀπάνω στὸν καλύτερο θρίαμβο τῆς, στὸν ἔρωτα, κάθεται καὶ λέει τοὺς στίχους, ποῦ ἀκούσατε τώρα δά. Κι ὁ παπὰς ποῦ τὴν ἐξομολογεῖ, τὴν καλεῖ νὰ ξεχάσει τὸν ἔρωτα! Στὸ τέλος σὰ νὰ ζητάει ρουσφετί ὁ παπὰς μιά φορὰ ποῦ βρῆκε τὴν εὐκαιρίαν, λέει στὴ Φροσύνη:

Ἐμπρὸς τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ τὴν κεφαλὴν σου κλῖνον

καὶ ὑπὲρ τῆς λυτρώσεως προσεύχου τῶν Ἑλλήνων.

Κι ἡ Φροσύνη, θυμὰ τοῦ Ἀλὴ πασά, τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ Ραγκαβῆ, πέφτει σ' ἔκστασι καὶ μαντέβει—μελοθάνατη δά!— τὸ θρίαμβο τοῦ 1821:

Ἴδου ἀκούω ~~τὰ~~ βροντῆ —ὁ οὐρανὸς ἀστράπτει

σπινθὴρ οὐράνιος πετᾷ

καὶ καίει ὅ,τι ἀποντῆ—καὶ τὰς ψυχὰς ἀνάπτει.

Αὐτὸς εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, τὸ ἐκλεκτότερο λουλούδι τοῦ καθαρεβουσιανισμοῦ.

: ΜΙΚΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ :

ΣΤΡΑΤΗ ΣΩΜΕΡΙΤΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

Ἀντιμοναρχισμός, Ριζοσπαιτισμός καὶ Σοσιαλισμός.

Τὰ πολιτικὰ κόματα σὰν συνειδητὴ παράταξι τῶν ἠθικῶν καὶ ἡθικῶν συμφερόντων μίας μερίδας τοῦ λαοῦ, εἶναι κάτι καινούργιο ἀκόμη στὸν τόπο μας, ἀν ὄχι ἴσως καὶ οὐσιαστικὰ ἀνύπαρχτο. Τὰ ἀνοργάνωτα μπουλούκια τοῦ 19ου αἰῶνα, ὁ συρφετὸς τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν, ποῦ ρύθμιζαν τότε τὴν ζωὴ μας, δὲ μποροῦν βέβαια νὰ ὀνομαστοῦν κόματα. Καὶ χρειάστηκεν ἡ Ἐπανάστασι τοῦ 1909, καὶ ἀκόμη ἀργότερα ὁ παγκόσμιος πόλεμος, γιὰ νὰ ἀρχίσουμε κάπως νὰ βλέπουμε ὅ,τι ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς ἔπρεπε νὰ ἔχουμε νιώσει, ὅτι δηλαδὴ σὲ κάθε κοινωνίαν τὴν πολιτικὴ ζωὴ τὴ ρυθμίζει μιά συμφεροντολογικὴ ἀναγκαιότητα, καὶ ὄχι ἡ θέλησι τοῦ Α ἢ τοῦ Β μικροῦ ἢ μεγάλου, —στὴν ἐποχὴ τους εἶναι ὅλοι μεγάλοι—πολιτικοῦ ἢ πολιτεβόμενου. Αὐτὸ βέβαια δὲ θὰ πεί πὼς τὸ 19ο αἰῶνα ἡ κοινωνία μας δὲν ἀντιμετώπισε βαθύτερους οικονομικοὺς καὶ ἠθικοὺς ἀγῶνες, οὔτε πὼς ὁ ταξικὸς ἀνταγωνισμὸς ἦταν τότε ἀνύπαρχτος. Ὅμως τὸ φαινόμενον ἦταν ἄλλο, καὶ ἐκρυψε τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενον τῆς πολιτικῆς ζωῆς, δ' ἄντ' αὐτοῦ ἐνα χαραχτήρα ψεύτικο καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸ λόγο ἀνώμαλο.

Ἡ ἀνωμαλία αὐτὴ δὲν εἶναι χωρὶς σημάτια καὶ γιὰ τὴ σημερινὴ ζωὴ μας. Ὅσο κιὰν κατανοοῦμε σήμερον τὴν ἀνωμαλία αὐτὴ, νομιζῶ πὼς ζοῦμε ἀκόμη πολὺ μέσα στὰ παρελθοντικά δεσμά μας, μέσα στὰ καλοῦπια τῶν πολιτικῶν συρφετῶν. Καὶ θὰ κάναμε ἄσκημα νὰ τὴν παραβλέψουμε καὶ νὰ μὴ τὴν ἐξετάσουμε.

Αὐτοὺς τοὺς γενικότατους στοχασμοὺς μοῦ ἔφερε στὸ νοῦ ἡ πολιτικὴ κρίσις ποῦ περάσαμε τὸν περασμένο μῆνα. Ἡ περίφημη Κυβέρνησις τοῦ «εἰρέως» συνασπισμοῦ ἔπεσε. Ὅσοι προκάλεσαν τὸ πέσιμο τῆς βρῆκαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸ ἀποδώσουν σὲ αἰτία κοινωνικά, στὴν ἀδυναμία τους νὰ συνεργαστοῦν μὲ τὸ κόμμα τῆς Δημοκρατικῆς Ἐνωσις. Γιὰ μιά στιγμὴ πολλοὶ πίστεψαν τότε, πὼς τὸ θάμα εἶχε γίνει. Φαντάστηκαν, πὼς ὁ σοσιαλισμὸς σὰν πολιτικὴ πράξι εἶχε βρεῖ τὸν ἐκπρόσωπο του στὸ κόμμα αὐτὸ, ποῦ ἴσαμε τότε κάθε ἄλλο παρὰ σοσιαλιστικὴ πολιτικὴ ἔκανε, ἀφοῦ συνεργαζόταν μὲ τὴν Κυβέρνησις τῶν «Ἐλευθεροφρόνων καὶ τῶν Συντηρητικῶν Δημοκρατικῶν». Νόμισαν ἀκόμη πὼς πίσω ἀπὸ τὴν συνεργασία αὐτὴ κρύβονταν ἄλλα σημαντικότερα καὶ οὐσιαστικότερα πράγματα, ποῦ ἡ ἀπρόοπτη κρίσις θὰ ξεσκέπαζε. Τὶ βαθύτατη ἀπάτη! Λίγες ἡμέρες ὕστερα ἀπὸ τὴν κρίσις μιά δημόσια συγκέντρωσις τοῦ κόματος ἤρθε νὰ τὸ ἀποδείξει.

Τὶ εἰπώθηκε ἐκεῖ; Ποιὰ ἐρμηνεία δόθηκε στὰ αἰτία ποῦ προκάλεσαν τὴν κρίσις; Καὶ προπάντων τὶ ἀπάντησις δόθηκε στὴν ἐπιθεσι τῶν δεξιῶν κομάτων ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τῆς Δημοκρατικῆς Ἐνωσις; Ἄς τὸ δοῦμε. Γιατί ἀπ' αὐτὸ θὰ φανεῖ ἀν πραγματικά συμβαίνει, ὅ,τι στὴν ἀρχὴ σκιαγράφησα.

Δόθηκε λοιπὸν μιά πρώτη διαβεβαίωσις, πὼς ἡ Ἐνωσις μένει κόμμα ἀντιμοναρχικὸ δημοκρατικὸ στὴν πλατιά σημασίαν, μὲ μιὰν ἀόριστη δήλωσι, πὼς ἐπιθυμεῖ νὰ προετοιμάσει τὴν κοινωνικὴ μεταβολὴ ποῦ σ' αὐτήν, εἴτε τὸ θέλουν εἴτε δὲν τὸ θέλουν φέρονται οἱ κοινωνίες, ἄρα καὶ ἡ Ἑλληνική. Δὲν εἶναι ὁμως καὶ κόμμα σοσιαλιστικὸ. Ἐτοὶ οὐσιαστικὰ ἡ δράσις τῆς Δημοκρατικῆς Ἐνωσις καὶ ἡ ἰδεολογικὴ τοποθέτησις τῆς κλείστηκαν μέσα σὲ δύο: ἀντὶ. Ἕνα πρὸς τὰ πάνω καὶ ἓνα πρὸς τὰ κάτω.

Τὸ πρῶτον δὲν ἔχει πιά σήμερον καὶ τὴση σημασίαν. Ἀντιμοναρχικὸ μπορεῖ νὰ εἶναι στὴν οὐσία του καὶ τὸ Λαϊκὸν κόμμα. Κι εἶναι χωρὶς ἄλλο καὶ τὰ κόματα τῶν Ἐλευθεροφρόνων καὶ τῶν Συντηρητικῶν Δημοκρατικῶν. Ὁ Μοναρχισμὸς εἶναι σήμερον ἓνας θεσμὸς χωρὶς οὐσια-

στική σημασία, και γι' αυτούς ακόμη, που ενδόμυχα δέν έπαψαν να διατηρούν κάποιο σύνδεσμο με τα συμφέροντα που έξυπηρετεί. Κιάν κάπου-κάπου στρέφονται σ' αυτόν, είναι όχι από ένσυνείδητη πίστη στην άξία του σάν θεσμού, μά από μιάν αντιδραστική ανάγκη να ύψώσουν κάποιο σύμβολο, έστω και ψεύτικο, αντίθετα στις καινούργιες άξίες, που καθημερινά τους άφαιρούν και από ένα πρόχωμα, που ίσαμε κείνη την στιγμή τους στηρίζε.

Το δεύτερο «άντι» μάς ενδιαφέρει ιδιαίτερα. Δέν είλώθηκε και τόσο καθαρά. "Αν δέν κάνω λάθος ή φράση που ξέφυγε ήταν: «Η Δημοκρατική Ένωση δέν είναι καν κόμμα σοσιαλιστικό». Έτσι ή αυλαία έπεσε και ή σκηνή έδειξε όλη την γυμνότητα της. Γιατι τότε, τι μένει να είναι το κόμμα αυτό; Μάς το είπε, φαντάζεται ο άρχηγός του, με τη δήλωση πώς άνήκει στην Ένωση των Δημοκρατικών κομάτων, που έχει ιδρύσει το Γ'αλλικό Ριζοσπαστικό Κόμμα. Μά σκέφτηκε καλά τι μπορεί να σημαίνει ο ριζοσπαστισμός στην Ελλάδα κι ακόμη γενικότερα στη σύγχρονη εύρωπαϊκή πολιτική διανόηση;

Στην Γαλλία τον στηρίζει μιá παράδοση. Μέσα από τις πράξεις του μιλάει ή ψυχή των Jacobins, μά προπάντων ζει και κινείται με αυτές ή τεράστια μάζα της μικροαστικής Γαλλίας. Είναι αντίθετος με το Κεφάλαιο, και σ' αυτό συμφωνεί με τους σοσιαλιστές. "Οχι όμως για να τραβήξει μπρός, αλλά για να γυρίσει πίσω, Το άπλωμα του βιομηχανισμού, ή συλλογική παραγωγή και κατανομή του πλούτου, είναι πράματα που τα χτυπάει, έπειδή δέν τον συμφέρουν. Έχει μέσα του το πνεύμα της Terreur και του 1830. Το 1918 του είναι ξένο, τόσο όσο και ή βαθύτατη σημασία του 1848.

Αυτός είναι ο ριζοσπαστισμός. Σε μάς τι αντιπροσωπεί; Έπαναστατική και ιστορική παράδοση δέν έχει. Η ολιγόχρονη δράση της Δημοκρατικής Ένωσης δέν είναι άρκετή να του την δημιουργήσει. Άλλωστε είναι άμφίβολο άν σ' όλοκληρη την γραμμή της ήταν πάντα έμπνευσμένη από το Δημοκρατικό Ιδεαλισμό, την άδολη πίστη ενός ριζοσπάστη στο δημοκρατικό περιεχόμενο του 1789 και του 1830.

Έχει τάχα κοινωνικό υπόστρωμα; Αυτό μπορεί να νομίσουν μερικοί, πώς δέν αποκλείνεται να το έχει. Η καθυστερημένη κοινωνική μας σύνθεση, το στάδιο του προκαπιταλισμού όπου βρισκόμαστε, ο πυκνός μικροαστικός κόσμος μας θα δικαιολογούσαν μιá τέτια άπαιτηση. Όμως ας μη λησμονούμε πώς δυό άλλα κόματα, το Λαϊκό και Φιλελεύτερο, συγκεντρώνουν τά περισσότερα μικροαστικά στοιχεία μας, τά αντιδραστικότερα, αφήνοντας για την ώρα στη Δημοκρατική Ένωση τά ψίχουλα της πανδαισίας τους.

Θά έπρεπε όμως να εξεταστεί και κάτι άλλο. Μήπως το κόμμα αυτό έχει μιό συνειδητή μάζα οπαδών, που να αντικαθρεφτίζουν σ' αυτό το σύνολο των υλικών κι ήθικων συμφερόντων τους; Γιατι ας μη γελιόμαστε. Κόμμα δέν είναι οί δέκα και οί χίλιοι πολιτεβόμενοι που εύκολα μαζέβονται κάτω από έναν άρχηγό, που νομίζουν πώς έχει τά κατάλληλα πολιτικά προσόντα. Κόμμα είναι κάτι βαθύτερο και ουσιαστικότερο. Είναι ή ομαδική ένέργεια μιās κοινωνικής μερίδας για το σύνολο των συμφερόντων, που αντιπροσωπεί. Είναι το άνώτατο φανέρωμα της ζωής των μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Άπ' αυτά όλα ή Δημοκρατική Ένωση τι αντιπροσωπεί; Τίποτε. Ποϋ είναι ή άδιάκοπη έπαφή ανάμεσα σ' αυτήν και τις μάζες, που είναι ή συνειδητή αντίληψη των σκοπών και του προσορισμού, που έχει ο κομματικός αυτός οργανισμός; Ουσιαστικά δέν είναι άποξενωμένος κι άπ' αυτή την μικροαστική μειονότητα, που μπορεί να θεωρηθεί σάν το κοινωνικό υπόστρωμα του;

Όμως θά ρωτήσουν: Άφου ο οργανισμός αυτός δέν είναι τίποτε περισσότερο, ή καλύτερα, είναι κάτι λιγότερο από τά πολλά κόματα, γιατί τότε προπάντων αυτός ο κοινωνικός καθορισμός του από τά δεξιά, κι αυτός ο έξοστρατισμός του από τον κύκλο των κομάτων, που ως χτες κυβερνούσαν την χώρα;

Το γιατί, για όποιον θελήσει να κοιτάξει καθαρότερα, δέν είναι δύσκολο. Γιατι είναι φως φανερό, πώς τά συντηρητικά κόματα μας έχουν σήμερα πολιτική συνειδητά αντιδραστική. Κι άμα δεχτούμε αυτό, ακολουθεί σάν λογική συνέπεια ή ανάγκη τους, να δημιουργήσουν κάποιον αντίπαλο πολιτικό, να τον παρουσιάσουν σάν αντιπρόσωπο των άριστερών και να δικαιολογήσουν έτσι με τους φανταστικούς κινύνους την αντιδραστική πολιτική τους. Τά λόγια του Beaumarchais «calomniez, calomniez, il en restera toujours quelque chose» έχουν την εφαρμογή τους στην περίπτωση της Δημοκρατικής Ένωσης. Παίρνει λοιπόν πάνω της όλη τη συκοφαντική μπόρα της δεξιάς. Οί ανάγκες της, ή αντίδραση της πρέπει με κάθε θυσία να έξυπηρετηθούν. Μά ή αντίδραση προϋποθέτει δράση, που πρέπει

να χτυπηθεί. Κι άφου αυτή δέν ύπάρχει σήμερα, πρέπει να δημιουργηθεί. Η Δημοκρατική Ένωση με τον ντιλεταντισμό του άρχηγού της, την πολυτάραχη ιστορία της στα τελευταία χρόνια είναι το κατάλληλο στοιχείο.

Κάτι ανάλογο είχε συμβεί στα περασμένα χρόνια με τον Έκπαιδευτικό Όμιλο. Έκει όμως είχε ένα εύεργετικό αποτέλεσμα. Το χάος διαλύθηκε κι ο Έκπαιδευτικός Όμιλος πήρε την ουσιαστική σοσιαλιστική του μορφή. Κι ή στροφή ήταν ένας όδυνηρός μπάτσος για όσους ως τότε συκοφαντικά τη δημιουργούσαν χωρίς να ύπάρχει.

Νά έλπίζει κανείς κάτι ανάλογο και στην περίπτωση της Δημοκρατικής Ένωσης; Όχι πιά. Ο άρχηγός της φρόντισε να διαλύσει κάθε πλάνη ή κάθε έλπίδα.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

ZACH. J. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ. *Διηγήματα*. Άθήνα 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 188. δρ. 40.

Τά βαθιά χάσματα, που χωρίζουν το σημερινό άνθρωπο στην αντίληψη της ζωής, τον χωρίζουν και στην αντίληψη της Τέχνης. Τις άνησυχίες, τους διχασμούς, τις άναζητήσεις, τις λιγοθυμίες, τις άμφιβολίες, τους κραυγαστικούς δογματισμούς, που μάς παρουσιάζει ή ζωή και ή προσπάθεια του αντικατοπτρισμού της στην Τέχνη, τά παρουσιάζει και ή Κριτική. Και άν έχάσαμε το κοινό κριτήριο της Ζωής, έχάσαμε και το κοινό κριτήριο της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Έτσι ένα έργο τέχνης βρίσκει την πιό ποικιλότητα έχτίμησης.

Άλλοι είναι άνικανοποίητοι άπ' αυτό, άμα δέν παρουσιάζει μιá βαθιά ψυχική άνησυχία, μιá άναζήτηση νέας μορφής της ζωής, μιá συγκίνηση άόριστη, ένα θολό δραματικό. Άλλοι είναι άνικανοποίητοι, άμα το έργο δέν άκουμπάει σε μιό πίστη είτε άναδρομική και νοσταλγική, είτε άγωνιστική και γεμάτη προσδοκίες του νέου. Άλλοι είναι άνικανοποίητοι, άμα το έργο δέν οδηγεί τον άνθρωπο προς κάποιο θεό, προς κάποιο ξεκούρασμα και άλλοι είναι άνικανοποίητοι άμα δέν οδηγεί σε μιá έγκόσμια ανθρώπινη άποκατάσταση. Άλλοι είναι άνικανοποίητοι άν δέν στρέφεται προς την ομαδική άγωνία, προς την ταξική λαχτάρα, άλλοι άμα δέν ψαχουλέβει τις εσώτατες πτυχές ενός έγώ, που σάν άκαθοδήγητο μπαλόκι χάνεται προς τις ούράνιες σφαίρες άναζητώντας το άγνωστο. Και άλλοι ακόμη ζητάνε σε ένα έργο λόγου την άπλη, λιτή και φωτεινή έκφραση, το άπλό μέσο, την καθαρή γραμμή, την άρτια λέξη, και άλλοι ποθούν το ύφος, το άναπάντεχο, τη σπαθωτή φράση, την έναγώνια άναζήτηση της μανιέρας, το σκοτεινό ή το φανταχτερό πέπλο, έστω κιάν πολλές φορές δε σκεπάζει τίποτε.

Κι αυτά όλα με την προϋπόθεση πάντα της καλοπιστίας και της ειλικρίνειας. Η άναζήτηση άλλωστε της πρόθεσης είναι μάταιος κόπος.

Το ήθικό κριτήριο και στην Τέχνη και στην Κριτική είναι δυσκολοεφάρμοστο και περιτό. Το έργο και της Τέχνης και της Κριτικής από τη στιγμή που αντικειμενοποιήθηκε, ταξιδέβει μόνο του. Έχει δική του ζωή, άνεξάρτητη από το δημιουργό του.

Μέσα λοιπόν στην πολύτροπη αυτή και χιλιοθρυσματισμένη ψυχική διάθεση της εποχής μας, που θά σταθεί κανείς για να έχτίμησει, για να ζήσει ένα έργο Τέχνης; Θά σταθεί εκεί, όπου στέκεται για να ζήσει και όλη την άλλη Ζωή. Στην πίστη του ή στην άπιστία του, στην ήρεμία του ή στην άνησυχία του, στον κόρο του ή στη δίψα του, στον έσωτερικό δραματισμό του. Κιάν πει κανείς πώς το κριτήριο έτσι γίνεται ολότελα ύποκειμενικό, θά του άπαντήσουμε, πώς ο χαρακτήρας του ύποκειμενικού δε σβήνει παρά μόνο με τον άπειρο πλλαπλασιασμό ενός είδους ύποκειμενισμού, με τον άπειρο αντικατοπτρισμό του σε πλήθος ανθρώπινες ψυχές. Η όμοτροπη διάθεση της ομάδας μεταβάλλει το ύποκειμενικό ως ένα βαθμό σε αντικειμενικό. Άλλο στήριγμα δέν ύπάρχει. Το άπόλυτο είναι μόνο σχετικό, και το σχε-

τικό «τείνει» να γίνει απόλυτο, χωρίς ποτέ να χάνει το χαρακτήρα του σχετικού. Οί αντιθέσεις συνυπάρχουν.

Όταν κανείς κλείσει μετά το διάβασμα τόν τόμο του κ. Παπαντωνίου, χωρίς άλλο κάποια απήχηση μένει στην ψυχή του. Μιά βασική νότα εξακολουθεί ακόμη το μελαγχολικό τόνο της. Ο κ. Παπαντωνίου έζησε και αίστάνθηκε με τις μορφές που έπλασε, μια ζωή γεμάτη αδυναμία και φόβο και μελαγχολική παραίτηση.

Οί σκηνές του έπίτηδες διαλεγμένες κοινές και καθημερινές, ήρεμα σιωπηλά έπεισόμενα της συνειθισμένης ζωής, θέλουν να γίνουν σύμβολα της καθολικής ανθρώπινης τραγωδίας, όπως παίζεται, χωρίς εξαιρετικούς ήρωες και δραματικές σκηνές στις άπειρες μικροζωές των απλοϊκών ανθρώπων.

Ο κ. Παπαντωνίου έστησε το άφτί του και άκουσε στα στήθη των ανθρώπων τις βαθύτατα θλιβερές νότες μιας τραγικής υπόκρουσης. Και ή μουσική αυτή άνκαι τόσο βαθιά θλιβερή, με τό να είναι σιγαλή δέν άκούεται. Περνάμε δίπλα της και μάς αφήνει άδιάφορους. Ο κ. Παπαντωνίου, θέλησε να μάς την άποκαλύψει. Και στις μορφές που πλάθει ο κ. Παπαντωνίου, δέν υπάρχει άλλη υπερνίκηση του πόνου από την ύποταγή, την αδυναμία, την παραίτηση, τό δόσιμο. Οί ήρωες του βγαίνουν όλοι στο τέλος με σκυμένο κεφάλι, μια λιτανεία από καλογοητικές μορφές με άσπρα γένια ή μαύρες μαντήλες, που βυθίζουν σιωπηλοί προς τόν τάφο. Και οί μορφές των αυτών, όσο κιάν είναι δημιουργήματα της υποκειμενικής του ψυχικής διάθεσης, του άτομικού του δραστισμού της ζωής, έχουν αντικειμενική ύπόσταση. Δέν τις αίστάνεται κανείς τεχνητές και ψεύτικες. Νιώθει πως υπάρχουν. Με τη διαφορά, πως δέν είναι ο άνθρωπος, ούτε καν ο σημερινός άνθρωπος. Είναι μια τάξη, ή μια κατηγορία άνθρωποι, που και από την κοινωνική θέση, όπου πραγματικά τους τοποθετεί ο συγγραφέας, δείχνουν την ύπόσταση τους.

Οί άνθρωποι του κ. Παπαντωνίου είναι οί άνθρωποι του περιθώριου της ζωής, όσο κιάν είναι πολλοί οί όμοιοι τους. Δέν άρμενίζουν με καμιά όρμη, δέν τους στηρίζει καμιά αυτοπεποίθηση, δέν τους κινεί καμιά δυνατή λαχάρα, δέν τους έχει άδράξει κανένα χέρι Μοίρας. Ο κ. Παπαντωνίου μάς ζωγραφίζει μικροτραγωδίες της μικροαστικής ψυχής. Οί ήρωες του δέν έχουν πάτημα στη ζωή, ή συνείδηση τους είναι φοβισμένη και ανήσυχη σαν την επιφάνεια της θάλασσας, πριν άνοίσει τό μελέτι, τους τσαλακώνει τό πρώτο φύσημα, ή βαρκούλα τους ρίχνει τά πανιά και αφήνεται χωρίς τιμόνι, μόλις φυσήσει ή πρώτη πνοή. Ο κ. Παπαντωνίου είναι ζωγράφος της μικροαστικής τραγωδίας και αδυναμίας και οί καλύτεροι του τύποι είναι οί έπαρχιώτες μικροαστοί.

Η τεχνοτροπία του είναι καλοσυνείδητη, φροντισμένη, με καλή ψυχολογική παρατήρηση, με συντονισμένη προς τό θέμα του ψυχική διάθεση. Είναι ο ίδιος και είναι οί περισσότεροι σημερινοί Έλληνες μέσα στα διηγήματα του. Και γι' αυτό είναι άληθινός.

Σχετικά με την ψυχολογική του παρατήρηση, θά είχε κανείς να σημειώσει ιδιαίτερα τό πρώτο διήγημα τό «Ανακάλυψε την ψυχή του». Έκει περιγράφεται ή παθητική έιμφύχωση, ή μεταισθησία (passive EINFÜHLUNG), ένα ψυχολογικό φαινόμενο άξιόλογα παρατηρημένο, με τρόπο ξεάιρετο. Τό ίδιο θά είχε να πει κανείς και για άλλα διηγήματα, όπως ή «Θεία τιμωρία», τό «Ψυχικό της Γατουάτως», «Τό χτυπημένο γεράκι», «Τό άθάνατο πουλί».

Μερικά βέβαια κομάτια του βιβλίου είναι απλά στίχοι, δέν είναι καθόλου διηγήματα, είναι έντυπωτικές πινελιές. Τό ύφος του συγγραφέα είναι απλό, λιτό καθαρό, αντίστοιχο μπορεί να πει κανείς με τά θέματα του. Καμιά προσπάθεια, καμιά βιασμένη τεχνοτροπία. Ο κ. Παπαντωνίου είναι ένας τεχνίτης του λόγου προσεχτικός, κατέχει τη γλώσσα και από τό έργο του λείπει όλωσδιόλου ο τόσο όλέθριος φιλολογικός άριβισμός. Θά ήταν άστείο να μιλάμε άναμεταξύ μας για μεγάλα έργα Τέχνης. Ο κ. Παπαντωνίου μάς έδωσε ένα καλό, ένα ισοροπημένο έργο μέσα στα μέτρα ή τά τιποτένια. Και μπορεί ήσυχα να πει κανείς, πως μέσα στη σχετικότητα της ζωής μας τό έργο του κ. Παπαντωνίου στέκεται.

Δ. Φ.

Bertrand Russell: What I believe (Τι πιστέβω¹)

Η «Η καλή ζωή» για τό Russell, είναι ή ζωή, που έμπνέεται από άγάπη και οδηγείται από τη γνώση. (The good life is one inspired by love and guided by knowledge).

Δέ μπορώ ώστόσο, λέει ο Russell, ν' άποδείξω πως ή άποψη μου τούτη της καλής ζωής είναι ή πιό σωστή. Τό μόνο που μπορώ να κάμω, είναι να πω την άποψη μου και να έλλιζω, πως όλοένα και περισσότεροι άνθρωποι θα συμφωνήσουν μαζί μου. Άλλωστε ή γνώση και ή άγάπη, προσθέτει, έχουν άπειρη έχταση, ώστε όσοδήποτε καλή κιάν είναι μια ζωή, μπορούμε να φανταστούμε μια ζωή καλύτερη.

Όυτε ή άγάπη χωρίς τη γνώση, ούτε ή γνώση χωρίς την άγάπη μπορούν να κάμουν καλή μια ζωή. Ο Μεσαίωνας είναι ένα παράδειγμα άγάπης χωρίς γνώση, κι ο μεγάλος πόλεμος ένα παράδειγμα γνώσης χωρίς άγάπη. Όπως γνωρίζουμε και στις δυο αυτές περιστάσεις τό αποτέλεσμα ήταν ο θάνατος σε μεγάλη κλίμακα.

Μολονότι και τά δυο—άγάπη και γνώση—είναι άπαραίτητα για την καλή ζωή, ή άγάπη, λέει ο Russell, είναι πιό πολύ ή βάση, επειδή ή άγάπη θ' αναγκάζει τους άναπτυγμένους ανθρώπους να γυρέσουν τη γνώση, για να ώφελήσουν εκείνους που άγατούν. Μα πάλι, αν οί άνθρωποι δέν είναι άναπτυγμένοι, θα μένουν ικανοποιημένοι να πιστέβουν τά όσα γενικά τους λένε, κι έτσι μπορεί να προξενούν βλάβη παρ' όλη τη γνήσια καλοκαγαθία τους.

Η Γιατρική μάς δίνει ίσως τό καλύτερο παράδειγμα. Ένας ικανός γιατρός είναι πιό χρήσιμος σ' έναν άρρωστο και από τόν πιό άφοσιωμένο του φίλο. Και ή πρόοδο της Γιατρικής ώφελει περισσότερο την κοινωνία, από την ελάχιστη πληροφορημένη φιλανθρωπία. Άς είναι, λέει ο Russell, ή καλοκαγαθία είναι άπαραίτητη κι έδώ ακόμα, σαν θέλουμε από την πρόοδο της γιατρικής να ώφεληθούν γενικά όλοι οί άνθρωποι και όχι μόνο οί πλούσιοι.

Η άγάπη σαν συγκίνηση (emotion) κινείται ανάμεσα σε δυο πόλους. Από τη μιá μεριά άγνή τέρψη αντικρίζοντας τό αντικείμενο της, κι από την άλλη μεριά άγνη καλοκαγαθία. Η άγνη και ολοκληρωμένη άγάπη είναι ή άδιάλυτη ένωση των δυο τούτων στοιχείων—τέρψης και καλοκαγαθίας. Η τέρψη χωρίς την καλοκαγαθία πολλές φορές γίνεται σκληρή. Η καλοκαγαθία χωρίς την τέρψη εύκολα καταντάει άνοστη.

Ο Russell δέν πιστέβει πως θα μπορούσαμε, χωρίς να βιάσουμε τη φύση μας, να νιώσουμε τό ίδιο αίσθημα και με την ίδια ένταση για όλους τους ανθρώπους, ούτε να νιώθουμε τέρψη αντικρίζοντας όλα τά πράματα. Όυτε παράδεχεται πως ένα τέτοιο πράμα θά μάς ήταν εύχάριστο. Πάντα, λέει, πρέπει να υποθέσουμε, πως θα παραμείνει μέσα μας ένα στοιχείο ζωικότητας (animal vitality) και ζωικού ένστικτου (animal instinct), γιατί χωρίς αυτά ή ζωή θα καταντήσει άνοστη ήρημη και χωρίς ενδιαφέρο. Ο πολιτισμός, προσθέτει, πρέπει να ναι κάτι τι πρόσθετο σ' αυτά και όχι να τά εξαφανίζει.

Άμα γενιέται πάλι ανάμεσα στην τέρψη και στην καλοκαγαθία, πρέπει να γίνεται κάποιος συμβιβασμός, και όχι να προσπαθούμε να καταπνίξουμε όλότελα τό ένα από τά δυο. Γιατί πάντα πρέπει να έχουμε στο νου μας τά όρια, ως όπου φτάνουν οί ανθρώπινες δυνατότητες κι οί ανθρώπινες πιθανότητες. Σε τούτο άλλωστε, λέει ο Russell, πολύ θα μάς βοηθήσει ή πρόοδο της γνώσης.

Όταν ο Russell μάς μιλάει για τη γνώση σαν ουσιαστικό στοιχείο της καλής ζωής, δέν ένοεί την ήθική γνώση, παρ' την έπιστημονική. Για τό Russell, μπορούμε να ειπούμε, δέν υπάρχει ήθική γνώση. Άμα ποθούμε, λέει, να φτάσουμε σε κάποιο τέμα, ή έπιστημονική γνώση θα μάς δώσει τά μέσα για να φτάσουμε. Και ή γνώση αυτή για εύκολία μας μπο-

ρεϊ να ὀνομαστεῖ ἠθικὴ γνώση. Μὰ δὲν πιστέβει, πὼς μποροῦμε νὰ ποῦμε ποῖο εἶδος συμπεριφορᾶς εἶναι δίκαιο ἢ ἀδικο, ἅμα δὲ σχετίζεται μὲ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα.

Ὅταν λέω, προσθέτει ὁ Russell, πὼς ἡ ἠθικότητα τῆς συμπεριφορᾶς πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τὰ πιὸ πιθανὰ ἀποτελέσματα, ἡ ἐπιθυμία μου εἶναι νὰ ἐπιδοκιμάζεται ἐκείνη ἡ συμπεριφορά, πὺ εἶναι ἡ πιὸ πιθανὴ νὰ πραγματοποιῶσι τοὺς κοινωνικοὺς σκοποὺς πὺ ποθοῦμε, καὶ νὰ ἀποδοκιμάζεται ἡ ἀντίθετη συμπεριφορά. Τὸ κακὸ ὅμως εἶναι, πὼς στὴν ἐποχὴ μας τοῦτο δὲ γίνεται. Γιατὶ ὑπάρχουν ὀρισμένοι πατροπαράδοτοι ἠθικοὶ κανόνες, καὶ σύμφωνα μ' αὐτοὺς ἡ ἐπιδοκιμασία ἢ ἡ ἀποδοκιμασία δίνεται ὀλότελα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἐπιπολαιότητα τῆς θεωρητικῆς ἠθικῆς, λέει ὁ Russell, εἶναι φανερὴ καὶ στὰ πιὸ ἀπλὰ περιστατικά. Μὲ τὴν ἐλάχιστη προσπάθεια τῆς σκέψης βρῖσκει κανεὶς χίλια δυὸ παραδείγματα.

Καὶ τελειώνει τὸ κεφάλαιο τοῦτο μὲ τὰ ἀκόλουθα περίπου λόγια: Σὲ μιὰ κοινότητα, πὺ τὰ μέλη της θὰ ἐμπνέονται ἀπὸ ἀγάπη καὶ θὰ ὀδηγούνται ἀπὸ τὴ γνώση, πιότερες ἐπιθυμίες θὰ ἱκανοποιούνται, ἀπ' ὅσες θὰ μπορούσαν νὰ ἱκανοποιηθοῦν σὲ μιὰ κοινότητα μὲ λιγότερη ἀγάπη ἢ λιγότερη γνώση. Μὰ, βιάζεται νὰ προστέσει, μιὰ ζωὴ σὰν αὐτὴ πὺ φαντάζομαι, δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζεται «ἐνάρετη» καὶ κάθε ἄλλη ζωὴ «ἀμαρτωλὴ». Γιατὶ ζωὴ ἐνάρετη καὶ ζωὴ ἀμαρτωλὴ, εἶναι ἀντιλήψεις, πὺ γιὰ τὸ Russell δὲ φαίνεται νάχουν καμιά ἐπιστημονικὴ δικαιολογία.

III Ἡθικοὶ Κανόνες. Οἱ περισσότερες σελίδες τοῦ κεφαλαίου τούτου περιλαβαίνουν ἀποδείξεις γιὰ τὴ σκληρότητα καὶ τὸ ἀφιλοσόφητο τῶν σημερινῶν ἠθικῶν κανόνων, πὺ ἡ πηγὴ τους κατὰ τὸ Russell βρῖσκεται στὴ δεισιδαιμονία.

Ἐπίσης στὸ κεφάλαιο τοῦτο ὁ Russell καταφέρεται δριμύτατα ἐνάντια στοὺς σημερινούς ἠθικολόγους. Ἄν οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ δεσποτάδες μας, λέει, ἔνωσαν καὶ τὸν πιὸ μικρὸ σπινθῆρα ἀγάπης ἢ λύπης, δὲ θὰ γινόμαστε θεατὲς τόσων πολλῶν ἀδικῶν θανάτων καὶ τῆς τόσης δυστυχίας καὶ ἀθλιότητος, πὺ περισφίγγουν τὸν περισσότερο πληθυσμὸ τοῦ πλανῆτη μας.

Ἡ πρακτικὴ ἀνάγκη τῶν ἠθικῶν κανόνων προκύπτει ἀπὸ τὴν πάλη τῶν ἐπιθυμιῶν, εἴτε ἀνάμεσα σὲ διάφορους ἀνθρώπους, εἴτε στὸ αὐτὸ πρόσωπο σὲ διάφορες στιγμὲς ἢ καὶ σὲ μιὰ μόνη στιγμή. Ἡ μόνη θετικὴ ἐλπίδα γιὰ τὴ χαλάρωση τῆς πάλης αὐτῆς—ὅσο βέβαια εἶναι ἀνθρώπινα μπορετὸ—κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Russell βρῖσκεται στὴν προσπάθεια νὰ κάνουμε τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐπιθυμιῶν τὸ ἴδιο εὐκολὴ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Μὰ πρῶτα πρῶτα πρέπει νὰ προσπαθήσουμε ν' ἀλλάξουμε τὸ χαρακτήρα καὶ τὶς ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων. Ὡστε, καταλήγει ὁ Russell, πρέπει πάντα νὰ ἐξετάζεται πόσο οἱ ἠθικοὶ κανόνες βοηθοῦν μιὰ τέτλια προσπάθεια.

VI. Σωτηρία: Ἀτομικὴ καὶ Κοινωνικὴ. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἐλατώματα τῆς πατροπαράδοτης θρησκείας, εἶναι ὁ ἀτομικισμὸς της. Καὶ τὸ ἐλάτωμα αὐτὸ βρῖσκεται καὶ στὴν ἠθικὴ, πὺ συμβαδίζει μὲ τὴ θρησκεία. Πατροπαράδοτα ἢ θρησκευτικὴ ζωὴ ἦταν, ἅς ποῦμε, ἕνας διάλογος τῆς ψυχῆς μὲ τὸ Θεό. Νὰ ὑπακούει στὴ θέλησιν τοῦ Θεοῦ ἦταν ἀρετὴ. Καὶ τοῦτο ἦταν μπορετὸ γιὰ τὸ ἄτομο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς κοινότητος.

Ὁ ἀτομικισμὸς τοῦτος τῆς ξεχωριστῆς ψυχῆς εἶχε τὴν ἀξία του σὲ ὀρισμένες ἐποχὰς τῆς Ἱστορίας. Ὁ καινούργιος ὅμως κόσμος χρειάζεται κοινωνικὴ καὶ ὄχι ἀτομιστικὴ ἀντίληψιν γιὰ τὴν εὐημερία. Χωρὶς τὴν τέτλια ἀντίληψιν, δὲν εἶναι μπορετὸ, λέει ὁ Russell, νὰ ζήσουμε μιὰ ζωὴ, σὰν καὶ κείνη πὺ ἀναφέραμε στὸ δευτέρου κεφάλαιο. Ἡ καλὴ ζωὴ εἶπυμε, εἶναι ἡ ζωὴ πὺ ἐμπνέεται ἀπὸ ἀγάπη καὶ ὀδηγείται ἀπὸ γνώσιν. Μὰ ἡ γνώσιν, πὺ μᾶς χρειάζεται, τότε μόνο μπορεῖ νὰ ὑπάρξει, ὅταν ἡ κάθε κυβέρνησιν καὶ οἱ ἐκατομυριοῦχοι ἀφιερῶσιν τὸν ἑαυτὸ τους στὴν ἀνακάλυψιν καὶ στὴ διάδοσιν της.

Ἡ γνώσιν τῆς Ἐπιστήμης, τῆς Ἱστορίας, τῆς Λογοτεχνίας καὶ τῆς Τέχνης ἔπρεπε νάταν εὐκολὰ κατορθωτὴ ἀπ' ὅλους ἐκείνους πὺ ποθοῦν νὰ τὴ γνωρίσιν. Μὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ πολλὰς μανούβρας ἀπὸ μέρος τῶν κυβερνήσεων.

Γιὰ νὰ ζήσει κανένας μιὰ γεμάτη καλὴ ζωὴ πρέπει νάναί μορφωμένος, νάχει φίλους, ἀγάπην, ἀρκετὸ εἰσόδημα, καλὴ ὑγείαν καὶ ἐργασία ἐνδιαφερτικὴ. Μὰ γιὰ νὰ γίνει αὐτὸ, χρειάζεται μιὰ παγκόσμιαν συνενόησιν καὶ συνεργασίαν, γιὰ τὸ ἄτομο ἢ τὸ ἔθνος πὺ θὰ θελήσιν νὰ ζήσει ἀνεξάρτητα, ἂν μπορέσει βέβαια, ἀπὸ τὰ ἄλλα ἄτομα καὶ ἔθνη, εἶναι ἕνα συνειδητὸ ἢ ἀσυνειδητὸ παράσιτο.

Γιὰ νὰ δημιουργήσουμε μιὰ καλὴ ζωὴ, πρέπει νὰ δημιουργήσουμε διανόησιν, αὐτοέλεγχον καὶ συμπάθειαν. Μὰ τοῦτο, λέει ὁ Russell, εἶναι ζήτημα κοινωνικῆς ἀνάπτυξης, διδασκαλίας ἀπὸ τὰ μικρὰ χρόνια καὶ παιδαγωγικῶν πειραμάτων. Μόνο ἡ ἀνυπομονησία δικαιολογεῖ τὴν ἀντίληψιν τῆς πιθανότητος μιᾶς ἀτόμου καλύτερης. Ὁ Russell πιστέβει πὼς ἡ βαθμιαία καλύτερη πὺ εἶναι κατορθωτὴ, καὶ οἱ μέθοδοι πὺ θὰ τὴν πραγματοποιήσιν, εἶναι δουλειὰ τῆς Ἐπιστήμης τοῦ μέλλοντος. Ὡστόσο, προσθέτει, πολλὰ μποροῦν νὰ γίνον ἀπὸ τώρα.

V. Ἐπιστήμη καὶ Ἐδύχια. Ὁ φόβος, ὁ φθόνος καὶ ἡ ἀπογοήτευσιν εἶναι τὰ τρία πράματα, πὺ πρῶτα πρῶτα πρέπει νὰ ἐξαφανιστοῦν ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ ἔντασι τους μπορεῖ νὰ χαλαρωθεῖ ἀρκετὰ μὲ τὴν πάσιν τῶν πολέμων καὶ μὲ μιὰ δικαιότερη διανομὴ τῶν ἀγαθῶν. Μὰ ἡ χαλάρωσιν σὲ βαθμὸ πὺ νὰ μὴν προκαλεῖ κινδύνους, θὰ γίνῃ μόνο μὲ τὴν πρόδοσιν τῆς Ἐπιστήμης, εἰδικὰ μὲ τὴν πρόδοσιν τῆς φυσιολογίας καὶ ψυχολογίας. Ὁ Russell πιστέβει, πὼς δὲν ὑπάρχουν ὄρια τοῦ τι μπορεῖ ἡ Ἐπιστήμη νὰ κάμῃ γιὰ τὴν πραγμάτωσιν ἑνὸς εὐτυχισμένου κόσμου. Φτάνει μόνο, προσθέτει, οἱ ἄνθρωποι νὰ χρησιμοποιήσιν τὴ δύναμιν τῆς Ἐπιστήμης γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ.

Στὸ «Icarus» ὅπως εἶδαμε (1) ὁ Russell εἶχε ἐκφράσει τοὺς φόβους του, πὼς ἡ πρόδοσιν τῆς Ἐπιστήμης δὲ θὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ ἕναν τέτιον σκοπὸ. Ἐδὼ ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα του, πὼς οἱ ἄνθρωποι θὰ νιώσιν τὴ δύναμιν τῆς Ἐπιστήμης καὶ θὰ θελήσιν νὰ τὴν χρησιμοποιήσιν γιὰ τὸ καλὸ ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος.

A. Σκλαβοῦνος

1. Κοίταξε «Ἀναγέννησιν» Χρονιὰ Β'. σελ. 181

Ὁ σοσιαλισμὸς μ' ἔκαμεν ἄνθρωπον
Τζώριζ Μπέρναρ Σώ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

[Ἡ «Ἀναγέννηση» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σ' ὅλο τὸ μορφωμένο κόσμον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον πού τῆς στέλνεται ἓνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνση: Κον Δημ. Γληνόν, ὁδὸς Σταδίου 28 Μέγαρον Ἐφεσίου, Δωμ. ἀριθ. 59, Ἀθήνα. Ἡ «Ἀναγέννηση» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνει μὲ τὸ βιβλιογραφικὸν τῆς δελτίου, ἂν εἶναι δυνατόν, μιὰ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότες νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα τους.]

Α'. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

RUDOLF KJELLEN: *Τὰ αἷτα τοῦ Παγκοσμίου πολέμου* (Μετάφρ. Ν. Β. Βλάχου) Ἀθήναι. (Ἐκδ. Δ. καὶ Π. Δημητράκος) 1928. Σχ. 160 Σελ. 187. (Κ).

Β'. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

Π. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΥ: *Πλουτάρχου Σόλων καὶ Θεμιστοκλῆς*. Ἀθήναι. (Ἐκδ Βιβλιωπωλείον «Ἀτλας») 1928. Σχ. 80 μ Σελ 194. (Μ)

Γ'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

ΣΩΤΗΡΗ ΣΚΙΠΗ: *Ἀνθεστήρια* (ποιήματα) Παρίσι. (Ἐκδ. οἶκος «Ἀγών») 1928. Σχ. 80 μ. Σελ. 116. Φρ. 12 (Δ).

Σ. Γ. ΓΙΑΝΝΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ: *Ὁ Γαλαμᾶς* (ποίηση). Ἀθήναι. (Ἐκδ. οἶκος Ν. Θεοφανίδου καὶ Σ. Λαμπραδίδου) 1928. Σχ. 160. Σελ. 32 Δρ. 10. (Δ).

ΛΕΥΤΕΡΗ ΑΛΕΞΙΟΥ: *Ἡρακλῆς καὶ Ὀμφάλῃ* (Δράμα λυρικό) Ἡράκλειον Κρήτης (Τυπογραφεῖο καὶ Ἐκδοτικὸν Σπίτι Στ. Μ. Ἀλεξίου) 1928. Σχ. 8°. Μ. Δρ. 25. (Δ).

Δ'. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ

Δρος ΕΜ. Ν. ΛΑΜΠΡΑΡΙΟΥ: *Σχολικὴ ὑγιεινὴ*. Ἀθήναι (Τυπ. «Σφενδόνη») 1928. Σχ. 4°. Μ. Σελ. 350. Δρ. 150. (Κ).

Ε'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΙΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: Ἐκδιδόμενον ὑπὸ Σ. Α. Τεγοπούλου. Ἀθήναι 1927. Τόμος Α'. Τεύχος 4ον (Τυπ. «Ἑλλάς») Σχ. 80. Σελ. 88. Συνδρ. Δρ. 150 (Δ. καὶ Κ).

ΙΟΝΙΟΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ: (Μηνιαῖο ἱστορικόν, Φιλολογικόν καὶ καλλιτεχνικόν περιοδικόν). Διευθύντρια Μαριέτα Μινώτου. Ἔτος Α'. ἀρ. 11. 1928. Ζάκυνθος. Σχ. 8° σελ. 24. Συνδρ. δρ. 35 (Δ. καὶ Κ).

ΤΟ ΦΩΣ: (Δεκαπενθήμερο Ἐκπαιδευτικόν Περιοδικόν) Διευθυντὴς Στέλιος Ἀλοῖζος. Ἡράκλειον Κρήτης. Χρόνος Ε'. Φεβρουάριος 1928. Συνδρ. δρ. 50. Σχ. 8°. Σελ. 89 (Δ. καὶ Κ).

ΠΑΝΑΙΓΥΠΤΙΑ: (Ἑβδομαδιαῖο εἰκονογραφημένον Περιοδικόν) Τόμ. Β' ἀρ. 19 1928. Ἀλεξάνδρεια. Σχ. 4ο. Σελ. 8. (Δ καὶ Κ).

ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ: (Ὁ Πυρφόρος). Δεκαπενθήμερον ἐκπαιδευτικόν Περιοδικόν. Διευθυντὴς Γ. Φ. Δαφέρμος. Ρέθυμνον Φεβρουάριος 1928. Ἔτος Δ'. Συνδρ. δρ. 50.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ: (Ὅργανον τῆς Διδασκαλικῆς Ὀμοσπονδίας). Χρονιά Δ'. Ἀθήνα. Μάρτιος 1928. Τιμὴ Φύλ. δρ. 1,50.

ΕΛΛΗΝΙΣ: (Μηνιαῖον Περιοδικόν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἑλληνίδων). Ἔτος Η'. Τεύχος 2. Ἰανουάριος 1928. Ἀθήναι Σχ. 4ο. Σελ. 30. Συνδρ. δρ. 80. (Κ. καὶ Α. καὶ Μ).

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΖΩΗ: (Μηνιαῖο Γεωργικόν καὶ Κτηνοτροφικόν Περιοδικόν) Διευθυνσις

Ἑλ. Ἐ Πολιτικῆ. Ἔτος Α'. Τεύχος 12 Ἰανουάριος 1928. Σχ. 4ο. Σελ. 32 Συνδρ. δρ. 125.

ΝΕΟΙ ΡΥΘΜΟΙ: (Μηνιαῖον Λογοτεχνικόν Περιοδικόν). Διευθυντὴς: Κ. Ν. Δρακόπουλος. Περίοδος Β'. Φύλ. Α'. Φεβρουάριος 1928. Δράμα. Σχ. 8ο Μ. Σελ. 32. Συνδρ. δρ. 100. (Δ).

Η ΔΙΑΠΛΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ: (Εἰκονογραφημένον Περιοδικόν. Ἰδρυτὴς—Ἐκδότης καὶ διευθυντὴς: Ν. Π. Παπαδόπουλος. Περίοδος Β'. Τόμος 35ος Ἔτος 35ον ἀρ. 12 Φεβρουάριος 1928. Ἀθήναι Σχ. 4ο. Σελ. 8, Συνδρ. δρ. 80.

ΠΑΡΑΜΕΘΟΡΙΟΣ ΗΧΩ: (Δεκαπενθήμερο Ἐκπαιδευτικόν καὶ Ἐγκυκλοπαιδικόν περιοδικόν). Διευθυντὴς Γ. Χονδροπούλου. Χρόνος Β'. ἀρ. 28. Φεβρουάριος 1928. Δράμα. Σχ. 8° μ. Σελ. 16. Συνδρ. δρ. 50.

SVOBODNO VASPITANIE: (Ἐλεύτερη ἀγωγή) Διευθυντὴς: Katzaroff. Σοφία (Rue Batchokiro No 13) Χρόνος 6ος 1928. Τεύχος 5—6. Σχ. 8° σελ. 64. Εἶναι ὄργανον τῆς Ligue internationale pour l'Éducation Nouvelle.

[Κ=Καθαρεύουσα, Δ=Δημοτικὴ, Μ=Μιχτή. Σχ. 8ο Μ=Σχήμα ὄγδοο μέγα. Σ. 8ο μ=Σχήμα 8ο μικρό. Ὁ ἐκθέτης δίπλα στὴ χρονολογία σημειώνει τὸν ἀριθμὸν τῆς ἐκδοσης].

Ὁρθογραφία. Ἡ «Ἀναγέννηση» νομίζει, πὼς ἔφτασε πιά ἡ στιγμή νὰ γίνουν τὰ πρῶτα βήματα γὰρ τὴν ἀπλοποίηση τῆς ὀρθογραφίας. Ἄρχισε λοιπὸν νὰ ἐφαρμόζει τὶς ἀκόλουθες ἀπλοποιήσεις καὶ παρακαλεῖ ὄσους γράφουν νὰ συμμορφώνονται μὲ τὴν ἀπλοποιημένη αὐτὴ ὀρθογραφία.

α) Ὅλα τὰ σέ—εὖω ῥήματα γράφονται ἀπὸ δῶ καὶ πέρα μὲ β καὶ φ π. χ. δουλέβω, βασιλέβω, πιστέβω, μαζέβω, μαζέφτηκαν, πιστέφτηκε. Ἀνάλογα γράφονται καὶ πιστεφτός, ἀπιστεφτός, συνοδεφτικός κτλ.

β) Ἡ ὑποταχτικὴ γράφεται πάντοτε μὲ ο, ου, καὶ ει καὶ ὄχι μὲ η, καὶ ω, π. χ. νὰ γράφει, νὰ γράφουμε, νὰ πιστέβουμε, νὰ γράφονται, νὰ διαβάζονται, νὰ ἐφαρμοστεῖ, νὰ διαβαστεῖ κτλ.

γ) Τὰ συγκριτικά—ότερος καὶ—ότατος ὅλα γράφονται μὲ ο.

δ) Ὅλα τὰ σύνθετα μὲ β' συνθετικὸν λέξι πού ἀρχίζει μὲ ρ γράφονται μὲ ἓνα ρ: π. χ. ἀντίρρηση, ἄρωστος, ἐπιρροή, μεταρῶθμιση κτλ.

ε) Καὶ γενικότερα προτείνει «Ἡ Ἀναγέννηση» νὰ καταργηθοῦν τὰ διπλά σύμφωνα παντοῦ, ἐκτὸς ὅπου τὸ μάτι μας τὰ ἔχει πολὺ συνειθίσει καὶ θὰ μᾶς κάνει ἀσχημὴ ἐντύπωση. Ἔτσι γράφει Ἡ «Ἀναγέννηση» γενῶ, γένημα, τύρανος, τυρανοχτόνος, κοπέλα, δασκάλισα, βασίλισσα, θάλασσα, μαλιαρός, τρελός κτλ.

Κραταίει ὁμως, ὅπως εἶπαμε μερικὰ, καὶ προπάντων τὰ: ἄλλος, ἄλλὰ, ἄλλεπάλληλος, ποῖλά, γλώσσα.

στ) Μέχρις ὅτου καταλήξουμε στὸ μονοτονικὸ σύστημα—αὐτὸ εἶναι, βέβαια, τὸ προτιμότερον καὶ τὸ πιὸ ἀπλὸ—προτείνει Ἡ «Ἀναγέννηση» νὰ κανονίσουμε τὴν περισπωμένη στὴν παραλήγουσα μὲ τὸν ἀκόλουθον κανόνα:

Βάζουμε περισπωμένη στὴν παραλήγουσα, ἅμα ἡ παραλήγουσα εἶναι μακρὰ καὶ ἡ λήγουσα βραχέα. Μακρὰ ὁμως εἶναι τὸ η, ω, καὶ οἱ δίφθογγοι καθὼς καὶ τὸ οἰ καὶ τὸ αἰ στὴ λήγουσα. Βραχέα εἶναι μόνο τὸ ε, ο, ὅστε τὰ δίχρονα γίνονται ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἀχρονα. Ἔτσι λοιπὸν γράφουμε: βήμα, σώμα, σχῆμα, γλώσσα, ἦταν, ἦσαν, σημεία, σχολεῖα, στοιχεῖα, ἐπειδὴ ἡ λήγουσα ἔχει α καὶ τὸ α δὲν εἶναι οὔτε μακρὸ οὔτε βραχύ.

Ἐπίσης γράφουμε εἶναι, ταῦροι, τούρκοι, ἀρνοῦνται κτλ. γιὰ τὴν λήγουσα ἔχει δίφθογγο καὶ ὄχι ε ἢ ο. Γράφουμε ἀκόμη μίσος, σφραγίδα, μιλάμε, πάμε, προτιμάμε κτλ. γιὰ τὴν παραλήγουσα ἔχει δίχρονον α.

ζ) Στὴ λήγουσα καταργοῦμε τὴν περισπωμένη καὶ βάζουμε ὀξεῖα στὰ οὐσιαστικά σέ—ās, —ης, —ά, π. χ. ὁ Σοφοκλῆς, τοῦ Σοφοκλή, ὁ Περικλῆς, τοῦ Περικλή, ὁ Παπᾶς, τοῦ Παπά, ὁ ψωμάς, τοῦ ψωμά, τοῦ δικαστή, τοῦ καθηγητή, τοῦ πολεμιστή, τοῦ λυτρωτή, ἢ Ἀθηναῖα κτλ.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἀθήναι 18 Μαρτίου 1928

Κύριε Δ. Γληνέ,

Εἶναι ὠραία, καλὰ μελετημένα καὶ πολὺ διδακτικὰ ὄσα γράφει περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στίχου εἰς τὰ τελευταῖα φύλλα τῆς «Ἀναγέννησης» ἢ δις Δώρα Μοάτσου. Θὰ μὲ ὑποχρεώ-
νετε μόνον, ἂν προκάλουσατε κάποια συμπληρωματικὴ τῆς διασάφηση γιὰ μιὰ τῆς παρα-
τήρηση, ποὺ δὲν μοῦ φαίνεται καθόλου ἀκριβῆς. Λέγει δηλ. εἰς τὸ τελευταῖο φύλλο (σελ.
269) ὅτι «στὴ νεοελληνικῇ γλώσσῃ εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξει ἰαμβικὸς δωδεκασύλλαβος»
Γιατί; Πῶς καταλήγει σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα;

Εἰς τὴν δημοτικὴν μας ποίησιν ὑπάρχουν πιστεῦω καὶ ἰαμβικοὶ δωδεκασύλλαβοι. Πρό-
κειται κατ' αὐτὰς νὰ δημοσιευθοῦν μερικὰ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ Πόντου καὶ ἀνάμεσα εἰς
αὐτὰ εὐρίσκω θαυμασίους δωδεκασυλλάβους. Γιὰ παράδειγμα, τὸ γνωστὸ Κάστρο τῆς
ὠριάς εἶναι σὲ τέτοιους στίχους:

Ἄλλα τὰ κάστρα εἶδα κι' ὄλα γύριζα
σὰν τῆς ὠριάς τὸν κάστρον, κάστρος 'κ ἔτονα (δὲν ἦτανε)
τριγύρου γύρου στύλοι κι' ὄλον μάρμαρον

σαράντα πόρτες εἶχε κι' οὐλα σίδερα,
κι' ἔξῃντα παραθύρια κ' οὐλα χάλκινα.

καὶ τοῦ γιαλοῦ ἢ πόρτα στράφτει μάλαμαν.

Τριῶν μερῶν φεγγάριν θέλω νὰ γενῶ.

πῆρεν ἀτὲν καὶ πῆγεν, πάει στὴ μάνα του
(αὐτὴν)

νὰ φτάγῃς μετ' ἀτέναν τρι' ἀγουριά παιδιὰ
(κάμης) (αὐτὴν)

τ' ἕναν νὰ βάλῃς Δοῦκα, τ' ἄλλο Κωνσταντάν.

ντὸ δὶς με, νὲ Γενίτσαρε,, κι' ἀνοίγω σε;
(τί μοῦ δίνεις;)

Μοῦ φαίνεται πῶς εἶναι ἄρμονικοὶ οἱ στίχοι καὶ ἡ εὐχέρεια μὲ τὴν ὁποίαν κατασκευά-
ζονται μαρτυρεῖ, ὅτι δὲν εἶναι ἀσυνήθιστοι εἰς τὸ μετρικὸν αἰσθημα τοῦ λαοῦ.

Μὲ πολλὴν ἐκτίμησιν

Γ. Σουμελίδης.